

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KONSTANTİNOPOLİS’TE SİYASET, DİN VE SANAT İLİŞKİSİ
BAĞLAMINDA AYASOFYA VE HİPODROM

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Sonay ARTAŞ

ELAZIĞ 2023

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**KONSTANTİNOPOLİS’TE SİYASET, DİN VE SANAT İLİŞKİSİ
BAĞLAMINDA AYASOFYA VE HİPODROM**

Tez Yazarı
Sonay ARTAŞ

Danışman
Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZİRAN 2023
ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	KONSTANTİNOPOLİS’TE SİYASET, DİN VE SANAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AYASOFYA VE HİPODROM
Yazarı:	Sonay ARTAŞ
Tez Öneri Tarihi:	22.12.2021
Savunma Tarihi:	11.07.2023

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Başkan: Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN
Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN
Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

**Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.**

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**KONSTANTİNOPOLİS’TE SİYASET, DİN VE SANAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AYASOFYA VE HİPODROM**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’min içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

11.07.2023

Sonay ARTAŞ

ÖN SÖZ

Konstantinopolis Doğu Roma'nın başkenti, Ortodoksluğun merkezi ve Orta Çağ'ın en ihtişamlı şehridir. Aynı anda devrin en büyük şehri olma özelliğini de göstermektedir. Konstantinopolis'in dini ve siyasi hayattaki konumu ise kentin insanlık tarihi açısından büyük öneme sahip olmasında en önemli unsuru oluşturmaktadır. Buradaki din-devlet ilişkilerini anlamak, Bizans'ı tanımak ve anlamak açısından kilit bir öneme sahiptir. Nitekim Konstantinopolis'in başkent olmasının ardından Hristiyanlığın kabulü ile İmparatorluğun yüzü de değişmiştir. Hristiyanlaşan yeni başkent, toplum ve devlet bu dönüşümle birlikte Roma'dan farklı bir yapıya bürünmüştür.

Konstantinopolis hem fiziksel hem sosyal çerçevede özgün ve derinlemesine incelenmesi gereken bir yapıya sahiptir. Ancak Bizans'a yönelik akademik çalışmalarda gerçek anlamda farkındalık XIX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Konstantinopolis de tabikî Bizans çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Konstantinopolis hakkındaki bilgilerimiz sürekli artarak devam etmekte, buna rağmen daha fazla keşfedilmeyi beklemektedir. Kentin yönetimi, kültürü, sosyal hayatını yansıtan hareketli yaşamı, ihtişamı, mimarisi ve entrikaları ile incelenmeye değer nitelikteki mekânları hakkında genel bir değerlendirme yapabilecek kaynak miktarı yeterli değildir. Diğer bir önemli husus Konstantinopolis hakkında olan literatürün daha çok sanat tarihi ve arkeoloji odaklı gerçekleştirilmesidir. Ancak iktidar otoritesi, sosyal ilişkileri, şehrin etnik yapısı, dinî grupları ve bunlar arasındaki ilişkilere çok çeşitli açılardan bakılmalı, mimarîk yönde yoğunlaşan ilgi zamanla kente dair başka alanların araştırılmasına yönelmelidir. Kentin tarihine önemli etkileri bulunan mekânlar siyasi, sosyal ve dini ilişkiler doğrultusunda değerlendirilmeye alınmalı, ayrıca bunun kapsamı geniş bir zaman dilimi olmalıdır. Nitekim Konstantinopolis şehrini daha iyi anlama amacı, medeniyet ve mekân ilişkisi doğrultusunda inceleme gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Çünkü medeniyetler varlıklarını mekân üzerinden kalıcı kılmaya çalışmışlardır. Konuya bu yönden bir bakış açısı ile yaklaşımın olduğu çalışmalar ise oldukça azdır.

Konstantinopolis şehir yapısındaki bu gelişim ve değişimin kültürel ortamla bütünleştiğini görmek açısından o toplumun dokusuna değinilme gerekliliği doğmaktadır. Bu sebepten konumuz, bilhassa siyaset ile sosyal ve dini hayatın ilişkisi ve bunun sonuçlarının mekâna yansımaları üzerinden ele alınıp, bu durumun en fazla kendini belli ettiği yerler ve en önemli temsilcileri olarak Hipodrom ve Ayasofya'nın yapıları ve işlevleri incelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu yapılırken mekânı tanıma açısından yapıların mimarîk özelliklerine de değinilmiştir. Bizans tarihinin şekillenmesinde önemli bir yer sahibi olan Hipodrom'un sadece eğlence kültürünün temsilciliğini yapmakla kalmayıp, arka planda Bizans İmparatorluğu'nun siyasi, toplumsal ve iktisadi yaşantısına şekil veren bir yapılaşmanın olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aslında Anadolu mimarisi özellikleri ile şekillenmiş olan görkemli Ayasofya'nın ise aynı açılardan ele alınırken, bunun yanında taşıdığı anlam ve ruh unutulmayarak bir eylem mekânı olarak görülüp bir inancın sembolü şeklinde incelenmiş, dinsel kılıflı politik bir merkez haline dönüşme süreci aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken amacımız Konstantinopolis'in kuruluş ve gelişim sürecinde siyaset din ve sanat ilişkisinin şekillendiği eylem mekânları olarak Ayasofya ve Hipodrom'un sembolik ve örtük anlamlarını tarihsel olaylar ile ilişkilendirerek ortaya koymaktır. Çalışma genel olarak betimleme ve ilişkilendirmeye dayandırılmıştır. Nesne ve olaylara ilişkin temel özellikler ifade edildikten sonra konuda örtük olarak var olan temalar ortaya çıkartılıp bu temalar birbirleri ile ilişkilendirilerek inceleme konusu açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in tarihi ve zaman içindeki gelişimi, kentte oluşan siyasi ve dini yapılaşmanın şekillenmesi, bu sürecin iktidar din ilişkisi doğrultusunda Ayasofya ile Hipodrom mekânları ekseninde değerlendirilmesi ve bu durumun sanata yansımaları konusunda bize yol gösterecek olan yazılı kaynaklara başvurulmuştur. Tezde kullanılan ana kaynaklardan biri Cyril Mango'nun 'Bizans Yeni Roma İmparatorluğu' adlı eseridir. Genel Bizans Tarihi araştırmaları için önemli eserler olan Stephen Mitchell'in 'Geç Roma İmparatorluğu Tarihi', Georg Ostrogorsky'nin Bizans İmparatorluğu hakkında yazılmış en kapsamlı çalışmaları dâhilinde olan 'Bizans Devleti Tarihi' Bizans'ın IV. Yüz yıldan 1453'teki çöküşüne kadar olan dönemi kapsayan Alexander A. Vasiliev'in Bizans İmparatorluğu Tarihi adlı eserinden faydalanılmıştır. Bu noktada çalıştığımız tetkik eserlerin içinde ön sıralarda Bizans'ın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatının sade bir dille anlatıldığı Levchenko'nun 'Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi'

adlı eseri yoğun bir şekilde faydalandığımız kaynaklar arasındadır. Adı geçen eserlerin tam künyeleri kaynakça bölümünde olduğundan bir kısım eserlerden tekrardan bu kısımda bahsedilmeye gerek görülmemiştir.

Ayasofya Bazilikası'nın içinde yer aldığı Konstantinopolis kentinin kısa tarihi ile birlikte, Ayasofya'nın tarihçesi ve mekânsal özellikleri hakkında yararlanılan temel kaynaklar arasında Semavi Eyice "Ayasofya C. I, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk ve Yaşar Baş tarafından hazırlanan 'Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii', John Freely ve Ahmet Çakmak'ın yazdığı 'İstanbul'un Bizans Anıtları' ve arşiv belgeleri çerçevesinde Ayasofya'nın geçirmiş olduğu onarımların anlatıldığı Hasan Fırat Diker'in 'Ayasofya ve Onarımları' isimli çalışması da bulunmaktadır.

Konstantinopolis Hipodrom'u konusunda yazılı kaynaklar ve çeviriler birbirinden farklı düşünceler de içermektedir. Hipodromlar ile ilgili başyapıtlar diyebileceğimiz birçok eserde bile birbirinden farklı düşünceler yer almaktadır. Modern çalışmalardaki tarihçiler içinden Hipodrom ve hizipler konusunda otorite olan Alan Cameron'ın, 'Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium' adlı en önemli araştırmasının muhtelif bölümlerinden faydalanılmıştır. Hiziplere ve Hipodroma dair bir diğer başvuru kaynağı olan Gilbert Dagron'un 'Konstantinopolis Hipodromu' eserindeki detaylı bilgilerden de faydalanılmıştır.

Yüksek Lisans Tez aşamasına gelmemde emeği geçen Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı hocalarıma, bu çalışmanın neticelenmesinde büyük emeği olan ve çalışmalarımı yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Sezgin Güçlüay' a, son olarak hayatım boyunca daima beni destekleyip pes etmeme asla izin vermeyen kıymetli eşime, sevgileri ve gösterdikleri sabır ile beni motive eden kızlarım İrem ve Elif Asel'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Sonay ARTAŞ

ELAZIĞ 2023

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Bizans Kavramı.....	1
1.2. Konstantinopolis'in Coğrafyası ve Demografik Yapısı.....	4
1.3. Konstantinopolis'in Başkent Olması ve Yeni İmar Faaliyetleri.....	6
2. BİZANSANS'TA SİYASİ VE DİNİ DİNAMİKLER.....	10
2.1. Konstantinopolis'in Kuruluşu Öncesi Roma'da Siyasi ve Dini Atmosfer.....	10
2.1.1. Paganlıktan Hristiyanlığa Geçiş Sürecinde Dini Yapı ve Din-Devlet İlişkileri.....	10
2.1.2. Hristiyanlığın Doğuşu ve Yükselişi.....	11
2.1.3. Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi.....	14
2.1.4. Milan Fermanı.....	17
2.2. Constantinus Dönemi Din-Devlet İlişkileri Doğrultusunda Hristiyanlığın Siyasallaşması.....	17
2.2.1. Donatizm ve Arles Konsili (314).....	19
2.2.2. Ariusçuluk Meselesi: Üç Birlik ve Mesih'in Doğası.....	20
2.2.3. İznik Konsili (325).....	20
2.3. IV. Yüzyıldan Sonra Bizans'ta Dini- Siyasi Gelişmeler.....	22
2.3.1. Paganizmin Sonu ve Hristiyanlığın Devletin Resmi Dini Haline Gelmesi.....	22
2.3.1.1. Konstantinopolis Konsili.....	23
2.3.2. Kiliseler Arası İlk Çatışma Dönemi ve Siyasi Otoritenin Etkisi.....	24
2.3.2.1. Efes Konsili (431).....	24
2.3.2.2. Kadıköy Konsili ve Haydutlar Sinodu (451).....	25
2.3.2.3. Kadıköy Konsili Sonrasında Doğu Hristiyanlığının Durumu ve Diyofizitizm Karşı Monofizitizm.....	26
2.3.3. Devlet-Kilise Çatışması içinde Bir Hristiyanlık Sanatı: İkona.....	27
3. BİZANS'IN AYASOFYA PROJESİ.....	30
3.1. Ayasofya'nın İsimleri ve Konumu.....	30
3.2. Ayasofya'nın Tarihçesi ve Yapım Aşamaları.....	30
3.2.1. Constantinus, İlk Oluşum Dönemi (324-337).....	30
3.2.2. II. Theodosios, İkinci İnşa Dönemi (408-450).....	31
3.2.3. I. Justinianus Ayasofya'sının Yapımı ve Özellikleri (527-565).....	32
3.2.4. Haçlı Saldırısı ve Ayasofya.....	33
3.3. Bizans İmparatorluk İmgelerinin Ayasofya Mimarisine ve Mekânsal Tasarımına Etkisi.....	34
3.3.1. Yapının Plan Özellikleri ve Bölümleri.....	35
3.3.1.1. Kubbe.....	35
3.3.1.2. Yapı Elemanları.....	36
3.4. Ayasofya Mimarisi Süsleme Sanatlarında Sembolik Anlatı.....	37

3.4.1. İç Bezemeler	37
3.4.2. Mozaik Süslemeler	38
3.4.2.1. İkonoklazma Dönemi Sonrası Ayasofya’da Figürlü Mozaikler ve Taşdığı Semboller	38
3.4.2.1.1. Meryem ve Çocuk İsa Mozaiği	40
3.4.2.1.2. Deis Mozaiği	41
3.4.2.1.3. Zoe ve Konstantinos Mozaiği	41
3.4.2.1.4. Joannes Komnenos ve Eirene Mozaiği	42
3.4.2.1.5. İmparator Leon Mozaiği	42
3.4.2.1.6. Constantinus-Justinianus- Meryem -Çocuk İsa Mozaiği	42
3.4.2.1.7. Aleksandros Mozaiği	43
3.4.2.1.8. Melek Mozaikleri	43
3.5. Bir Siyaset İmgesi Olarak Ayasofya	44
3.5.1. Ayasofya’nın Kutsallık İmgesi ve Taç Giyme Seremonisine Etkisi	44
3.5.2. İktidar İmgesi Olarak Ayasofya’nın Mekânsal Etkisi	45
3.6. Ayasofya’nın Önemi	47
4. KONSTANTİNOPOLİS HİPODROMU	50
4.1. Hipodrom’un Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi	50
4.1.1. Eski Yunan’ da Hipodrom	50
4.1.2. Roma’da Circus ve Düzenlenen Circus Oyunları	51
4.1.3. Roma Dönemi Atlı Araba Yarışları	53
4.1.4. Roma İmparatorluğu’nda Hizipler ve Renkler	54
4.2. Konstantinopolis Hipodromu’nun Yapısal Özellikleri	55
4.2.1. Konstantinopolis Hipodromu’nun İnşa Aşaması, Mimarisi ve Sanatsal Özellikleri	55
4.2.2. Obelisk (Dikilitaş)	56
4.2.3. Burmalı Sütun (Yılanlı Sütun)	57
4.2.3. Örme Sütun	57
4.3. Konstantinopolis Hipodromu’nda Oyunlar	58
4.4. Taraftar Gruplarının Sosyal ve Siyasal Boyutu	61
4.5. Nika Ayaklanması	64
4.6. Hipodromun İşlevleri	67
4.6.1. Tören ve Eğlence Mekânı Hipodrom	67
4.6.2. Bir Spor Arenası Olarak Hipodrom	69
4.6.3. Ceza ve İnfaz Arenası	70
4.6.4. Siyasi Bir Mekân Olarak Hipodrom	71
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	74
KAYNAKÇA	79
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

KONSTANTİNOPOLİS’TE SİYASET, DİN VE SANAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AYASOFYA VE HİPODROM

Sonay ARTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

TARİH ANA BİLİM DALI

Haziran 2023, Sayfa: VIII+83

Bizans, asırlar boyunca varlığını sürdürmeyi başarmış, tarihi geçmişi, siyasi olayları, kültür ve medeniyete etkisi sayesinde oldukça ilgi çekmiş, İmparatorluk içinde yaşanan entrikalar ve eğlence hayatı ile de kendisinden söz ettirmiş bir İmparatorluktur. Bizans’ın yönetim merkezi olan Konstantinopolis ise coğrafi ve siyasi önemi yanında sanat hareketlerinin en üst seviyede yaşandığı bir kent olarak tüm ihtişam ve görkemi ile incelenmeye değer bir şekilde karşımıza çıkmıştır.

Konstantinopolis’in Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan benzersiz coğrafyası sayesinde sahip olduğu aktif yapı, tarihin farklı dönemlerinde farklı biçimlerde topluma ait olan kültürü ve o ortamda gerçekleşen toplumsal yaşantının izlerini, uygarlık katmanları oluşturacak şekilde kente ve önemli mekânlara katmıştır. Bizans’ın siyasi ve dini yaşamını, kültür ve medeniyetini, bizlerin en iyi şekilde anlamasını sağlayacak özellikleri taşıyan Konstantinopolis şehri daha iyi tanımak, buradaki siyasi ve din yapıyı mekân ilişkisi içinde inceleme gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Çünkü devletler kendilerinin varlıklarını mekân üzerinden kalıcı kılmak istemişlerdir.

Antik Çağdan Orta ve Yeni Çağ’a simgesel bir yapı kazanmış olan Konstantinopolis’te bulunan önemli siyasi ve dini olaylara tanıklık etmiş, mimarisi ve bezemeleri ile dünya sanat tarihinde kırılma noktası yaratmış bir mekân olarak büyük Ayasofya, bu değerlendirmede ilk sıralarda bulunmaktadır. Nitekim Doğuda Hristiyanlığın önem taşıyan merkezi Konstantinopolis’in simgesi, Hristiyanlığın sembol mekânı Ayasofya Kilisesi, hem Hristiyan dünyası hem de Müslüman devletler için kutsal bir yapı şeklinde kabul görmüştür. Ayasofya, bulunduğu coğrafyayı aşacak kadar önemli ve farklı evrensel değerlere sahip kültürel bir mekândır. Konstantinopolis’in dinsel görünüm altında politik yapı bir merkez durumuna gelmesi ile de bu düşüncenin mekâna yansımış hali olarak karşımıza Ayasofya çıkmaktadır. Medeniyet ve mekân arasındaki ilişkinin güçlü örneklerinden biri olan Ayasofya, daha sonraki dönemlerde ise imparatorların iktidarlarını meşrulaştırdıkları siyasi bir sembol olarak belirmiştir.

Diğer yönden Bizans’ta bulunan Hipodrom, pek çok gösterinin sahnelendiği, eğlence ve spor aktivitelerinin ön plana çıktığı, önemli bir sosyalleşme mekânıdır. Konstantinopolis’in en büyük ve en değerli yapılarından bir tanesi olan Hipodrom ile toplumsal dinamikler aktif tutulmaya, halk daha mutlu ve siyasetle barışık hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum da devletin ağır siyasi ve ekonomik şartlar altında dahi bin yıl ayakta kalmasını sağlayan etkenler arasında yer almıştır. Hipodrom IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar yalnızca heyecan içeren en gözde atlı araba yarışlarının, gösterilerin yer aldığı bir mekân olmakla kalmayarak, askeri zaferlerin ihtişamlı gösterileri ile kutlandığı, imparatorların tahta oturtularak meşrutiyetlerini kazandığı, taçlarını giydikleri ve halkın imparatorlarının huzurunda isteklerini dile getirebildikleri, çok önem taşıyan bir kamu alanı olmuştur. Hipodrom hem kamusal hem de politik bir mekândır. Bu bağlamda çok uzun bir zaman Konstantinopolis’in ve dolayısı ile Bizans İmparatorluğu’nun yönetim ve törensel merkezi konumunda yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Konstantinopolis, Ayasofya, Hipodrom

ABSTRACT

Ayasofya and Hippodrome In the Context of Politics, Religion and Art in Constantinople

Sonay ARTAŞ

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

HISTORY

June 2023, Page:VIII+83

Byzantium is an empire that has managed to survive for centuries, attracted a lot of attention to its historical past, political events, influence on culture and civilization, and made a name for itself with its intrigues and entertainment life within the Empire. Constantinople, the administrative center of Byzantium, as a city where artistic movements were experienced at the highest level, in addition to its geographical and political importance, is worth examining with all its magnificence and splendor.

Because of its unique geography that connects the continents of Europe and Asia, Constantinople has added the culture belonging to the society in different ways in different periods of history and the traces of the social life that took place in that environment to the city and important places in a way to form layers of civilization. Getting knowledge about Constantinople better, which has the features that will enable us to understand the Byzantine political and religious life, culture and civilization in the best way, has revealed the necessity of examining the political and religious structure here in relation to space.

Ayasofya, which has witnessed important political and religious events in Constantinople, which has gained a symbolic structure from ancient ages to the middle and new ages, and which has created a breaking point in the history of world art with its architecture and decorations, comes first in this evaluation. As a matter of fact, the symbol of Constantinople, the center of Christianity in the East, and the symbolic place of Christianity, the Church of Ayasofya has been accepted as a sacred structure for both the Christian world and Muslim states. Ayasofya is a cultural place that is important enough to exceed its geography and has different universal values. With its importance, Ayasofya appears as a reflection, Constantinople became a center with a political structure under a religious appearance. Ayasofya, one of the strong examples of the relationship between civilization and locality, appeared as a political symbol that the emperors legitimized their power in later periods.

On the other hand, Byzantium is an important socializing place where many shows are staged, entertainment and sports activities come to the fore. With the hippodrome, which is one of the largest and most valuable structures of Constantinople, social dynamics were kept active, and the people were tried to happier and at peace with politics. This situation was among the factors that enabled the state to survive for a thousand years even under severe political and economic conditions. From the 4th to the 7th centuries, the Hippodrome was not only a place where the most exciting chariot races and shows made, but also became an important public domain that the military victories were celebrated with magnificent shows, the emperors were enthroned and gained their constitutionalism, wore their crowns, and the people could express their wishes in the presence of their emperors. The hippodrome is both a public and a political site. In this context, it has been the administrative and ceremonial center of Constantinople and therefore the Byzantine Empire for a very long time.

Keywords: Byzantium, Constantinople, Hagia Sophia, Hippodrome

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume

1. GİRİŞ

1.1. Bizans Kavramı

Byzantion'un tarih sahnesine çıkışı V. yüzyılda olmuştur. Ancak yapılan kazı çalışmaları bize bölgede yerleşmelerin tarih öncesi çağlara uzandığını göstermektedir. İstanbul içinde ve çevresindeki kazılarda Paleolitik çağa dayanan buluntuların elde edilmesi, Fikirtepe diye söylenen alanda ise Kalkolitik çağa ait buluntuların çıkarılması, MÖ.4000'in sonrasını takip eden devirlerde bu alanda iskânların olduğunu anlamamızı sağlamaktadır (Erzen, 1954: 136). Antik dönemde Likos denilen Bayrampaşa Deresi'nin denize döküldüğü yerde, günümüzde tamamen alüvyon ve toprak ile dolu olan eski liman (Yenikapı) alanında yapılan kazılarda, limanın oluşumundan çok daha öncelerini aşağı yukarı 7.000 yıllık bir geçmişi gösteren bulgulara erişilmiştir. Bu durum da bize bu bölgedeki ilk yerleşmenin MÖ. 6500'e kadar gittiğini göstermektedir (Özdoğan, 2010: 6-7).

Tüm ünlü şehirlerin kuruluşları tarihi belgelerle ispat edilemeyen efsanevi hikâyelerle zenginleştirilmiştir. Bu tarz hikâyelerde efsane ile gerçek birbirine karışmış efsanenin nerede bitip gerçek bilginin hangi noktada başladığı kestirilemez olmuştur. Byzantion kentinde ilk yerleşmenin ne zaman olduğu hakkındaki elimizdeki bilgiler de daha çok efsanelerden oluşmaktadır. Ulaşabildiğimiz en eski yazılı kaynaklar ışığında edinilen bilgilere göre ise kentin ilk adı Byzantiondur. 'Byzas'ın yeri' anlamındadır. Bu isme teşkili açısından en yakın isimler Anadolu Yarımadasında bulunan Firigya bölgesindeki yer adlarında görülmektedir. Byzantion adı filolojisi açısından ise eski Trak ve Anadolu kültürleriyle bağdaştırılmaktadır.

MÖ. XIII. yüzyılda Balkanlardan Anadolu'ya ulaşan Frigler'in ve Traklar'ın duraklamalar şeklindeki istila mahiyetinde olan göçleri İstanbul yarımadasına ulaşmıştır (Erzen, 1954: 136). Byzans'ın Traklarla birlikte bu göçe katılan İlliryalılar tarafından kurulduğu söylene de kuruluş efsaneleri arasında en çok dikkat çeken ve hatta tarihsel bir statü kazanmış olan, yer yer ise gerçeklik özelliği taşıdığını düşündüren bir efsane vardır ki bu bize kentin MÖ. 686-675 yılları arasında Megara'dan gelen Yunanlı kolonlar tarafından kurulduğunu anlatır. Bu kolonlar ilk önce boğazın Asya tarafında, deniz ve Kurbağalıdere arasında kalan alanda bir platoda yer alan, Körler Ülkesi olarak söylenen Khalkedon (Kadıköy) kolonisine yerleşmişlerdir. Daha sonra içine girdikleri yanlış fark edip¹ önceleri Lygos denilen bir yerleşkenin olduğu Haliç taraflarını kendilerine uygun görüp buraya gelmiş, yerleşmiş ve bölgeyi önderleri Byzas'ın adından gelen Byzantion olarak nitelendirmişlerdir. Argoslu kolonların ise buraya daha sonradan gelmiş oldukları ve Tanrıça Hera kültürünü getirdikleri tahmin edilmektedir (Mantran, 2001: 19).

Şehir başlangıcında Trakya'dan gelen birçok kavimle mücadele etmek durumunda kalsa da mevcudiyetini devam ettirmeyi başarmış, hayatlarının ilk ve önemli mücadelesini ise Perslerle yaşamışlardır. MÖ. 513 İskit seferi için Trakya'ya yönelen I.Darius'un boğazlardan geçişi sırasında onun hâkimiyetini tanıyan Bizantion halkı bir müddet sonra Perslere yönelik Atina liderliğinde ayaklanmıştı. MÖ. 479'da Persler'i Plataia Savaşı'nda alt eden Spartalı komutan Pausanias tarafından kent ele geçirilmiştir. Ama Byzantion'da Spartalı komutanın hâkimiyeti kısa bir süre için geçerli olmuştur. Beklenilenin aksine Pausanias'ın Byzantion'u Pers boyunduruğundan kurtarması

¹ Yunanistan'dan yola çıkan Megaralı göçmenler, Apollon'a kenti nereye kurmaları gerektiğini sorduklarında körler ülkesinin karşı tarafında bir yer aramaları kehanetinde bulunur. Bu kehanetten hareketle, bölgeye kendilerinden daha önce gelen göçmenler tarafından Khalkedon'a yerleşildiğini hâlbuki buranın karşı tarafında daha elverişli bir yer olduğu halde buraya yerleşmemeleri onların kör olduğu yorumundan yola çıkarak Khalkedon'un karşısındaki bölgeye Bizantion'u kurmuş, böylece kehaneti kendilerince doğru çıkarmış oluyorlardı.

halkın özgürlüğü için kayda değer bir durum göstermemektedir. Zira Spartalı komutan kenti kendi boyunduruğuna almıştır (Kuban, 1996: 17-18). Kent sonraları Atina donanmasının üssü olarak, onların Perslere karşı oluşturduğu Delos Birliği'ne katılmıştır. Kentin bu dönem yıllık yüklü miktarlarda vergi ödemesi birliğin en zengin üyelerinden biri olduğunu göstermektedir (Wiener, 2001: 16). Bu süreç aynı anda Byzantion'da kültür, siyasal ve sosyal hayatın aktifleşmesinde bir kırılma noktası meydana gelmesini sağlamakla birlikte, bu dönemin yazılı belgeleri de Atina'nın, Byzantion'un gelişen ticari ilişkilerine ket vurmamak, bu ilişkileri stabilize etmek ve tek taraflı bir bağımlılık teşekkülü oluşturmak amacıyla kentin diğer merkezlerle devam ettirdiği ihracata sınır koyduklarını ortaya koymuşlardır. Bu durum ise bize Delos Birliği'nin Byzantion üstündeki örtük amacı olarak, kentin ekonomisini kendi çıkarları yönünde kullanma çabalarını ve birlik üyelerinin iç işlerine müdahalelerine yönelik hareketlerini ispatlamaktadır (Arslan, 2010: 92). Bu birliğin çökmesi sonucu Byzantion kısa bir müddet bağımsız olmuşsa da Spartalıların eline geçip Makedonya kuşatmasına kadar (MÖ. 340-339) Spartalıların elinde kalmıştır. Kent bu geçen süre zarfında ikinci Attika Deniz Konfederasyonu'na dahil olmuş, MÖ. 357-355 arasındaki savaşlarda mücadele etmiş ve MÖ. 276'da bölgeyi işgal eden Galatya Konfederasyonu'na vergi vermek zorunda kalmıştır (Wiener, 2001: 16).

Makedonya kuşatmasından çok etkilenen kent harabeye dönmüşse de stratejik konumu, balıkçılık, tarım, Kuzey Karadeniz'den Mısır'a ulaşan deniz ticareti ve Anadolu, Güneydoğu Avrupa arasında devam ettirdiği kara ticareti sayesinde kısa zamanda toparlanmıştır. MÖ. 146'da Roma topraklarını genişletirken Byzantion'u kendine bağlamıştır (Kuban, 1996: 17-18). Böylelikle kent Roma'nın hâkimiyetinde, onun huzurlu dönemlerini uzunca bir süre yaşamıştır. Şehir merkezi ise günümüz Sarayburnu ile Sultanahmet arasında kurulmuştur. Bu dönem Byzantion'un şehirleşme ve gelişmesinde birçok ilerlemenin olduğu, mükemmel eserlere kavuştuğu bir dönemdir.

Ancak MS. 196' da Byzantion bir hata içine girer ve Roma siyasetine dahil olarak iktidar anlaşmazlığı yaşayan Septimius Severus'a karşı Pecennus Niger'i destekler. İktidarı ele geçiren Severus, Niger ile ittifak kuran kent halkını cezalandırmak amacı ile binlerce kişilik ordusu ile Byzantion önlerine gelir ve kent halkının kendisine biat etmelerini ister. Ancak Kent halkı bu isteği yerine getirmez. Roma imparatoru üç yıllık bir kuşatmanın ardından kenti yakıp yıkar ve Byzantion'u tüm egemenlik haklarından mahrum bırakır. Site olma hakkını kaybeden Byzantion, Perintos'a bağlanır. Byzantion artık Roma'nın bir köyü statüsüne düşmüştür. Bunun yanında kent kendini harabeye döndürenlerin destekleriyle tekrardan yıkıntılarını onarmıştır. Çünkü imparator, şehrin konumunun büyümesine kapılan oğlu Marcus Aurelius Antoninus Bassianus'un isteği üzerine kenti genişletmiş ve yeniden inşa etmiştir (Mantran, 2001: 23). Kentin temellerinin atıldığı dönem böylece başlamıştır. Kent daha sonra kendiyile birlikte anılan önemli fiziki özellikleri Roma İmparatorluğu döneminde kazanacaktır. Bu sebepten İmparator Septimus Severus'un burayı yeniden inşa ettirmesi kentin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu önemli imar çalışmaları sırasında Severus, Sadece Akropolis'in etrafındaki Galata Köprüsü'nün olduğu yerden Çemberlitaş ve Kadırga'ya doğru yönelen surları inşa ettirmekle kalmamış, Hipodrom'un yapımına da başlamıştır. Mese diye adlandırılan iki yanı sütunlu bir caddede yaptırmış, Ayasofya'nın yer aldığı alanı da imar ettirmiştir (Mango, 2006: 40).

Roma İmparatorluğu'nun en zirve döneminde (I. II. yüzyıl) Byzantion, Roma'nın ele geçirdiği yerlerden pek çıkar sağlayamamıştır. Küçük Asya'yı saran refahtan çok fazla istifade edememiş olsa da Byzantion Roma için değerli sayılmıştır. Artık kent ilgi gören, ticari ve askeri faaliyetleri yönünden aktif bir şekil almıştır. Zaman zaman askeri bir üs olarak da kullanılmıştır.

Roma'da hüküm süren Antoniuslar'ın hanedanlığındaki parlak döneminden sonra Roma İmparatorluğu çok kötü ve neredeyse yıkılmasına neden olacak bir iç buhran dönemi geçirmiştir. Askerlerin açgözlülüklerinin sonucu olarak sık sık farklı İmparatorlar tahta geçirilmiş veya tahttan indirilmiştir. Hatta bazılarının saltanatı birkaç günle sınırlı kalmıştır. Bunun yanında ekonomik bunalım da yaşanmıştır. Ticaret durma noktasına gelmiş, para değerini yitirmiş ve vergiler ödenmemeye başlamıştır. Nihayet Diocletianus'un (C. Aurelius Valerius) imparator olması ile bu karışıklıklar çözüme ulaştırılmaya çalışılmış ve bu olumsuzluklara karşı tedbirler alınmaya başlanmıştır² (Lemerle, 1994: 14).

Roma İmparatorluk merkezini ülkenin doğusuna taşıyan ilk imparator olan Diocletianus (MS. 284-305) artık Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının tek merkezden yönetilemeyecek kadar geliştiğini ve sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanmasının zorlaştığını anlayınca imparatorluğu iki parçaya bölmüştür. Batı Roma yönetimini MS. 286'da augustus ilan edilen Maximianus'a (M.Aurelius Valerius Maximianus) vemiş, Doğu Roma İmparatorluğu'nu ise Nicomedia'dan kendisi idare etmiştir. Bu arada imparatorluğun bölünmeye sürüklendiği ve Latin Doğu kesiminin Batı tarafına üstünlüğünün tartışmasız ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Diocletianus MS. 293'te kendisine yardımcı olması için Caesar olarak Galerius'u (Galerius Valerius Maximianus), Maximianus da aynı amaçla Constantius'u atamıştır. Bu şekilde dörtlü yönetim (Tetrarşi) oluşturulmuştur (Lemerle, 1994: 15). Roma'da kurulan bu yeni yönetim şekli caesarların augustus olmak için çalışmaları ve daha tecrübeli hale gelmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca imparatorluğa karşı gerçekleşecek tehditlere yönelik gözdağı mahiyetinde olan bu yeni işleyişle birlikte ekonomik ve kültürel birliği kontrol etmek ve Roma'nın siyasi askeri teşekkülünü istikrara kavuşturmak amaçlanmıştır (Ostrogorsky, 1981: 39). Böylece Deocletianus, caesar tayin ederek imparatorlukta eksikliği hissedilen halef belirleme yönetimini icraate geçirmiş oldu. Çünkü geçmişte, imparator bulunmadığı dönemlerde başarılı olan bir generalin tahta oturduğu biliniyordu. Bunun için Maximianus'u görevlendirirken koşulu, kendisi tahttan indiğinde Maximianus'un da tahttan çekilmesiydi. Diacletianus nihayet MS. 305 yılında tahttan çekilerek Split'te yaptırdığı sarayına inzivaya çekildi. Böylelikle Constantius ve Galerius Valerius Maximianus augustus oldular (Lemerle, 1994: 15-16). Constantius ve Galerius, Ceasar olarak belirledikleri Severus (Flavius Valerius Severus) için İtalya'yı, Galerius'un yeğeni Maximinus (Caius Galerius Valerius Maximinus) için ise doğudaki eyaletleri tahsis etmişlerdir. Ancak Constantius'un augustus olmasından bir sene sonra ölmesi kargaşa döneminin başlangıcı olmuştur (Zosimos: 2.8).

Constantius'un halktan bir kadın ve hatta bir han hizmetlisi olduğu söylenen Helena ile birlikteliğinden olan Constantinus, kendini Galya ve Bretagne lejyonlarına augustus ilan ettirmiş, Roma'da ise gayri meşru olarak doğmuş olan Constantinus'un imparatorluğu hak etmediğini düşünen Praetorian muhafızlarının desteklediği Maximianus'un oğlu Maxentius imparatorluk tahtına oturmuş ve kendine karşı gelenleri ise öldürmüştür (Zosimos: 2.10). Galerius, Maxentius ve babası Maximianus'a karşı yürüttüğü entrikalarla dolu bir mücadele döneminden sonra eski arkadaşı Licinius'u ortağı olacak şekilde imparator yapmış ve Maxentius ile ilgilenmesi için onu görevlendirdikten bir süre sonra hastalanıp ölmüştür (Zaimos: 2.11). Bu arada kız kardeşi Constantia'yı Licinius ile evlendirerek onunla akrabalık bağları kuran Constantinus, Milivan

² Tarihin en uzun ömürlü devletleri arasında yer alan Bizans'ın tarih sahnesinde görülmesi tarihi kaynaklarda farklı şekillerde ortaya konmuştur. Bazı kaynakların Diocletianus'un MS. 301'de dörtlü yönetimi oluşturarak doğunun ayrı şekilde idare edildiği dönemi Bizans'ın kuruluş tarihi olarak kabul etmesinin yanında etnik, kültürel ve sosyal sebeplerle bölünmeyi I. Yüzyıla kadar indirmişlerdir. Bkz. Ostrogorsky, 1981: 146

Savaşı'nda da Maxentius'u bozguna uğratarak İmparatorluğu tek başına idare etme düşüncesini gerçekleştirme yolunda yavaş yavaş ilerlemeye devam etmiştir. Licinius ile akraba oldukları halde taht mücadelesine giren Constantinus, Licinius'u MS. 324 yılında idam ettirmiş, böylece İmparatorluğun tek hâkimi olmuştur (Gibbon, 1994: 21-33).

1.2. Konstantinopolis'in Coğrafyası ve Demografik Yapısı

Konstantinopolis'in inşa edildiği bölge insanların ilgisini çeken bir yapıya sahiptir. Kentin konumu her yönden ona benzersiz bir avantaj sunmuştur. Bu avantajın farkına varılması ise kentin tarih sahnesinde Byzantion adıyla anılmasından da öncesine dayanmaktadır. Konstantinopolis'in tarihiyle alakalı çalışmaların coğrafya bahsinde, kentin yarımada üstündeki konumu, çevresindeki denizlerle ilişkisi ve limanları haricinde, topografyasını meydana getiren tepeler ve vadiler de konu edilir.

Kentin konumu gerçekten mükemmel özelliktedir. Kara ulaşım imkânlarının yetersiz ve kısıtlı nitelikte olduğu bir dünyada, Kuzey ve Güney, Doğu ve Batı akslarında iki denizin ve iki kıtanın kavşak noktasında bulunan bölge, ticaret ve savunma alanında sunduğu olanaklarla da insanların ilgi odağı olmuştur (Akyürek, 2014: 81). Başlangıçta Haliç'in güney kısmında küçük bir yarımada üstünde kurulmuş olan kent sonraki zamanlarda büyüyerek Haliç'in kuzey kısmına ve İstanbul Boğazı'nın her iki tarafına da yayılmıştır (Demirkent, 1992: 230-244). MÖ. I. yüzyılda kentin Roma'ya dâhil olması ve Doğuyla ilişkilerin artmasının ardından, bir kıtadan diğerine geçiş noktası olması dahilinde kentin önemi de artmış, imparatorların Konstantinopolis'e ziyaretleri de sıklaşmıştır (Yavuz, 2014: 380). Roma'dan çıkan Via Appia Karayolu, Adriyatik sınırındaki Birindisi Limanı ile birleşmekte, deniz üstünden karşı taraftaki Draç Limanı'na erişip Via Egnatia adı ile doğuya yönelmektedir. MÖ. II. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen Via Egnatia yolu, karayolu ile ulaşımı rahatlatmak amacı ile Byzantion'a kadar uzatılmıştır. (Yavuz, 2014: 371) Roma dönemi kentin en son genişleme sınırları ise II. Theodosius tarafından inşa ettirilen kara surları, daha sonraları ise denize bakan yönü de içine alacak şekilde oluşturulan savunma duvarları ile oluşturulmuştur (Çakmak, 2005: 3).

Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan boğazın kontrolünü elinde bulunduran bu kent, Karadeniz, Ege ve Akdeniz arası deniz ticaretinde bulunan gemilerin geçmek zorunda kaldıkları bir liman kentidir (Akyürek, 2014: 81). Üstelik bu alan büyük gemilerin bile geçişlerini rahat ve güvenli bir şekilde yapmalarını sağlayacak ölçülerde olup, sığ ve kayalık değildir (Demirkent, 1992: 230-244). Yarımadanın kuzeyindeki yaklaşık olarak üç yüz metre genişliğinde ve girişi dâhilinde dört km boyunca rahat geçiş sağlayan, tüm fırtınalara kapalı haliyle doğal bir liman olan Haliç (Altın Boynuz/Hrisokeras), boğaza yeryüzü şekli bakımından da ayrı ve ilginç bir özellik katmıştır. Ticaret gemileri bu limanda konaklayıp ihtiyaçlarını kentten temin etme olanağına sahip olmuş, kent ise boğazdan geçen gemilerden vergi alma imkânını elde etmiştir. Böylelikle bu deniz ticareti kent için stratejik önemini yanı sıra ciddi boyutta bir gelir de sağlamıştır (Akyürek, 2014: 81).

Haliç devamınca çok derin olmayan vadilerle birbirinden bağımsız durumda olan tepeler mevcuttur. Marmara tarafında da Konstantinopolis'in yedinci tepesi diye tanınan yüksek bir plato vardır. Diğer altı tepe ise Haliç boyunca devam eden daha küçük nitelikteki platolardır. Haliç'e bakan platodan Lykos Deresi'nin aktığı bir vadiyle ayrılmaktadır. Bazı erken dönem kaynaklarında yarımadanın topografik olarak bu durumu Roma ile benzer olduğu iddialarını ortaya çıkarmıştır. Tiber Nehri'ne bakan tepeler üzerinde kurulu Roma'yı anımsatır durumda olan, Haliç'e bakan Byzantion tepeleri, kurulan benzerliğin odak noktasını oluşturulmuş ise de Konstantinopolis'in bu

yedi tepe üzerinde bulunduğuna dair bir yazılı kaynak elimizde olmadığı gibi iki kent arası coğrafik yapıdaki farklılıklar da gözler önündedir. Byzantion yarımada üzerinde kurulmuş bir liman kenti durumunda iken Roma çevresi yüksek dağlarla ve Tiber Nehri ile çevrili, denizle bağlantısı ve limanı olmayan, limanların daha çok kent çevresinde olduğu, ticaret mallarının ulaşımının Tiber Nehri ile sağlandığı bir yerdir (Thorpe, 2002).

Nitekim Byzantion'un savunması kolay, fethi zor coğrafik yapısı, stratejik önemi, imparatorluk toprakları içinde merkezi bir konumda bulunması da kentin kaderine yön vermiş ve onu tarih boyunca çok değer gören bir konuma taşımıştır.

Konstantinopolis'in MS.330 tarihinde kuruluşunun ardından nüfusunun da hızlı bir şekilde arttığını görmekteyiz. Kentte bedava ekmek dağıtımı, yeni oluşturulan idari kademelerde ve özellikle askeri kurumlarda görev yapma, iş bulma imkânları ve sarayın merkezde oluşu gibi sebeplerden ötürü kente bu tarihi süreçte hızla ve büyük yerleşimci akını olmuştur. Kentin nüfusunun, kuruluşunun ardından 200.000 olduğu düşünülmektedir. Constantinus, başkenti daha gösterişli ve cazip hale getirmek, zenginliğini artırmak adına oldukça uğraş vermiştir. Yeni başkenti için Mısır'dan yıllık tahıl tedarikini 80.000 kişilik istihkak olacak şekilde ayarlatması olası nüfus için ne tür bir öngörüye sahip olduğunu gösterir. Nitekim öngörüsünde de haklı olduğu görülmüştür. Kent hızla büyümüş ve su gibi çeşitli ihtiyaçların karşılanması amacıyla bir takım inşa faaliyetlerine başlanmıştır. V. yüzyılda ise nüfusun 300.000'i aşmış, aktif kentsel alanı ise tahmini 1.400 hektar olmuştur. Konstantinopolis artık Roma'dan da büyüktür (Koç, 2015: 458-468).

Konstantinopolis'in I. Justinianus zamanında ise (MS. 527-565) nüfusunun 500.000'e ulaştığı bilinmektedir. Bu dönemde kent büyük bir metropol halini almıştır (Keçiş, 2015: 18-37). Ancak özellikle MS. 542 yılında meydana gelen veba salgını ile kentin nüfusunun büyük kısmının yok olduğu düşünülmektedir. Bu salgın kentte bütün yönlerden benzeri görülmedik bir felakete sebep olmuştur. Dört ay süren salgında günlük 10.000 kişinin bu hastalığa yakalandığı, mevcut durumdaki tüm mezarlıkların dolduğu, yenilerini kazacak vakit olmadığı için cesetlerin galata kulesinden fırlatıldığı ve kente kötü kokuların yayıldığı ifade edilmektedir. Bu salgının on beş yılda bir tekrarlaması ile de demografik alanda tahrip edici sonuçlar doğurduğu bilinmekle beraber ekonomik olarak da meydana getirdiği durum çok ciddi boyutlarda olmuş, tüm normal mesleklerde kesinti yaşanmış, tüm ürünlerin fiyatları üç dört katına yükselmiş, artık kıtlık baş göstermeye başlamıştır. Çiftçilere ölen komşularının kullanılmayan tarlalarının vergilerinin de yüklenmesi ile halk ağır bir yükün altına sokulmuştur (Koç, 2015: 458-468).

Yine VII. yüzyıl ve VIII. yüzyıl başlarında yaşanan veba salgınları ve özellikle 740'ta meydana gelen deprem nedeni ile de yaşanan ölümler hızla nüfusun düşüşüne sebep olmuştur (Keçiş, 2015: 18-37). Başkent nüfusundaki bu büyük miktardaki düşüşün günlük yaşamda tam olarak etkisini belirlemek ise mümkün görünmemektedir. Ancak V. Constantinos'un (MS. 740-775) bu dönemde Yunanistan ve Ege adalarından Konstantinopolis'e nüfus transferi gerçekleştirdiğini bilmekteyiz. Kent bu tarihten sonra nüfus olarak Haçlı Seferlerine kadar süren yavaş bir toparlanma sürecine girmiştir (Koç, 2015: 458-468). Kentte XII. yüzyılda tekrar artan nüfusun yeniden 400.000 bandına yükseldiği düşünülmektedir (Keçiş, 2015: 18-37). Kent IV. Haçlı seferindeki yağmaya kadar o dönem Avrupa'nın en büyük şehri durumuna gelmiştir (Magdalino, 2012: 16). O devrin baş vak'anüvislerinden Geoffroi de Villehardouin, Haçlı ordusunun 400.00 kişilik şehri ele geçirdiğinden bahsederek o dönem kentin nüfusu hakkında bilgi vermektadır (Magdalino, 2012: 89). Bu bilgi IV. Haçlı seferinden (1203) hemen önce şehrin kalabalıklaştığını bize ispat eder niteliktedir. Ancak kentte sık meydana gelen yangınlar ve sarnıç fazlalığına rağmen yaşanan su sıkıntısı, bu

kalabalıklaşmayı sınırlayan sebepler arasındadır (Magdalino, 2012: 91). Aynı yılın ağustos ayında ortaya çıkan yangın ise sekiz gün aralıksız devam edip kenti harabeye döndürmüştür. Bir yıl sonra ise kent haçlılar tarafından ele geçirilerek yıllarca yağmaya maruz kalmıştır (Koç, 2015: 458-468).

Elimizdeki bu verilerin birçoğunun ise kesin olmadığını burada belirtmekte fayda vardır. Fakat gördüğümüz bir şey vardır ki Konstantinopolis şehrinin iskânı ve nüfusu her ne kadar istila, yangın, deprem, salgın hastalıklardan olumsuz etkilenip bu zamanlarda ciddi düşüşler yaşasa da bu durumlar dönemsel azalışlar şeklinde olup, kent çekiciliği ve cazibesini her daim korumuş, buna bağlı olarak da nüfus gelişimi ve artışı istisnasız devamlı aktif durumda olmuştur.

1.3. Konstantinopolis'in Başkent Olması ve Yeni İmar Faaliyetleri

Tarihçiler çoğunlukla Doğu Roma İmparatorluğu'nun kuruluşunun Konstantinopolis'in Constantinus tarafından başkent yapılması ile gerçekleştiğini kabul görmüşlerdir. İlk çağın sonlarında Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne kadar uzanmış olan Roma İmparatorluğu, Akdeniz'de erişebileceği en geniş sınıra dayanmış, MS. III. yüzyıldan itibaren de bu denli geniş sınırlar içinde doğal olarak bir takım önemli sıkıntılarla ve sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle imparatorluğun bulunduğu merkezden yönetilmesi ve başkentini güvenliğini korumak güçleşmiştir (Magdalino, 2012: 21-25). Yine III. yüzyılda başlamış olan iktidar kavgaları, iç mücadeleler ile bu durumu kollayan düşmanların saldırıları sebebi ile özellikle de barbar kavimlerin sınırdaki saldırıları Tuna ve Fırat boylarından olduğu için Roma'nın doğu tarafında İmparatorluğun iki cepheye de hâkim olabileceği bir idare merkezi oluşturma gerekliliği tezahür etmiştir (Demirkent, 1992: 230). Bu nedenlerle zamanla yönetim, ekonomi ve kültürel ağırlık merkezleri doğuya kaymaya başlamıştır. Diocletianus zamanında bu yönelim başladıysa da asıl adımlar Constantinus döneminde atılmıştır (Magdalino, 2012: 21-25). Roma kenti Diocletianus döneminden bu tarafa özellikle diğer kentlere olan üstünlüğünü kaybetmiştir. Caesarların yurdu Roma, Constantinus'a artık hiçbir anlam ifade etmez duruma düşmüş, Roma halkı da artık hükümdarlarını aralarında görme onurunu çok nadir elde eder olmuştur. Diğer taraftan Diocletianus'tan bu tarafa başkent olarak seçilen Nicomedia da Hristiyanlığın koruyucusu olan Constantinus için iyi bir anlam taşımamaktadır. Üstelik o adına yaraşır tarihe büyük bir ün bırakacak yeni bir kent kurma düşüncesindedir. Bu onun en büyük tutkusudur (Levtchenko, 2007: 34-62).

Milvian Savaşı'nın ardından İmparatorluğa tek başına hâkim olan Constantinus artık önemli bir karar alarak Roma İmparatorluğu'nun devamlılığını sağlamak için doğuda ikinci bir başkent kurma çalışmalarına başlamıştır. Bunun için Byzantion'u düşünmüştür (Magdalino, 2012: 21-25). Constantinus'un amacı başta Byzantion olsa da Julius Ceasar'dan esinlenerek, ilk olarak Troia'da yeni başkentini inşasına başlamıştır. Ancak bir gece uykusunda tanrı tarafından başka bir yer seçmesi konusunda uyarıldığını devlet erkânına aktarmıştır. (Akşit, 1985: 272)

Nihayet Roma İmparatoru Constantinus, karşı kıyıda ki Byzantion'a gelmiş ve burayı imparatorluğun başkenti haline getirmeye karar vermiştir. MS 324-330 yılları arasında Byzantion'da Roma kenti örnek alınarak imar faaliyetlerine başlanmış, 11 Mayıs 330'da da yeni başkente (Akyürek, 2014: 78) 'Neo Roma' ve çiçek açmış ya da çiçek anlamındaki 'Anthusa' (Arslan, 2010. 29) ismi verilerek törenlerle kutsanmış, ardından dünyaya ilan edilmiştir. Hipodrom'da başlayan törenler Constantinus Forumu'na kadar devam etmiştir (Akyürek, 2014: 78). Constantinus'un yetersiz su kaynakları, büyük tarım alanları ve maden yatakları yönünden fakir olan Byzantion'u tercih etmesi onun ileri görüşlülüğü ve stratejik dehasını gözler önüne sermiştir (Akyürek, 2014: 80).

Constantinus'un Byzantion'u seçmesi elbette keyfi bir düşünce değildir. Keza yıllarca Roma İmparatorluğu için Balkan Yarımadası, İtalya'dan daha önemli bir rol oynamıştır. En iyi asker ve imparatorları Balkan Yarımadası karşılamıştır (Erzen, 1954: 41). Kentin Avrupa yakasında olup doğuya da yakın olması, diğer taraftan Trakya'nın uç kısmında yer alıp batıya rahatça ulaşılabilmesi, bulunduğu üçken şeklindeki yarımada'nın coğrafi imkânları gibi jeopolitik gerekçelerin yanı sıra, Hristiyanlığın kutsal mekânı Filistin'e ve Anadolu'ya yakın oluşu gibi manevi gerekçeler de Constantinus'un kararında etkili olmuştur (Emecen, 2015: 128). Bununla birlikte Byzantion savunma tasarısı iyi yapıldığında kolayca savunulabilecek bir yerleşim yeridir. Üçken şeklinde bir yarımada oluşu, boğazdaki güçlü akıntılar ve Marmara kısmındaki aralıklı Lodos fırtınaları sebebi ile de denizden uzun süreli kuşatılması mümkün değildir. Haliç tarafı ise bir zincirle kapatıldığı takdirde sadece kara tarafından kuşatılabilir ki kara kısmına yapılabilecek güçlü surlarla bunun da önüne geçilebilirdi. Constantinus işte bu sıra dışı savunma avantajını fark etmiş ve görüşün de de haklı çıkmıştır (Akyürek, 2014: 81). Nitekim ileride Konstantinopolis adı ile anılacak şehir, Hellen-Latin karması şeklinde kurularak on bir yüzyıl boyunca imparatorluğa başkentlik yapmış imparatorluğun askeri, kültürel ve dini merkezi olacak şekilde varlığını devam ettirmiştir (Baştav, 2021: 49). Constantin'in başkent olarak Byzantion'u seçme sebebi ile ilgili farklı görüşler de vardır ki Roma'nın tarih yazarlarından olan Zosimus'a göre Constantinus MS. 326 yılında kendi imparatorluğunun 20. Yılı kutlamaları esnasında Roma'daki putperest olan senato ile fikir ayrılığına düşmüş ve Roma'ya karşı denge oluşturmak amacı ile yeni bir başkent kurmaya karar vermiştir. Bu bağlamda kuruluşa dair Zosimus dini gerekçeleri ön plana çıkarmışsa da Konstantinopolis'in kuruluşundan sonraki gelişmeler kentin daha çok stratejik bir amaçla kurulduğunu gözler önüne sermiştir (Vogt, 1961: 8).

Kent kurulurken Roma kenti model alınmıştır. Kurucusunun kente Nea Roma adını uygun görmesi, bu yeni kentin var olan imparatorluk ikametgâhlarından farklı olarak Roma'yı model almanın yanı sıra aynı anda kendini ona hem rakip hem de halef kabul ettiğini gösterir. Kentin o dönemin ölçülerine nazaran çok büyük kurulması ve kurulduğu andan beri meydana gelen hızlı değişim şekli bu düşünceyi ispatlar niteliktedir (Magdalino, 2015: 410). Nitekim unutmamamız gereken şey imparatorluğun, Constantinus zamanında hala Roma unsurlarının etkisinde olmasıdır. Değişimlerin arka arkaya geldiği bu çağ Doğu Roma İmparatorluğu'na giden yolda yeniliklerin çıktığı bir dönemdir. Özellikle bu dönem Diocletianus'un, asırlardır süregelen yönetim tarzının değişimini gerçekleştirip, ortaya koyduğu reformlara alışma süreci olarak da değerlendirilebilir.

Constantinus Byzantion'a geldiğinde, Septimus Severus ve Caracalla zamanında inşa edilerek yapılandırılan bir yerle karşılaşmıştır. Bu ilk kent, günümüz Ayasofya çevresinde şekillenmiş bir kamusal mekâna sahipti. Burada bulunan büyük Agora'da, Hipodrom ve Zeuksippos Hamamı yer almaktaydı. Kentin en işlek caddesi, Agora'dan batı tarafına yönelmekteydi ve bu aladaki kapıdan kente giriş yapıyordu. Kette tapınaklar ve bir de tiyatro bulunuyordu (Mango, 2006: 84). MS. 324 yılında Byzantion alt yapısı üzerine imarına başlanılan kentin, 330 yılında açılışı yapıldıktan sonra da imparatorluk başkenti seviyesine uygun nitelikte inşa faaliyetlerine devam edilmiş, bölgenin sahası dört misline çıkarılmıştır. Yaklaşık olarak Çağaloğlu'dan geçip Sirkeci-Sarayburnu, Sultanahmet'i kapsayacak şekilde bulunan Byzantion surları kaldırılarak, kent batı tarafına doğru 2,5 kilometre dolaylarında büyütülmüştür. Bu durum o dönem gerekli görüldüğü için yapılan bir çalışma olmaktan ziyade ilerisi için düşünülen ihtişamlı başkenti oluşturmaya yönelik bir adımdır. Kentin üçüncü aşama Constantinus surlarının ise Haliç'in kıyısındaki Cibali'den (Petron) başlayan, günümüz Fatih Camisi dolaylarından ilerleyerek Yenikapı'nın batı tarafından uzanıp Marmara Denizi'ne ulaştığı düşünülmektedir (Akyürek, 2014: 82).

Kent alanını neredeyse dört katına çıkaran yeni surların yapımı haricinde, Constantinus'un inşa faaliyetlerinin büyük bölümü önceki dönemlerden kalma yapıların da bulunduğu kent merkezinde olmuştur. Constantinus'un buradaki aktif imar çalışması ile yeni başkent neredeyse baştan imar edilerek imparatorluk sarayı, kamuya ait hamamlar, büyük meydanlar, revaklı caddeler, zafer takları inşa ettirilmiş, Hipodrom'un alanı genişletilerek işlevi arttırılmıştır. (Magdalino, 2012: 21-25). At yarışlarının yapıldığı II. yüzyıldan kalan Hipodrom ile Hipodrom'un girişine yakın mesafedeki meydana bakan Zeuksippos Hamamı da Constantinus döneminde büyütülerek kullanımı sürmüştür (Millingen, 2003: 23). Byzantion'dan kalan kutsal alan Akropolis'e ise önceleri çok fazla müdahale edilmemiştir. Constantinus tarafından Akropolis'in güney tarafında inşa edilen imparatorluk sarayı şekillendirilerek zamanla Marmara Denizi'ne doğru yönecek yapılar topluluğunun merkezini meydana getirmiştir (Magdalino, 2015: 412). Büyük saray, Ayasofya ve Hipodrom hattından denize ulaşan hemen hemen 100.000 metrekarelik bir yeri kapsamaktaydı. Etrafi duvarlar ile kapatılmış saray içinde taht ve resim kabul salonu, hamam, muhafız kışlası, bahçe, oyun alanı gibi yapılar yer almaktaydı. Sarayın merkezin meydana getiren bu ilk yapılar Constantinus tarafından inşa ettirilmiştir. II. yüzyıla farklı eklerle büyüyen saray kompleksinin birtakım yerleri bugüne kadar ulaşmıştır (Akyürek, 2014: 84). Hipodrom'un, Zeuksippos Hamamı'nın ve sarayın açıldığı yere, Augusteion adı verilen oldukça geniş bir meydan yapılmıştır. Augusteion Meydanı ve Byzantion Akropolisi'nin ara kısmında bulunan ilk Aya İrini Kilisesi büyük ihtimalle saray kilisesi olması amacı ile Constantinus döneminde yapılmıştır. Kilisenin Constantinus'un rakibi Licinius'u yenmesi ve ülke barışını sağlamasına ithafen böyle adlandırıldığı tahmin edilmektedir (Yavuz, 2014: 436). Constantinus, özellikle birinci tepede gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve şehrin idare merkezi yapılandırılması işini bitirdikten sonra Yeni Roma surları ve önceki Byzantion surları arasında kalan bölgede inşa çalışmalarına devam etmiştir. Temel başlangıç ve hareket noktaları Constantinus'un belirlediği proje doğrultusunda, sonraki imparatorlar zamanında imparatorluğun kudretini ve Hristiyanlığın ülke üzerindeki etkisini ifade eden yapılarla bezenmiştir. Bu anıtsal yapıların bulunduğu yerlerin ise yarımada'nın kuzey tepelerindeki Pagan kutsal mekânlarını sınırlandırıp, dönüştürecek tarzda yapıldığı gözler önündedir (Yavuz, 2014: 53-60).

Kentte Y şeklinde olan ana cadde Mese'yi meydana getirmektedir. Mese ise Augusteion Meydanı üstünde bulunan Milyon Anıtı'ndan itibaren başlar. Bölgenin Milyon Anıtı da kentin sıfır noktasını işaret etmektedir. İmparatorluktaki bütün mesafelerin Milyon'a göre ölçülmesi ise esas alınmıştır (Eyice, 2006: 31). Roma'dan sonra kentte Milyon Anıtı yaptırılması imparatorluğu çift merkezli hale getiren kaçınılmaz bir sonuçtur. Mese'nin ilerlediği yol güzergâhı Constantinus'un kendisi adına inşa ettirdiği Forum'dan geçerek Kapitol'e erişir (Norwich, 2013: 59). Ülkede Roma Tanrıları için yaptırılan, Roma'nın birçok kentinde de bulunan ve Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olma gururunun işareti olan Kapitol binalarının bir tanesi de işte bu yeni başkente inşa edilmiştir ki (Thorpe, 2002: 120) Pagan kentlerinin sembolü Kapitol binası zamanla işlevini kaybetmiş Constantinus'un imparatorluğundan bir süre sonra üniversiteye dönüştürülmüştür (Yavuz, 2014: 431).

Bu yeni kurulan kent MS. 313 yılında Hristiyanlığı yasallaştırarak kabul etmiş olan imparator Constantinus tarafından, Hristiyanlığın başkenti olacak şekilde imar edilmiştir. Hristiyanlık esasen MS. 395 yılında Theodosios döneminde imparatorluğun resmi dini olarak kabul görecektir, fakat imparatorluğun tam olarak Hristiyan bir devlete dönüşümünün temelleri Constantinus döneminde bu kentin Hristiyan bir başkent olması ile atılmıştır (Emecen, 2015: 130). Constantinus'un Nova Roma şehrini kurarken bir amacı da imparatorluğun Hristiyanlaşmasına hizmet etmektir. Pagan inancının

hala çok etkili ve hâkim olduğu asıl başkent Roma'nın bu şekilde bir değişime müsaade etmeyeceği açıktır. Bu bağlamda Constantinus da Byzantion'un merkezinde bulunan kutsal mekânlara dokunmamıştır.

Byzantion kentinin yeni adı da kurucusuna ithafen 'Konstantinopolis' olarak MS. 330'da değiştirilmiştir. Bu ad imparatorluk için yeni başlangıçların dönüm noktası olmuştur. Constantinus'un Pagan kimliği bu dönemde gün geçtikçe Hristiyan etkisinde kalacak, bu etki ile Konstantinopolis temelinde gerçek bir Hristiyan imparatorluğu doğacaktır (Emecen, 2015: 130).

Bu yeni merkeze ayrıca Hristiyan bir başkent olma vasfını perçinlemek maksadı ile özellikle Kudüs başta olmak üzere birçok Hristiyan kentten önemli heykeller mimarî eserler ve dini sembol parçalar getirilerek kentin tekrardan yapılandırılmasında kullanılmıştır (Magdalino, 2012: 21-25). Bu durum kentte Hristiyan imajı oluşturma adına aynı zamanda Hristiyan dünya içinde siyasi bir üstünlük ve otorite sağlama yolunda büyük etki sahibi olmuştur. Konstantinopolis artık Constantinus'un iç dünyasının etkilerini taşımaya başlamıştır. Kent bu doğrultuda hem Hristiyanlık hem Pagan öğelerle inşa edilmiştir. İmparatoriçe Helena'nın Kudüs'ten getirmiş olduğu haç barındıran bir zafer takı bulunuyordu. Yanında Ayairini Kilisesi bulunuyordu ki bir süre sonra ondan daha ihtişamlı Ayasofya kilisesi yükselmiştir. Constantinus'un inşa ettirdiği geniş meydanın orta kısmında Mısır'daki Hierapolis'ten getirilen bir sütun ve kaide bulunuyordu. Nuh'un gemisini yaptığı balta ve İsa'nın birçok insanı beslediği sepetlerin yanında, Meryem'e ait yağ kabı, Aeneas'ın Troas'dan getirmiş olduğu Athena figürü, gövdesi Apollon, baş kısmı Constantinos'a benzeyen heykel, bir elinde imparatorluk asası diğer elinde gerçek haçın bulunduğu küre ile bu kaidenin içinde yer alıyordu (Norwich, 2013: 58-59).

Resmi dil Roma'yı yine örnek almak kaydı ile Latince olarak korunmuştur. Ayrıca kente vergi ve imtiyazlar verilerek, Roma'dan getirilen asil ailelerden oluşan bir senato oluşturulmuştur. Küçük Asya'dan ve başka bölgelerden de bir kısım üst düzey aile getirilerek burada yerleşmeye zorlanmışlardır. Ek olarak memur, subay, tüccar, sanatkâr ve âlimler hatta imparatorluk tarafından ücretsiz iâşe ve eğlencelere dahil edilen bir grup oluşturulmuştur ki bu da bize yeni Roma ve eski Roman'ın rekabetini göstermektedir (Erzen, 1954: 41).

IV. yüzyıldaki en önemli olaylar Roma'yı, içten kölelerle kolanların gerçekleştirdiği devrimci hareketlerin, dıştan ise sürekli saldıran barbar kavimlerin zor duruma sokmasıdır. Ayrıca imparatorluğun ikinci başkenti Roma, ekonomik bir buhranın içine düşmüş ve artık siyasal merkez olarak eski önemini kaybetmiştir (Levtchenko, 2007: 11). I. Theodosius döneminde Constantinos'un attığı temeller kentin vasfına uygun şekilde sürdürülmüş, onun ölümünden sonra da MS. 395'te imparatorluk resmi olarak ikiye bölünmüş, böylece Konstantinopolis Roma İmparatorluğu'nun tek ve mutlak başkenti olmuştur.

2. BİZANSANS'TA SİYASİ VE DİNİ DİNAMİKLER

2.1. Konstantinopolis'in Kuruluşu Öncesi Roma'da Siyasi ve Dini Atmosfer

2.1.1. Paganlıktan Hıristiyanlığa Geçiş Sürecinde Dini Yapı ve Din-Devlet İlişkileri

Roma imparatorluğu MÖ. VIII. yüzyılda kurulmuş, MS. IV. yüzyılda Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Sonraki dönemlerde Batı Roma'nın yıkılışının ardından Doğu Roma'nın bünyesinde iki bin yıl varlığını devam ettiren Roma İmparatorluğu, hâkim olduğu geniş coğrafyada birçok farklı etnik yapı, dil, din ve kültürü içinde barındırmış, siyasi ve hukuk becerisi yanında dinin de etkisiyle toplumsal sınıfları bir arada tutma başarısını göstermiştir.

Roma'da dinin en eski halini düzensiz ve belirsiz olan dinsel unsurların birlikte olduğu, sihir büyü ile kehanetlerin ön plana çıktığı dönem olarak nitelendirebiliriz. Bir sonraki aşamada ise aynı inancı paylaşan toplulukların basit bir sistem içerisinde bulunduğu, ardından ise Roma'daki kentleşme ile doğru orantılı oluşan aile ve devlet kültürünün devlet dininin temelini oluşturduğunu görmekteyiz (Dürüşken, 2000: 19-22).

Roma İmparatorluğu'nun dini yapısı Eski Çağ Yunan Paganizmi etrafında şekillenmiştir. Antik Çağ Paganizmi, insanların manevi problemlerine çözümler üreten ve ilahiyatı içinde barındıran bir din değildi. Daha çok kamusal etkinliklerden oluşmaktaydı. Kamusal bir din şeklinde Paganizm, Roma İmparatorluğu'nun idaresi altındaydı. Fakat ideolojisi, kutsal metni ve profesyonel din adamı bulunmamaktaydı (Kaçar, 2015: 22-25). Roma Pagan kültürü önceleri kırsal yerlerde daha etkin iken daha sonraki yüzyıllarda Pagan kültüründen ve Neo-Platonizm tarzı felsefe akımlarından etkilenmiş pek çok aydın ve filozof olmuştur (Çelik, 1999: 26).

İmparatorluğun dini yapısında zamanla ortaya çıkan dinsel törenler bir zaman sonra toplumsal hale dönüşünce bu törenlerle ilgilenecek bir grup olan ruhban sınıfı doğmuştur. Rahiplerden oluşan bir kurul ve başrahip devlet dininin ihtiyaçlarını yerine getirmekle sorumlu olmuştur. Roma toplumu inandıkları Tanrılar ile ilişkilerini düzenlemek adına belli zamanlarda yaptıkları bayramlarda dualar edip kurbanlar keserek aile ve devletin güvenliğini sağladıklarını düşünmüşlerdir (Dürüşken, 2000: 23-25). Ayrıca toplum, zamanla oluşan doğal, coğrafik ve askeri olaylara göre yeni Tanrılar ve bunlara özel törenler düzenlemiştir (Duygu, 2017: 51). Devlet yapılaşması içinde önemli bir yer sahibi olan bu ritüeller devlet geleneğinin bir parçası durumuna gelmiştir. Rahipler ise Tanrılar ve devlet arası ilişkileri düzenleyen ve toplumda saygınlıkları olan kişiler olarak devlet için çalışmakta olup senato ve imparator tarafından denetlenmişlerdir (Duygu, 2017: 52). Ortaya çıkan bu durum Tanrılar ile toplum arasında ilişkileri düzenleyen dinsel kurumların temelini daha o dönemlerde atıldığının göstergesidir.

Roma halkı savaş meydanlarında kazandıkları başarıları Tanrılarının ve liderlerinin ortak başarısı olarak görmüşlerdir. Ayrıca egemenlikleri altına aldıkları bölgelerdeki halkın inançlarını kendi bünyelerine almayı esas alarak toplumun karma kültürünü bu yolla birleştirmek istemiş, karşılaştıkları değişik din ve kültürlere hoşgörü içinde yaklaşmışlardır (Duygu, 2017: 54). Roma egemenliği altında bulunan yerlerde farklı etnik yapı ve kültür öğelerinin bulunması devlet dini yapısının ve siyasi otoritenin din ile ilişkisinin oluşumunda etkili olmuştur.

İmparatorluk zamanla büyük bir değişim yaşamıştır. Özellikle Mısır, Filistin ve Anadolu'nun fethi ile bu bölgelerde yaygın olan 'hükümdarın doğru inancın koruyucusu olduğu' fikri Roma'yı da etkisi altına almıştır. Keza Roma'nın İmparatoru Augustus'un 'Pontifex Maximus' (Başrahip)

unvanını sahiplenmesi ve rahip kıyafetinde heykellerinin yaptırılması, Augustus Tapınaklarının inşası Roma İmparatorluğu'nda bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu durum 'imparatorluk kültürü' olarak bilinen yeni bir anlayışın belirmesine sebep olmuştur (Sivrioğlu, 2012: 65). İmparatorların Tanrı olarak kabul edildiği bu anlayış ile Roma'nın güvencesi ve simgesi olan imparatorun şahsi otoritesi ile kutsallık kavramı birleşmiş ve imparatorluk ideolojisi dini bir yapıya bürünmüştür. (Ağaoğulları-Köker, 1991: 76) dinin tek bir kişiye bağlanması sonucunda İmparatorların siyasi otoriteleriyle birlikte dini otoritelerini de pekiştiren bir yapı ortaya çıkarmıştır (Duygu, 2017: 59).

2.1.2. Hristiyanlığın Doğuşu ve Yükselişi

Hristiyanlığın doğması ve Roma İmparatorluğu'nun tarihi, birbirleri ile ilişkili tarihi bir süreç şeklinde değerlendirilebilir. Bugün dünyadaki en büyük nüfusa sahip din olarak Hristiyanlığın hemen hemen 2000 yıl önceki iki büyük semavi dinden birisi durumundaki Yahudiliğin mezheplerinden biri olarak doğduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar Avrupa ortamında yayılım imkânı elde etmişse de Hristiyanlık I. yüzyılda Filistin topraklarında doğmuştur. Hristiyanlığın Yahudilik ile bağları koştuktan sonra Roma İmparatorluğu ile ilişkileri çoğu zaman sıkıntılı olmuştur. Roma liderleri Hristiyanları kendilerine ve imparatorluğa karşı bir tehdit olarak kabul etmiş, bunun için de Hristiyanlara karşı engellemeler yapmış ve şiddet göstermişlerdir. Hristiyanlık ise daha ilk dönemlerde Roma'da büyük bir bölüme yayılacak, kiliseler inşa edecek ve hiyerarşik düzene geçecektir.

Eusebius, İsa'nın dünyaya gelişi ile ilgili 'Agustus'un başa geçmesinin 42. yılında Antonius ve Kleopatra'nın vefatı, Mısır'ı alması ve Ptolemaios Hanedanlığı'nın son bulmasının 28 yıl ardından, kurtarıcımız efendimiz İsa İudea'da Beytullahim şehrinde doğdu' (Eusebius, 1999: 19). Şeklinde aktarım yapmıştır. İsa'nın şahsından takriben 1500 sene sonra milat şeklinde kabullenileceği mucize doğuşu ve yaşantısı Hristiyanlığın da doğuşu olarak kabul edilir. Bizzat şahsı da Yahudi olan İsa, Kudüs'te müjde³ duyurusu yapmış ve yeni bir dini bildirmekten ziyade tamamlama görevi üstlendiğini ifade etmiştir⁴. Hz. İsa, kendinden önce var olan peygamberlerin emirlerinden uzaklaşmış olan Yahudi toplumunda Allah'a ait kitabın emirlerini yaymak amacı ile Allah tarafından görevlendirilmiştir. O dini normları kendi menfaatleri için kullanan Yahudi liderlerine karşı çıkmıştır. Fakat birçok sosyal ve siyasi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Görevini zor şartlarda devam ettirmeye çalışırken, Yahudi liderler tarafından kendi güç ve itibarlarının yok olacağı endişesi ile getirdiği mesajlar reddedilmiştir (Güç, 2011: 163). Mesih olduğunu vurgulayan İsa, Musa'nın kurallarını bozup, Yahudi toplumunun kralı olduğunu iddia ettiği şeklindeki gerekçelerle çarmıha gerilip öldürülmüştür.

Hz. İsa hayatta iken seçtiği ve kendisine yakın olan on iki havarisi, onun vefatından sonra tebliğ ve irşat işini üstlenmiş, kısa sürede küçük bir grup olmaktan çıkıp büyük bir cemaat haline gelmişlerdir. Havarilerin meydana getirdiği gruplar başlangıçta birer kilise ve birer cemaat şeklinde var olmuştur. Bölgeye o dönem egemen olan Roma İmparatorluğu, Hristiyan kitlenin az olması nedeni ile önceleri çok endişe etmemiş, onlar da küçük gruplar halinde faaliyetlerine devam etmişlerdir (Güç, 2011: 167).

³ Matta 4.23

⁴ Matta,5.17

Havariler arasına ‘on ikinci havari’ olarak giren Pavlus⁵, Yeni bir din oluşturmamış ancak Mesih döneminde görülmemiş birtakım şeyleri dine eklemiştir. Petrus⁶ Pavlus ile Birlikte Roma’ya kadar gitmiş burada Hristiyanlığı tebliğ etmişlerdir. Bu sayede bu din entelektüel kesim arasında hızla yayılmıştır. Bunlar Roma’da kendilerine karşı uygulanan baskıya karşı faaliyetlerine pes etmeden devam etmişlerdir. Hz. İsa’nın vefatının ardından öndersiz kalan havariler birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan Roma’nın baskı ve eziyetlerinden endişe duyarken öte yandan yeni dinleri için Yahudilerin dışlayıcı hareketlerinden çekinmişlerdir (Gündüz, 2006: 29).

Zamanla Roma’nın içinde bulundurduğu dinler arasında Hristiyanlık da yerini almıştır. Giderek büyüyen din gün geçtikçe devletin ilgisini çekmiştir. Roma’nın içi dahilinde sınır ötesinde dahi etkin bir hale gelmiştir. Hz. İsa, Tanrıdan aldığı ilahi emirleri yakın çevresine bildirmiş, havariler ise onun vefatından sonra kutsal görevi sürdürmeye devam etmişlerdir. Bir süre sonra Hristiyanlık evrensel bir din haline gelerek sıradan bir Yahudi dini görünümünden uzaklaşmıştır (Çelik, 1999: 9).

Hristiyanlık III. yüzyılda İmparatorluğun her yerine yayılmıştır. MS. 250 yılında Hristiyanların sayısı bir milyon civarında iken MS. 300 yılında bu rakam neredeyse altı milyona ulaşmıştır. Bu sayı doğumlar ve din değiştirenler nedeni ile de artmıştır (Stephenson, 2016: 37). İmparatorluğun nüfusu aynı kalırken Hristiyan nüfusundaki artış bize Pagan nüfusun Hristiyan nüfusa geçiş yaptığını göstermektedir. Roma İmparatorluğu’nda Hristiyanların bu hızla yayılışı, kilise sayesinde çok iyi organize ağı kurmuş olan azınlık bir grubun çoğunluk üstünde ne derece etkili olabileceğini de görmemizi sağlamaktadır. Bu organize ağını oluşturabilmek Hristiyanların, tanrısal güçlerine inandıkları insanların emirlerinden çıkmayı ve onlara bağlılıklarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize Hristiyanlığın hem şahıslar üstünden hem de şahısların pratikte gerçekleştirdiği uygulamalar üstünden güç aldığını ifade eder. Kilise bu konuda çok büyük işler başarmıştır. Ayrıca eşitlikçi bir tutum sergileyen kilise, Hristiyan toplumunu milletsiz bir topluluk olarak nitelendirmiş, Roma İmparatorluğu’nda kabul gören sınıf ayrımını da reddetmiştir. Bu sınıfsız düzen halkın ilgisini çekmiştir (Brown, 2017: 76-77).

Hristiyan topluluklar yoksul ve mazlum kitlelerden çok kentlerin orta sınıf ve saygıdeğer zanaatkarlarından oluşmuştur. Hristiyanlığın toplumun soylu kesimi arasında yayılması, onların kendi bünyelerindeki köle ve hizmetkarlarının da bu dini kabul etmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca kadınların bilhassa bu dini seçmeleri de Hristiyanlıktaki yayılma hızını arttırmıştır. Nitekim kadınlar toplumda düşük statüde görülmüş, kız çocukları ailede kabul görmemiş, kadınlar kürtaja zorlanmışlardır. Hâlbuki Hristiyanlık kürtaja ve çocukların öldürülmesine tamamen karşı durmaktaydı. Ayrıca Pagan dininde evlilik yaşı on dört iken Hristiyanlık bunu yirmi olarak kabul görüyordu. Hristiyan kadınlar Pagan eşlerinden gördükleri baskı karşısında kiliseden de çok fazla destek görüyordu (Stephenson, 2016: 38-41).

Hristiyanlığın hızla yayılmasının sebepleri arasında elbetteki ortak dil de etkili olmuştur. Büyük İskender döneminden sonraki zamanda Hellençe’nin resmi dil haline gelmesi İsa’nın öğretisini yaymak için kolaylık olmuştur. Ayrıca Yahudilerin neredeyse dünyadaki hemen hemen bütün bölgelere yayılışı Hristiyanların bu bölgelerdeki sinagoglarda faaliyet göstermeleri açısından

⁵ Hz. İsa tarafından seçilmiş olup Hristiyanlığı bildirmek için görevlendirilen, misyonerlik faaliyetlerini başlatan ilk şahıstır. Anadolu, Kudüs gibi kutsal topraklar ile birlikte geniş bir coğrafyada hizmetini yerine getirmiş bulunmaktadır. Faaliyetlerinde bilakis Mesih, İncil, kurtuluş ve Vaftiz gibi kavramlara önem vermiştir. Bkz. Gündüz, Pavlus Hristiyanlığın mimarı, 20017: 19

⁶ Hz. İsa’nın on iki elçisi içinde bulunup, genellikle grup lideri olmuştur. Hristiyanlığın ilk kilisesini oluşturan kişi, İsa’nın öğretilerini yayma konusunda en etkin kişidir. Bkz. Gündüz, Pavlus Hristiyanlığın mimarı, 2017: 19

uygun ortam sağlamıştır. Yahudilerle birlikte diğer milletler de bu öğretilerden haberdar olmuşlardır (Todd, 2004: 66-67).

Hristiyanlar Constantinus dönemine gelinceye kadar çok zor zamanlar yaşamışlardır. Roma İmparatorluğu Hristiyanlığa karşı belirli dönemlerde sert bir politika takip etmiştir. I. ve II. yüzyılda başta olan hükümetler Paganizme bağlı olarak idarelerini sürdürmüş, bu süreç dahilinde Hristiyanlık ve onun gibi yeni ortaya çıkmış inançların toplum üzerinde oluşturduğu etkiyi çok dikkate almamış, böylece siyasi rakip olarak kilisenin ruhban sınıfını kabul görmüştür. Onları gizli faaliyetler sürdürdükleri gerekçesi ile cezalandırmışlardır (Duygu, 2017: 151). Bir süre sonra Hristiyanlar toplumda dünyanın sonunun yaklaştığı ve İsa'nın dünyadaki otoritesinin artık hüküm süreceğini söylemeye başladıklarında, Hristiyanlığın evrensel olduğunu dayatmak için çalışmalar yapmışlardır. Onların vermeye başladıkları bu mesaj Roma'nın sosyal, siyasi ve askeri yapısını sarsıntıya uğratacak duruma gelmiştir. Böylece Hristiyanlık artık rakip bir din görüntüsüne bürünmüştür. İmparatorluğun aleyhine olan bu durum karşısında da İmparatorlar ve Hristiyanlara karşı olanlar tarafından Hristiyan cemaatler baskı ve zulüm görmeye, sosyal ekonomik ve siyasi baskılar altında ezilmeye başlamışlardır. İmparatorlar İmparatorluğu korumak için birtakım yasalar ve fermanlar çıkartsalar da bu durum farklı dönemlerde iki tarafta da mağduriyetler yaratmıştır (Duygu, 2017: 151).

Roma'da III. ve IV. yüzyıl Pagan dini açısından bir gerileme dönemi sayılabilir. Bu yüzyıllarda imparatorluğun siyasi, sosyal ve ekonomik yönden güç şartlar altında olduğu, siyasi istikrar ortamının asla sağlanamadığı bir dönemdir. İmparatorluk doğuda Sasanilerin, batıda barbar kavimlerin baskısı altındadır. Hristiyanlık önemli bir din seviyesine yükselerek Pagan dini ile yarışacak duruma gelmiştir.

İmparator Nero ile Hristiyanlara karşı başlayan baskılar sonraki imparatorlar döneminde de devam etmiştir. Özellikle İmparator Decius'un (MS. 249-251) yaptığı zulüm kiliseyi çok zor bir duruma sokmuştur. Decius imparatorluk içindeki birliği dini birlik sayesinde sağlayacağını düşünerek Hristiyanlara karşı daha otoriter bir tutum sergilemiştir. Devletin Pagan kültürünü güçlendirmek amacıyla bir ferman yayınlamıştır (Demirci, 1998: 332). Kiliselerin, din eğitimi, hiyerarşik yapı ve organizasyon açısından güçlenmesi Decius'un bu ayrılıkçı yapıya yönelik şiddeti arttırılmış bir baskı uygulamasına neden olmuştur. Artık herkesin imparatorluk Tanrılarına inanması aksi halde ağır şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bunun için her alanda beş kişiden oluşan komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonlar birer denetleme kurulu niteliğinde olacak ve şüphe duydukları kişileri denetleyebilecek, Tanrıya kurban sunmaları ve tapınmaları konusunda onları zorlayacak, bu uygulamaları yaptıkları takdirde onlara 'Libellus' adında belge verecek, tam aksi durum gerçekleşir ise onları hapsedip aç susuz bırakabileceklerdi (Akşit, 1985: 407-408). Libellus belgesi Roma'ya ve imparatorluğun sistemine itaatın göstergesi sayılıyordu. Bir kısım piskopos bile bu despot sisteme daha fazla direnemeyip putperestliğe geri dönmüşlerdir (Çelik, 1999: 11). Yayımlanan bu ferman böylelikle Hristiyanları devlet ile mücadele içine sokmuştur. Konuyu siyasi açıdan ele alanlar Decius' un yayınladığı fermanla Tanrıları birbirinden üstün kılma amacında olmadığı keza verilen belgede herhangi bir Tanrının adının olmadığını iddia etmişlerdir (Duygu, 2017: 146). Decius'un kısa süren İmparatorluğu savaş meydanında ölmesi ile son bulmuştur. Ancak onun ölümünden sonraki dönem de de imparatorluğun çözülemeyen problemleri MS. 255' ten sonra daha da artmış, imparatorluk sınırı ve eyaletler ardı ardına kesilmeyen istilalarla uğraşmaya başlamıştır. Nitekim Sasaniler doğudan süratle ilerleyerek Urfa ile Antakya'yı almışlardır (Duygu, 2017: 146). İmparatorluğun dış siyasette maruz kaldığı bu sorunlarla baş etmek zorunda kalan

imparatorlar farklı dönemlerde kendi politik itibarlarını korumak amacı ile Hristiyanlığı dolaylı şekilde etki altında bırakan fermanlar yayınlamışlar, özellikle ruhban sınıfı aleyhine hareket etmişlerdir (Duygu, 2017: 153).

İmparator Diocletianus dönemi (MS. 284-305) ise siyasi, dini, sosyal alanda birçok düzenlemenin yapıldığı bir dönemdir. Öncelikle imparator ordunun imparatorluk kurumlarındaki etkinlik ve faaliyetlerini azaltmıştır. Ardından askeri ve sivil yapıda ayrılıkçı kuralları uygulayarak, doğuda iyice büyüyen Sasani tehlikesinin önüne geçmek ve güçlü bir savunma sistemi meydana getirmek adına imparatorluk idare ve yönetim alanında büyük değişikliğe gitmiştir. Bu dönem ayrıca Hristiyanlara karşı zulmün zirve yaptığı bir dönemdir. Sıkı bir Pagan olan imparator Paganların desteğini sağlamak adına Hristiyanlara yönelik baskı içerikli toplam dört ferman yayınlamıştır (Demirci, 1998: 332). Bu emirnamelerin uygulanışını özellikle kendisi takip etmiş, Hristiyanların kaçıp saklandığı bölgeler ateşe verilmiş, kilisenin mallarına el konularak binlerce kişi inançları sebebiyle idam edilmiştir. Diocletianus'un uyguladığı bu sert politika Hristiyanların isyan etmesine neden olmuşsa da bu isyanlar çok kanlı şekilde bastırılmıştır (Çelik, 1999: 12).

Roma İmparatorluğu III. ve IV. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğuna evrilerek Hristiyan bir devlet şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Roma İmparatorlarının fikirlerinde Roma devlet geleneğinin etkisi, siyasi görüşleri ve kararları etkili olmuştur. Nitekim Doğu Roma kendisini Romalı şeklinde algılasa da zamanla bu algıdan uzaklaşıp kültür ve dil olarak Hellenleşmiştir. Artık burası Hellen kültürü altında ve Hristiyanlık resmi bir din halindedir. İmparator ruhani bir lider pozisyonundadır. (Ostrogorsky, 1981: 26). Geç Roma ve Erken Doğu Roma devrini birbiri ile bağlantılı şekilde düşünmek, Doğu Roma'nın siyasi gücüne etki derecesini fark etmemiz açısından bize yol gösterici olacaktır.

İmparatorluk tahtına geçen Constantinus ise Hristiyan bir İmparator olarak tüm dengeleri değiştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun batı tarafının mesuliyetini üstlendiği zamandan itibaren Hristiyanlık yanlısı bir tutum sergilemeye başlamıştır. Milvian Savaşı'ndan itibaren ise Licianus ile yayınladığı Milan Fermanı ile onlara desteğini gözler önüne sermiştir. Onun Hristiyanlara karşı bu tutumu Milan Fermanı'ndan sonra da Hristiyanlığı ve kiliseyi güçlendirme amaçlı reformların temelini atılmasını sağlamıştır (Duygu, 2017: 178).

2.1.3. Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi

Constantinus Roma imparatorları içinde kendisi ile ilgili en çok bilgi ve belge bulunan imparatorudur. Buna rağmen günümüzde hala Constantinus ile alakalı belirsizlikler ve karışık bilgiler bulunmaktadır. Constantinus Hristiyanlık tarihinde önemli bir figürdür. O, devletin Hristiyanlık dini ile ittifak sürecinin başlatılıp devam ettirilmesini sağlayan bir imparatorudur.

Doğu roma İmparatorluğu'nun şekillenmesinin temel öğelerinden olan Hristiyanlığın meşru hale getirilmesi arkasından köklü değişimlere de zemin hazırlamıştır. Yasal olarak Hristiyanlığa serbestlik tanıyan İmparator için doğuda yeni şekillenen ve hızla güçlenen Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu adına yeni ve güçlü bir aktif kaynak ayrıca toplumsal bir destek arayışının sonucudur. Çünkü Hristiyanlık doğu topraklarında ciddi boyutta ve azımsanamayacak derecede kuvvetli bir toplumsal tabana henüz III. yüzyılda iken nüfuz etmiştir. Çöküş sürecinde olan imparatorluğu diriltebilecek toplumsal dinamığe sahip olan bu güç büyük önem taşımaktadır. Bu gerçeği fark eden Constantinus henüz MS. 312'de, imparatorluk ortağı Maxentinus'u bozguna uğrattığı Milvian Köprüsü'nde, savaştan daha önce uykusunda gördüğü rüya üzerine askerlerin kalkanlarına ve

Labarumun⁷ üstüne İsa Mesih'in baş harflerinin (Iesus xristos) üst üste bırakılması ile meydana gelen Khristogramı koydurmuş, savaşta başarılarını da bununla bağdaştırmıştır (Magdalino, 2012: 21-25). Milvian köprüsündeki zafer Constantinus ve Hristiyanlık açısından bir devrimdir. Bu zaferi Hristiyanların inandığı Tanrının dileği ve kudreti ile kazandığı yorumu, kilise ile Roma İmparatorluğu'nu yeni bir dönem ve iş birliğine yöneltmektedir (Todd, 2004: 141). Gerçekten de Milvian vizyonunun Constantinus'un Hristiyanlara yönelik davranışlarına olumlu şekillerde yansdığı görülmektedir. Bu durum kilise işleri ile çok yakından ilgilenmesine de yansımış bir anlamda misyoner bir tavra dönüşmüştür (Vogt, 1961: 6). Constantinus'un kendisinin Hristiyan olup olmadığı ile alakalı konu üzerinde kuşkular olsa da imparatorluğun Doğu topraklarında Hristiyanlar arasında oldukça çok sempaticisi ve destekçisi olduğu kesindir (Magdalino, 2012: 21-25).

Constantinus'un Hristiyanlık tarihindeki yeri tartışmasız şekilde kabullenildiği halde onun samimi bir Hristiyan olup olmaması konusu sürekli irdelenmiştir (Ostrogorsky, 1981: 42). Kendisinden önceki imparatorların hiçbirinin Hristiyanlığı kabul etmemesi sebebi ile Constantinus'un bu dini kabullenmesindeki etkenler Bizans tarih araştırmalarının önemli konularından biri durumuna gelmiştir. Tarihçilerin üzerinde anlaşmazlığa düştüğü konu Constantinus'un MS. 312 yılında Hristiyanlığı kabul edip etmediği, eğer kabul etti ise bunun ne amaçla ve ne şekilde olduğudur. Araştırmacılar, Constantinus'un Hristiyanlara çeşitli imtiyazlar tanınmasının ardındaki niyet ve düşünceleri hakkında farklı yorumlarda bulunarak fikirlerini dile getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Constantinus'un Pagan kimliğini vurgularken bir kısmı ise onun Hristiyanlığa geçiş sürecinde bu dine sağladığı faydalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Neticede Constantinus, bazıları tarafından başarılı görülürken bazıları tarafından ise atalarının kültürü Pagan inancını yok etmekle suçlanmaktadır. Öyle ki tarih uzmanları bu iki düşünceyi de destekler nitelikte deliller ortaya koyabilmektedir (Çelik, 1999: 14).

Constantinus'un gerçek ve içten bir Hristiyan olduğunu ileri sürenler genellikle Milvian Köprüsü Savaşından önce onun gördüğü rüyayı dikkate alıp bu vizyon doğrultusunda konuyu kanıtlamaya çalışmışlardır. Roma'nın tanınmış Hristiyan yazarlarından Lactantius⁸ ve Eusebius⁹, Constantinus'un samimi olarak bu dini benimsediğini savunan kişilerdendir. Ve onların eserleri kendileriyle aynı fikirde olan yazarların konu ile alakalı başvurduğu temel kaynaklardan olup içerisinde yoğun bilgiler barındırmaktadır¹⁰ (Kaymaz, 2014: 224).

⁷ Labarum (Chi-Rho): Grek alfabesinde bulunan Chi (X) ve Rho (P) harflerinin iç içe girmesi ile oluşan bir yapıdadır. İsa'nın Christus şeklindeki Latince adının Grekçe görünüşü şeklinde kabul görmektedir. Nitekim Constantinus'dan önceleri bu sembolün kullanıldığına dair birtakım kalıntılar bulunmuşsa da bu sembol Constantinus ile bilinmiştir. Keza o, imparatorlukta askerlerin kalkanlarına bu sembolü yerleştirmiştir. 314'te de bastırıldığı para da bu simgeye rastlanmıştır. Bu sembol Constantinus'dan sonra da zaman içinde değişik şekillere bürünmüştür. Bkz. Kaymaz, 2014: 216.

⁸ Lactantius (MS. 240-320): İlk devir Hristiyan yazarlarından. Hayatı ile alakalı çok bilgi olmamasının yanında, Diocletianus zamanında yaşadığı düşünülmektedir. İmparator onu Kuzey Afrika'dan Nicomedia'ya bedahet hocası olarak getirtmiştir. Sonraki dönemlerde Hristiyanlığı kabul edince yaptığı görevden azledilmiştir. 'De Mortibus Persecutorum' kitabı en ünlü eseridir. Bkz. Kaymaz, 2014: 217

⁹ Caesarea'lı Eusebius / Eusebius Pamphili (MS. 260-339) Erken dönemin tarihçisidir. Hristiyanlıkla ilgili kitapları toparlayıp Kayser'de çok büyük bir kütüphane meydana getirmiştir. MS. 313 ve 314'te piskoposluğa getirilmiştir. Eusebius, aynı anda imparatorluk sarayında Constantinus'a en yakın piskoposlar arasında yer almıştır. Bu sebepten 'Vita Constantini' isimli eserinde onun hayatını ayrıntılarıyla anlatmıştır. 'Kilise Tarihi' adını verdiği kitap en önemli eseridir. Bkz. Kaymaz, 2014: 216

¹⁰ Constantinus'un Hristiyanlığında samimi olduğu görüşünde olan yazarlar temel kaynak olarak Eusebius'un 'Vita Constantini' adlı eserini referans almışlardır. Ancak bu kitaptaki içeriğin aslına uygunluğu hakkında tarihçiler içinde şüpheli düşünceler bulunmaktadır. Constantinus'un Hristiyanlığının gerçekçi nitelikte olmadığı yönünde düşüncesi olan yazarlar tekrardan eleştirilerini Eusebius'a yapmışlardır. Eusebius'un Constantinus'un arkadaşı olduğu ve ona yandaş olduğunu belli etmek için bu eseri ortaya koyduğu eleştirilen konularının en önde gelenlerindedir. Bkz. Kaymaz, 2014: 224

Kilisenin bu yazarları Costantinus'un MS. 312'de Maxentius, MS. 324'te ise Licianus ile yaptığı savaşların etkisi ile din değiştirdiği ve Hristiyanlığı seçtiği yönünde ortak fikirdedirler. Eusebios'un, 'Vita Constantini' eserinde yer aldığı şekilde Constantinus bir başka rüyasında 'Bu işaretle kazanmalısın' (Eusebius, 1999: 81) sözünü duyarak, güneşin üst tarafında ışıktan yazılı bir haç görüldüğünü ve Mesihin bu işaretin bulunduğu bir sancağı yaptırdığını görmüştür (Vogt, 1961: 4). Eusebius bu durumu, Constantinus'un mücadeleden daha önceleri de Tanrının yardımı olmadan bu savaşı kazanamayacağını düşünerek, Tanrının yardımını talep ettiği yönünde bir fikir ileri sürerek değerlendirmiştir (Eusebius, 1999: 84). Constantinus'un Roma'da çok sayıda Pagan Tanrı bulunurken Hristiyanların Tanrısından yardım beklemesi onun gerçek inancının da bir göstergesidir.

Buradaki mesele Constantinus'un inancıyla ilgilidir. Ancak onu anlamak, yaşadığı dönem incelenerek, Hristiyanlara karşı nasıl bir tutum sergilediği, Pagan putperestliğinden Hristiyanlık dinine ne şekilde geçtiği, dini düşünceleri gibi konulara objektif ve detaylı açıklamalarla çözüm bulunmalıdır. Bu doğrultuda Constantinus'un dini duruşu konusuna açıklık veren birtakım noktalara bakıldığında onun Hristiyan olduğu ile ilgili tereddütler ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda Constantinus'un diğer imparatorlara göre Hristiyanlara özel ilgi gösterdiği, onlara daha fazla sahip çıktığı ayrıca Hristiyanlığın yayılması için bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalıştığı bilinmektedir. Örneğin MS. 318'de Roma'nın vatandaşlık hakkı sadece imparatorluğun görevi iken, Constantinus adalet işlerinde görev alanları piskoposlardan meydana getirip, artık bu işi kilise tekeline vererek bu kurum tarafından sürdürüleceğine dair bir emir çıkartmıştır (Çelik, 1999: 18). MS. 321'de benzer tarzda kiliselere vakıflar gibi bağış veya para toplama inisiyatifi verilmiş ve bunlar vergilerden muaf tutulmuştur (Çelik, 1999: 19). Ayrıca ruhban sınıfının sorumlulukları azaltılmış onlara ayrı özel imtiyazlar verilmiştir. (Çelik, 1999: 17)

İmparator Constantinus MS. 312'den itibaren Hristiyanların Tanrısına sığınıp, samimi bir Hristiyan olarak görünüp bu yolda ilerlese de onun Pagan dinine bağlılığını sürdürdüğünü de görmekteyiz (Ostrogorsky, 1981: 43). Bu nedenle özellikle daha geç dönemlerde Constantinus'un Hristiyanlık dinini benimseme konusunda samimi olup olmadığı şeklindeki görüş ayrılıkları oldukça artmıştır. Bu hususta Jacob Burckhardt'ın 1853'te yazdığı 'Die Zeit Konstantins des Grossen' eserinde sunduğu Constantinus'un Hristiyanlığı siyasi çıkarları için kullandığı yönündeki fikirleri, bu konu ile alakalı çalışmalar yapan diğer araştırmacıları oldukça etkilemiş ve onlara yön vermiştir. Ona göre çok etkili bir politika sergileyen Constantinus, aslında Hristiyanlığı siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. İmparatorun din değiştirmesinde dini bir gaye yoktur (Vasiliev, 1943: 53-54). Burckhard ile aynı düşüncede olan tarihçiler Constantinus'un giderek artan Hristiyan nüfusunu fark ederek bir takım siyasi hesapların içine girmiş olduğu, Hristiyanlığı güç ve nüfuz kazanmak adına bir araç olarak gördüğü şeklinde görüşler ileri sürmüşlerdir (Vasiliev, 1943: 55-56).

Constantinus kendisinden önce hüküm süren imparatorlar döneminde, aksine Diocletianus'un Hristiyan dinine bağlı olanlara tatbik ettiği sert politikanın bir işe yaramadığını kendisi bizzat tecrübe etmiş, imparatorluğu ayakta tutmak istiyorsa Hristiyanlarla uzlaşıp anlaşması gerektiğini fark etmiştir. Hristiyanların yoğunlukta olduğu doğu eyaletlerinde de bu şekil bir anlaşmanın kesinlikle göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Diğer taraftan Constantinus'un hayatı süresince putperestliğin geleneklerine bağlı olmasını da bu tebaayı tamamen küstürmek istememesine bağlamak en doğrusu olacaktır (Ostrogorsky, 1981: 43).

Constantinus' un bir imparator ve siyasetçi olduğunu göz önünde bulundurursak tabikî Roma vatandaşlarının desteğini almak ve onları kendi lehine kazanmak zorundadır. Ama onun yalnızca siyasi amaçlar doğrultusunda Hristiyanlığı seçtiğine dair bir fikir sahibi olmak, Constantinus'u

Hristiyanlık dininden tamamen ayrı düşünmek olur ki onun sadece bu dinin öğretilerini kabul etmesi hakkındaki düşünce ne kadar yanlış ise o takdirde onun siyasi çıkarlar doğrultusunda kiliseyi kullandığı yönündeki düşünceler daha büyük bir yanıştır. Çünkü Hristiyan olanların haricinde kilise düşüncesi kesinlikle söz konusu olmamakla birlikte Constantinus'un siyasi emellere dayalı yaklaşımı imparator olarak onun başarısızlığına sebep olacağı unutulmamalıdır (Vogt, 1961: 6).

2.1.4. Milan Fermanı

313 yılında Roma'nın batı tarafında hâkimiyet sahibi olan Constantinus ve doğu tarafında hüküm süren Licinius Milano'da aralarında akrabalık bağı oluşturmak, imparatorluğun yönetiminde yapılacak düzenlemeleri ve Hristiyanlara karşı uygulanacak politikaları belirlemek amacı ile bir araya gelmişlerdir. Görüşme sonunda Constantinus, kız kardeşini Licinius ile evlendirerek onunla ilişkilerini akrabalık boyutuna taşımıştır (Kaçar, 2013: 46). Bu görüşmede iki tarafın birbirlerine zıt fikirler ileri sürmesinin ardından ortak karara varmaları sonunda Constantinus'un tam bir din müsamahası şeklinde kabul ettiği fermanı, Licinius kendi idaresindeki bölgelerde uygulanmaması şartı ile kabul etmiştir (Akşit, 1985: 540).

Milan fermanı aslında Licinius tarafından Bithynia valisine yazılan Latince bir belge niteliğindedir. Bu belgenin aslına ulaşılmamıştır. Yalnızca Eusebius'a ait 'Kilise Tarihi' isimli eserde yer alan eski Yunanca metni bilinmektedir (Duygu, 2017: 178). Toplantıda imparatorluğun Hristiyanlara karşı baskı politikasına son verilmesi ve 'Tolerans politikası' takip edilmesi kararı alınmıştır. Milan Fermanı Hristiyanlarla birlikte başka din inancına sahip halklara da serbestçe inanma ve ibadet hakkı sağlamıştır (Kaçar, 2013: 46). Bu süreçte İmparator, Hristiyan din görevlilerine kamu görevlerinden muaf olması gibi ayrıcalıklar tanıyan kararlar vermiş, bu şekilde Hristiyanlık açısından oldukça değişik bir döneme girilmiştir. Bu ferman ile büyük bir özgürlüğe kavuşan Hristiyanlar için oluşan ortam yine de tam anlamı ile bir muvaffaklık ortamı sayılmaz. Bunun için bir müddet daha beklemeleri gerekecektir. Çünkü Constantinus'un ilerleyen zamanlarda Roma İmparatorluğu açısından hâkim güç kılacağı Hristiyanlık için Milan fermanı sadece başlangıç aşamasıdır. Constantinus'un Hristiyanlara karşı bu kararları ilerleyen zamanlarda Hristiyanlığı ve kiliseyi güçlendiren reformların da temel adımlarını oluşturmaktadır (Duygu, 2017: 178). Ancak bir süre sonra Constantinus'un Roma'nın tek hâkimi olma isteği ile birlikte Licinius'un hâkimiyetinde olan bölgelerdeki Hristiyanların da hamisi şeklinde hareket etmesi, ve siyasi anlaşmazlıklar nedeni ile de Licinius ile aralarında büyük bir rekabet doğmuştur. Bu durumun sonucunda Milan Fermanı'nın oluşturduğu hür ve huzurlu ortam Hristiyanlar açısından da bozulmuştur (Duygu, 2017: 178). Barış ortamı ancak sekiz yıl sürebilmiştir. Bu zaman içinde Constantinus Hristiyanlarla daha fazla ilişki içine girmiş, sarayda onlara görevler vermiş ve onların Pagan törenlerine gelme zorunluluğuna son vermiştir (Akşit, 1985: 547).

2.2. Constantinus Dönemi Din-Devlet İlişkileri Doğrultusunda Hristiyanlığın Siyasallaşması

Konstantinopolis'in Hristiyanlık için önemi şüphesiz ki IV. yüzyılda Constantinus'un faydacı nedenlerle Hristiyanlığı özgürleştirilmesi ve Roma'nın başkentini Konstantinopolis'e taşımasıdır. Önceki dönemlerde bu şehir Hristiyanlar için bir anlam taşımayan basit bir Roma kentidir. Zamanla İmparatorluğun dinsel ve siyasal odak noktası haline gelmiş, Roma'nın doğusundaki bu bölgede din, siyaset ve toprak sistemi arasındaki etkileşim çok büyük önem arz etmiştir. Geçmişte imparatorluk

içinde bu öğelerin herhangi birinde ortaya çıkan bir değişim ülkenin temel yapısını meydana getiren dinamikleri de yerle bir etmiştir. Bu kutsal üçlemenin düzenini sarsan en büyük etken de Roma'nın toprak genişletme ve işgal politikası içinde ülkeye dahil olan yeni toplumun kendileriyle beraber İmparatorluğa getirdikleri değişik yapıdaki etnik ve dinsel unsurlar olmuştur. Bunların İmparatorluk bünyesine entegrasyonu ancak asimilasyon ile gerçekleştirilebilmiştir. Din bu anlamda Hristiyanlığın ortaya çıkmasından sonraki süreçte kişileri imparatorluk vatandaşı durumuna getirme işinde kullanılan siyasi bir sömürü aracı haline gelmiştir. Ortak ve genel bir din oluşturma endişesi, siyasal merkezin dinsel odak noktalarını içine alması ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Demirci, 1998: 304). Bunun en büyük örneğini Constantinus'un imparatorluğa dahil olan değişik dini oluşumları kontrolü altına alıp, devlet açısından risk teşkil etmelerine engel olarak, Hristiyanlık dinini ise toplumda birleştirici bir unsur haline getirme gayreti ile kiliseyi önce kendi himayesi altına alması, güçlendirmesi ve devlete ile iç içe bir kurum haline getirme çalışmalarında görmekteyiz.

Constantinus bu süreçte ilk olarak kilise yapılaşmasını özellikle zengin bir kurum durumuna getirmiş ve bu kuruma birçok imtiyazda bulunmuştur. Roma kiliselerinin Pagan mabetlerle eşit hale getirilmesi ve devlet tarafından resmi olarak tanınması önceleri ibadetlerini yaptıkları için bile cezalandırılan Hristiyanların kilisede toplanıp ibadetlerini özgürce yapmalarına olanak tanımıştır. Kiliseleri idari işlerinde de özgür bırakan Constantinus, Hristiyanlara kilise inşaatları için serbestlik tanımıştır (Güç, 2011: 170). Bu imtiyazlar kilise cemaatleri açısından Roma'nın güvenli bir liman haline gelmesini sağlamış, din adamlarını da toplumsal yönden daha aktif ve saygın bir konuma ulaştırmıştır.

Constantinus'un kiliseye verdiği hakların arasında hukuki yapıya sahip olanlar büyük önem taşımaktadır. O, Hristiyanların ve kilisenin organize edilmesinde önemli görevleri olan din adamlarına yargının gücü ile destek vermiş, piskoposluk mahkemelerine yeni bir düzenleme ile ayrıcalıklı bir statü kazandırarak hukuk sistemine eklemiştir. Böylelikle hem piskopos mahkemelerinin, mevcut mahkemelerin işini kolaylaştırması sağlanmış hem de Hristiyanların kendi dininden olan bir mahkemeye başvurması için daha rahat bir ortam oluşturulmuştur (Duygu, 2017: 186-187). MS. 318'de çıkan kararla piskoposların bu mahkemelerde verdiği kararların imparator kararı gibi kabul edileceği, valilerin ve yöneticilerin ise bu kararı uygulamada sorumluluklarını bir an önce yerine getirmesi hususunda özenli davranmaları hükmedilmiştir (Duygu, 2017: 188). Bununla birlikte köle azadı işlemlerinde, kilisede piskopos önünde yapılan hukuki işlemlerin geçerliliği kabul edilecektir. Böylelikle piskoposlar bu ayrıcalıkları alarak hem devlet idaresinde hem de toplumsal düzeyde söz sahibi olmuşlardır (Duygu, 2017: 188).

Constantinus'un Hristiyanlığı çeşitli kararlarla ayrıcalıklı bir konuma ulaştırması, devlet ile toplum arası ilişkilerde bir iletişim ağının oluşumunu sağlayarak devletin dine müdahalesine de bir yol açmıştır. Toplum ile devlet arasındaki bu iletişim ağında, devlet idaresindeki kişilerle yoğun iletişim içinde olan piskoposlar büyük öneme sahip olmuşlardır.

İmparatorluk kilise ilişkisinde imparatorun sahip olduğu otorite konum daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Keza Hristiyanlar arası ihtilaflarda imparatorluğun, anlaşmazlık içinde olan taraflar arasında tercih ettiği taraf Hristiyanlara ait resmi öğretilerdir. Siyasi taraf olan Roma ve dini taraf Hristiyanlığın istekleri yönünde, ortak çıkarlar ekseninde bir yapılaşmanın bu doğrultuda oluşturulduğu görülmektedir. Saray ve kilise yaklaşması zamanla yönetme yetisi daha baskın olan sarayın kiliseye müdahalesi sonucunu doğurmuştur (Kaçar, 2011: 230). Kilise artık imparatorluğun en önemli iç dinamiği durumuna gelmiştir.

Constantinus'un meydana getirdiği reformlar daha önceki dönemlerde ortaya çıkan teolojik tartışmaların da tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Constantinus'un bizzat kendisi, İmparatorluk içinde tartışmalara sebep olacak bütün ayrılık fikirlerine son verip birlik sağlama ve ihtilafları çözmeye gayretine girmiştir. Bu ihtilaflar hem dini hem siyasi bir boyut içermektedir. Böylece çok büyük problemler kesin çözüme ulaşmadı ise de kısmen tartışmalar yatışma eğiliminde olmuştur. Constantinus özellikle anlaşmazlık içinde olan birçok Hristiyan Okulu arasında da uzlaştırıcılık görevinde bulunmuştur. Constantinus döneminde kilise içindeki ekol ve yönelimler, Hristiyanlığın meşruluk dahilinde bütüncül yaklaşımına uygun sonuçlar için birçok toplantı düzenlenmiştir (Morgan, 2010: 10). İmparatorluğun bekası açısından düşünüp olaya bu şekilde bakan imparatorlar tarafından da bu tür tartışmaları çözüme kavuşturmak amaçlı konsiller düzenlenmiştir.

2.2.1. Donatizm ve Arles Konsili (314)

Arles konsili MS. 314 yılında ortaya çıkan Donatizm hareketi problemini çözmek maksadı ile kurulmuş bir konsildir. IV. yüzyılda Kartaca bölgesinde, başlangıçta siyasi bir hareket şeklinde ortaya çıkıp daha sonra teolojik tartışmaları barındıran, yerel bir kiliseye evrilen ve Roma kilisesine muhalif olan Donatizmin kurucusu Casae Nigraeli Donatus'tur. MS. 313-355 Yılları arasında Kuzey Afrika'daki Kartaca şehrinde piskopos görevinde bulunmuştur. Kuzey Afrika bölgesinde Hristiyanlığın yayılmasında büyük etki sahibidir (Turgut, 2011: 55).

Donatizm, öncelikle kilise, piskoposlar ve Tanrının emirlerine uymayan idarecilere karşı başlayan bir hareket niteliğindedir. Sonrasında perde arkasında teolojik, sosyal ve politik bir yapıya bürünmüştür. Kiliseye geri dönüş konusu ile alakalı, Kartaca'daki piskoposların aralarındaki anlaşmazlık büyük tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anlaşmazlık ise vaftiz olayının kiliseye geri dönüş aşamasında tekrar yapıp yapılamayacağı konusundadır (Turgut, 2011: 58). İmparator Constantinus'un Kartaca Baş Piskoposunu Caecellianus olarak belirlemesi ise çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Nitekim Diocletianus döneminde Hristiyanlara yapılan zulüm sırasında Kuzey Afrika'daki piskoposların bazılarının yakalanması sonucu ellerindeki kutsal eşya ve el yazmalarını Roma'ya teslim etmeleri, bu kişilerin teslimiyetçi manasına gelen 'Traditores' diye nitelendirmelerine neden olmuştur. Bu kişilerin kiliseye dönüp tekrardan işlerine piskopos olarak devam etmelerini isteyenler olduğu gibi Donatus önderliğinde bir grup piskopos da Traditoreslerin yeniden kiliseye kabul edilmelerini reddetmişlerdir. Hatta bu grup, onların vaftiz ettiği kişilerin vaftizliğinin geçerli olmadığını ve tekrardan vaftiz olmaları gerektiğini iddia etmişlerdir ki bu gruba göre Caecellianus da bir traditores idi ve tekrardan piskoposluğu kabul edilemezdi (Stephenson, 2016: 274-275).

Donatistler 313'te düşükleri ihtilaf için Constantinus'a başvurmuş, Ancak İmparator çözüm üretmek için bir çaba içine girmemiştir. Nitekim Constantinus alınan kararı değiştirmek için yapılan her türlü başvurunun, adaletten kaçmak isteyen dinsiz insanların başvurduğu hileli yöntemlerden biri olduğunu düşünmüştür. Dolayısı ile Donatistler de artık onun gözünde mağdur olmaktan çıkmış ve asi bir topluluk olmuştur (Turgut, 2011: 30-31). Nihayetinde yapılan toplantıda Caecellianus yanlısı bir sonuca varılmış, bu da Donatistlerin tepkisine neden olmuştur. Constantinus'da Arles'te bir konsil toplanmasını karar almıştır. Toplanan Arles Konsili'nde İmparatorluğun pek çok eyaletine mektuplar gönderilerek konsile katılacaklar için yardım istenmiştir. Bu tavrı ile İmparator, Roma'daki piskoposluğun konsil toplama görevini yok saymış gibidir (Stephenson, 2016: 276). Bir yandan da kilisenin kendi içindeki bir probleme Constantinus'u müdahil etmek istemesi, gelecekte yıllar boyu

sürecek olan kilise devlet ilişkisinin boyutunu anlamamızı sağlamaktadır. Nitekim Constantinus bu durum karşısında bu konuya dahil olma ve kilise üzerinde söz sahibi olma hakkını kendinde görmesine sebebiyet vermiştir.

2.2.2. Ariusçuluk Meselesi: Üç Birlik ve Mesih'in Doğası

III. ve IV. yüzyıllar arasında Roma imparatorluğunda en önemli tartışmaların arasında 'Arianizm'de vardır. Tartışmaların ana merkezinde ayrışmaları en derinden yaşatan kişi Arius'tur¹¹. Arius ilk defa Kilisede Donatizm tartışmaları sırasında adını duyurmuş, Melentenus ile birlikte teslimiyetçi olarak nitelendirilen dinden dönmüş piskoposların kiliseye tekrar kabul edilmemesi düşüncesini katı bir şekilde desteklemişlerdir. Onların bu düşünceleri kiliseden aforoz edilmeleri sonucunu doğurmuştur (Kaçar, 2009: 55).

Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın özellikli yapısı yalnızca monoteist bir yaratıcı düşüncesine sahip olunmasına değil, İsa'nın da Tanrı olduğu inancına dayanmaktadır. Hristiyanların düşüncesi Tanrının insanların günahlarından arınmaları için kendi oğlunu insan şeklinde yeryüzüne indirdiği yönündedir. İsa'nın vücut bulup yeryüzüne indiği, acı çekerek çarmıhta öldüğü ve tekrardan üç günün ardından hayat bulduğu düşüncesine inanıldığı taktirde gelecek zamanlarda sonsuz bir hayat kazanılacağı fikrine sahiplerdir (Mitchell, 2020: 338-339).

Ariusçuluğun Tanrı anlayışı ötekilerinden farklıdır. Tanrı bir tanedir. Doğmamış, doğrulmamış, ezeli ve ebedi ayrıca kudret sahibidir. Onlar, Tanrının yarattığı varlıklar tarafından kavranamayacağı, babalık sıfatının ise kendi oğlunu yaratması sonucu ortaya çıktığını savunmuşlardır. Oğul babadan farklı olarak onunla aynı yapıdan değildir. Oğul tanrı değil, dolayısı ile ezeli de değildir. Tanrı İsa'yı yaratıp ardından ona yaratma yetkisi bahşedip diğer mahlûkatları yaratmasını sağlamıştır. Onun öncelikli görevi insanlarla Tanrı arasındaki aracılığı sağlamaktır. Kutsal ruhu ise İsa yaratmıştır (Baş, 2000: 170). Arius'un teslis anlayışı ise, teslisin üçlemesi Baba, oğul ve kutsal ruh arasında hiyerarşik bir bağ olduğuna ilişkin konuya işaret etmiş ve aralarında tabiat farkı olduğunu vurgulanmıştır (Baş, 2000: 171).

Ariusçuluk, Arius'un fikirlerinin Ortodoksluğun temel inançlarına ters düşmesi ile iki taraf arası anlaşmazlık ortamı oluşması açısından dini, Constantinus'un ve sonraki imparatorların bu anlaşmazlık ortamına dahil olması sebebi ile de siyasi açıdan mühim bir durumdur (Baş, 2000: 167).

2.2.3. İznik Konsili (325)

İsa'nın doğası üzerine tartışmaların bir sonucu şeklinde ortaya çıkan Ariusçuluk, öğretisini açıklamasından öğretinin yasaklandığı Konstantinopolis Konsiline geçen sürede kilise ve devlet yapılarını oldukça uğraştıran bir sorun şeklinde gündemini korumuştur. Ariusçuluk, Arius'un Hristiyanlığın Tanrı anlayışına uygun düşmeyen zıt fikirleri sebebiyle teolojik açıdan önem katmış, bu tartışmalara imparatorların katılması ise kilise çapındaki bir anlaşmazlığı siyasi bir boyuta taşımıştır. Ariusçuların bu aşamada Hristiyanlığa büyük destek veren Constantinus'u yanlarına çekmek istemeleri ile tartışmaların politik yönü ortaya çıkmıştır (Baş, 2000: 167-168).

Arius kendi öğretilerini yaymaya başlayınca o dönemin piskoposlarından Alexander bir toplantı düzenleyerek, Arius ve karşıtları arasında anlaşmazlığın çözüme ulaştırılmasını istemiştir.

¹¹ Arius MS. 260 yılında Libya'da doğmuştur. Arius en çok İsa Mesih hakkındaki düşünce ve yorumlarıyla tanınmıştır. Arius'un yaşamıyla ilgili bize bilgi veren Antik Çağ kaynakların çoğu ondan pek hoşlanmayan Athanasius, Epiphanius ve V. yüzyılda Socrates, Sozomenus, Theodoretus, Philostorgius tarafından yazılmıştır. Onu sapkın olarak nitelendiren bu yazarların Arius'un yaptıklarına ön yargılı yaklaşmış olabilecekleri unutulmamalıdır. Bkz. Eusebios, 1999: 186

Ancak bir sonuca ulaşılamayınca Arius ve yandaşlarını fikirlerinden vaz geçmeleri konusunda uyarmış, isteklerine karşılık bulamayınca onları İskenderiye' den sürgün kararı almıştır (Baş, 2000: 171). Arius önce Filistin'deki Sezariye piskoposunun daha sonra Nicomedia piskoposu Eusebius'un yanına gitmiştir. Destekçisi Eusebius tarafından düzenlenen bir sinod ile tekrar kiliseye kabul edilmiştir (Kaçar, 2009: 62).

Constantinus, Ariusçu tartışmalara MS. 324 Yılında Doğu Augustusu Licianus ile yaptığı savaşı kazandıktan sonra katılabildiği (Kaçar, 2009: 72). Öncelikle İskenderiye piskoposluklarının kendi aralarında geçen tartışma ve anlaşmazlıklardan bilgisi olan Constantinus, Alexander ve Arius'a ayrışmaya gitmeden birbirlerinin fikirlerine saygı duymaları gerektiğini öğütlemiştir (Kaçar, 2009: 63). Ancak Ariusçu tartışmaların dini görünse de siyasi sonuçlara sebebiyet vererek İmparatorluğun bekası için tehlike arz ettiğini düşünen Constantinus oldukça endişe hissetmiş ve bu konuları görüşmek üzere Roma'daki piskoposları İznik'e çağırmıştır. Amacı bir ekümenik konsili düzenleyerek görüş birliğine varıp bu ayrılıkçılığı ortadan kaldırmaktır (Duygu, 2017: 209). MS. 325'te düzenlenen İznik Konsili'nde bulunan yirmi piskopos Arius tarafında yer alırken birçoğu Constantinus'un baskıları sonucu konsilde alınan karar gereği ortaya çıkan itikat metnini kabul etmek durumunda kalmıştır. Konsil ortak kararı ile Arius ve yandaşları sürgüne gönderildiyse de bundan iki yıl sonra (MS. 325-327) Constantinus'un kardeşi Constantia'nın isteği üzerine Nicomedia'da düzenlenen ve iki yüz piskoposun katıldığı konsilde bağışlanmış, kiliseye tekrar dönmesi kararı alınmıştır. Ancak piskopos Alexander ve onun ölümü ile yerine geçen Athanasius'un onun İskenderiye'ye dönüşünü engellemesi neticesi Arius'un Libya'ya giderek oraya yerleşmesine neden olmuştur. Bu arada O'nun bölgede ayrı bir kilise yapılanması oluşturacağına ilişkin söylemlerde bulunmaya başlanmıştır. Bu durumda ise kilisenin ikiye bölünmesi tehlikesini ortaya çıkacağı için Constantinus bir ferman yayımlayarak, üstünde Arius'a dair metin yer alanların idam edilmesi ve ona ait bütün eserlerin toplanarak yakılmasını emretmiştir (Kaçar, 2009: 64).

İznik Konsilinde çözüme kavuşturulmak istenen başka bir mesele de İskenderiye dışında Hristiyanların Paskalya Bayramını kutlama zamanı ile ilgilidir. Çünkü Hristiyanlığın önemli simgelerinden iki tanesi Haç ve Paskalya Bayramı'dır. İsa'nın tabiatı, Hristiyanların ortak fikirleri olan inançlı olmak anlamında çok önemlidir. İnsanlar kendi inançlarının temel esaslarını evrensellik kavramına uygun şekilde tanımlayabilmek zorundadır (Mitchell, 2020: 339). Bu amaçla çıkan anlaşmazlıkta bir kısım Hristiyan Paskalya Bayramı'nın Yahudiler ile aynı gün kutlanması gerekliliğini savunurken diğer kısım Hristiyanlara ait diğer bir günde kutlanmasını istemiştir (Baş, 2000: 173). Neticede Paskalyanın, ilkbaharda gece gündüz eşitliğinin olduğu tarihten bir sonraki ilk dolunayın yaşandığı günü takip eden pazar günü olması kararlaştırılarak Yahudilerle aynı gün kutlanılmamıştır (Norwich, 2013: 51).

Constantinus'un Hristiyanlara tanıdığı imtiyazlar ve onlara desteklerinin başladığı dönemlerden sonra konsiller artık yerel olmaktan çıkmış, imparatorluğun tamamını etkileyen toplantılar olarak devam etmiştir. Nitekim bu dönemdeki konsiller konsilin toplanma yerinden, konsilde yetkili olacak görevlilere kadar her alanda siyasi bir özellik kazanmıştır (Kaçar, 2002: 2). Bu durumda İznik Konsili'nin de siyasal nitelik kazanmasında, kilisede yer alan değişik siyasi grupların imparator desteğini sağlamak adına mücadeleleri ve İmparatorun ülkedeki siyasi birliği sağlama amaçlarına yönelik hareketleri etkili olmuştur.

Taşındığı özelliklerden dolayı ilk olması nedeni ile Hristiyanlık tarihinde bir kırılma noktası niteliğinde olan İznik Konsili, çoğunluğun razı geleceği bir düzenleme yapılmak üzere toplandıysa

da piskoposların çoğuna zorunlu imzalatılan bir metin ile siyasi otorite müdahalesi dahilinde son bulmuştur (Kaçar, 2009: 84).

İzmit Konsilinde daha çok kilise teşkilatını merkezileştirme amaçlı yasalar yapılması siyasallaşmanın olumlu sonuçları arasındadır.

2.3. IV. Yüzyıldan Sonra Bizans'ta Dini- Siyasi Gelişmeler

Doğu Roma İmparatorluğu'nda imparator ve kilisenin ilişkisi dahilinde imparator kiliseye göre alışlagelmiş bir yönetici değil, yeryüzünde Tanrı'nın bir temsilcisi durumundadır. Bu ruhani ve sivil oluşumun temeli Constantinus'un Hristiyanlığı kabul etmesi ile atılmıştır. İmparator Hristiyanlık inancını sadece kabul etmekle kalmamış, tamamen benimseyerek imparatorluğun kilisenin üstünde bir konumda olmadığını aksine kiliseye dahil olarak onun içinde yer aldığını ifade etmiştir (Todd, 2004: 141-153). Constantinus, Pontifex Maximus unvanından vazgeçmeyerek bu unvanın kendine tanıdığı haklardan, yani imparatorun dini işlere müdahalesi konusunda taviz vermediğini görmekteyiz. Hemen hemen bütün kentlerde yayılmış olan Hristiyanlık dini Constantinus'un İmparatorluğu açısından çok güçlü bir ittifak oluşturmuştur (Kaçar, 2009: 65).

Constantinus'un vefatından sonra İmparatorluğun üç oğlu arasında paylaşımı bir iç savaşa zemin hazırlamıştır. Constantinus'un oğulları arasında geçen bu mücadele yalnızca siyasi alanda değil dini alanda da yaşanmıştır. II. Constantin ve Constans İzmit Konsili dahilinde alınan kararlara yönelik tutumlar sergilerken, Constantius Ariuşçu bir politika takip etmiştir (Vasiliev, 1943: 82). Bu mücadelenin kazananı Constantius olmuştur. Constantius 355'te bir kısım piskoposu bir araya getirerek Arius karşıtlarını dışlamaları isteğinde bulunarak, kendine karşı gelenleri sürgüne göndereceğini dile getirmiştir. Ancak bu durum Constantius'un kilise işlerine çok müdahalede bulunduğu dair tepkiler oluşturmuştur (Todd, 2004: 156). Constantius'un o dönemde piskoposların çoğunun Arius taraftarları olması nedeni ile imparatorluk çıkarları doğrultusunda siyasi sebeplerle bu şekilde hareket ettiği yönünde bir yorum yapmak da yanlış olmayacaktır (Kaçar, 2009: 96-97). Genel anlamda bu dönemde Ariuşçular devlete hâkim konumda olmuştur.

2.3.1. Paganizmin Sonu ve Hristiyanlığın Devletin Resmi Dini Haline Gelmesi

Constantin dönemi öncesi Pagan inancının en yaygın olduğu kesim kırsal bölgeler iken daha sonraları 'Neo Platonizm' tarzı felsefe akımlardan etkilenen aydın ve filozoflar Pagan dini için bir yenilik ve değişim çağını başlatmışlardır (Çelik, 1999: 26).

Roma İmparatorluğu'nun idaresi ve dini Paganizmin altında birleşmişken Constantinus'un Hristiyanlığı benimsemesi, imparatorluğu ikiye bölmesi tarihe yeni bir yön çizmiştir. Roma İmparatorluğu'nda III. ve IV. yüzyıl Pagan inancı açısından artık gerilme dönemini ifade etmektedir (Çelik, 1999: 26). Constantinus Hristiyanlığı benimsediğinde İmparatorlukta temelleri çok sağlam olan Pagan geleneğini bir anda değiştirme fikri çok gerçekçi gelmediği için devletin Hristiyanlaşma serüvenini geniş bir süreye yaymış, Pagan halkı, kendine küstürmeme çabası içinde olmuştur.

İmparator Constantinus'tan sonra başa geçen imparatorlar döneminde Pagan inancı her geçen gün zayıflamaya devam etmiş, Hristiyanlık ise büyüyüp güçlenerek büyük yol katetmiştir.

Constantinus'un ardından bir müddet sonra imparator olan ve son Pagan İmparator olma vasfını taşıyan Julian, çok ciddi bir şekilde Pagan inancını canlandırmaya çalışmışsa da başarısız olmuştur (Kaçar, 2009: 96-97). Paganları yeniden teşkilatlandırmak için rahiplik ve mabet sistemi ile ilgili birçok kuralı ve yapıyı Hristiyanlıktan geri almıştır (Vasiliev, 1943: 87-88) Julian döneminde Hristiyanlar devlet kurumlarından uzaklaştırılmış, Hristiyan çocukların dahil Pagan

okullarına gitmesini zorunlu tutmuştur (Vasiliev, 1943: 90). Ancak Julian'ın ardından artık Paganizm imparator desteğinden tamamen mahrum kalmıştır.

MS. 394'te imparator olan Theodosius çok katı bir Hristiyandır. Tüm Pagan mabetlerini kapattırarak, kurban kesmeyi yasaklamıştır. Roma'da Hristiyanlık yararına önemli politikalar ortaya koymuştur. Putperestliğin toplum içinde önceki gücüne ulaşmaması adına Pagan eserleri tahrip ettirmiştir. Kilisenin sayılarını artırmıştır (Çelik, 1999: 27). Tıpkı kendinden önce başa geçen imparatorlar gibi ülkenin bekası için çaba sarfetmiş, doğulu piskoposlar arasındaki dini anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya yönelik bir politika takip etmiştir (Duygu, 2017: 283-284). MS. 380 yılında yayımladığı Selanik Fermanı (Duygu, 2017: 287) ile İznik Konsili'nde alınan kararlara göre hareket edip halkın bu kararları benimsemesini emretmiştir. Yalnızca bu kararlara uyan kişilerin Hristiyan olarak tanınacağı belirtilmiştir. Bu ferman ile Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlık özelliğine resmi bir yapı kazandırılmıştır (Kaçar, 2009: 116).

Bu fermanı Theodosius, Arius taraftarı ruhban sınıfının fazla olduğu Konstantinopolis'e gelmeden hemen önce ilan etmiştir. Bu da önceki imparatorlar gibi onun bu tarafa yandaş olmasında dini sebepleri yanında siyasi çıkar ve amaçlarının olduğunu da göstermektedir. Ayrıca yıllarca sağlanmaya çalışan kilise birliğinin yasal bir zemine oturtulduğunun göstergesi olan bu ferman ile Hristiyanlık artık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur (Duygu, 2017: 288-289).

Konstantinopolis'e gelen Theodosius öncelikle Arius taraftarını piskoposluk görevinden almış ve yerlerine İznik Konsil kararlarına taraftar piskoposları getirmiştir. Hemen sonrasında ise din politikasını büyük bir toplantıda, herkese ilan etmek amacı ile Konstantinopolis Konsili'ni düzenlemiştir.

2.3.1.1. Konstantinopolis Konsili

İznik Konsili'nde Ariusçuların kınanarak öğretilerinin sapkın olarak değerlendirilmesine karşılık Teslisçilerin ve Ariusçuların arasındaki çatışma yüz yıla yakın sürmüştür. MS. 381 tarihinde Theodosius liderliğinde yeni bir itikat metnini oluşturmak ve Ariusçuluğa bitirici darbeyi vurmak amacıyla ikinci olarak düzenlenen bu ekümenlik konsilde İznik Konsil taraftarlarının isteği ile Kutsal Ruh, Baba ve Oğul ile eşit konuma getirilmiş, İsa, baba ile aynı kabul edilmiştir. Bu öğretiyi kabul edenler Katolik, geri kalan kesim ise sapkın kabul edilip bu kesime baskı uygulanmıştır (Vasiliev, 1943: 102). Bu konsil ile ilgili fazla belge olmamakla birlikte sonraki yıllarda düzenlenen başka bir konsil aracılığı ile bilgi edinilmiştir. Konstantinopolis Konsili'nde kentin önceki piskoposu yerine Theodosius'un tercihi yönünde yeni bir piskopos seçilmiştir (Kaçar, 2009: 120). Bu teolojik kararların haricinde konsilde kilise hiyerarşisine yönelik değişiklikler de yapılmıştır. Konstantinopolis Kilisesi ve piskoposu Roma Kilisesi ve piskoposundan sonra onur sırasına göre ikinci konuma yükseltilmiş, ancak benimsenen başka bir karar gereği Roma, İskenderiye, Antakya ile Kudüs'ün İznik Konsili'nde yakaladığı ayrıcalıklı statü vurgulandığı için Konstantinopolis piskoposunun onur önceliği geçersiz duruma düşmüştür. Kilise hiyerarşisine göre hala ikinci sırada yer alan ve İskenderiye Kilisesi'nin yerini alan Konstantinopolis Kilisesi artık hem politik anlamda hem dini anlamda bir merkez olma özelliği kazanmıştır (Kaçar, 2015: 33).

Konstantinopolis Konsili, İmparatorun piskopos seçimlerine ve görevden alınmalarına müdahalesini, ayrıca kilise ile alakalı plan ve tasarımlara etki durumunu açıkça gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte Konstantinopolis'in devlet müdahalesi ile kilise hiyerarşisinde ikinci sıraya yükseltilmesi, kentin başkent seçilmesi ile kazandığı yükselişi zirveye ulaştırmıştır.

2.3.2. Kiliseler Arası İlk Çatışma Dönemi ve Siyasi Otoritenin Etkisi

Konstantinopolis Konsili'nde, İskenderiye Kilisesi, hiyerarşik sırada kendi yerine Konstantinopolis Kilisesi'nin getirilmesine tepki göstermiş ancak tepkisi Theodosius'un ölümünden sonra daha da artmıştır (Duygu, 2017: 317). Tam bu sırada Konstantinopolis Kilisesi piskoposunun ölümü onun yerine geçecek kişinin kim olacağına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalarda imparator tercihini Antakya çevresinden yana kullanırken, Konstantinopolis Kilisesi'ni kontrol altında tutmak isteyen İskenderiye Piskoposu Theophilos kendi istediği aday olan İskenderiye Kilisesi'nden İsedorus'u tercih etmiştir. Sonuçta imparatorun desteğini alan Antakyalı Yuhanna Chrysostomus Konstantinopolis Piskoposu seçilmiştir (Kaçar, 2009: 122-124).

Bir süre sonra Chrysostomus ile Theophilos arasında sürtüşmeler yaşanmaya başlamış, bu anlaşmazlık İskenderiye'deki piskopos Theophilos'un Chrysostomus'u azlettirmesi ile sona ermiştir. Bu süreç içinde gerçekleşen olaylar İskenderiye piskoposunun İskenderiye Kilisesi'nde görev alan Isiodorus ile arasında geçen bir anlaşmazlıkla patlak vermiştir. Sürgün edilen Isiodorus'un çöl keşişlerine sığınmasının ardından bu keşişlerin olaya müdahil olması ile nüfuzunu kaybetme endişesine giren Theophilos'un ilahiyat tartışmalarını kışkırtması, keşişlerin Oringen yandaşları ve karşıtları olarak ikiye bölünmeleri ile sonuçlanmıştır. Keşişlerin anlaşmazlıklarına çözüm getirmesi amacı ile İmparator Arcadius tarafından daha önce piskoposluk görevinden azledilen Chrysostomus ara bulucu olarak görevlendirilmiştir. Ancak çözüm için yapılacak sinod toplantısına yargılanma korkusu ile gitmek istemeyen Theophilos, bu durumu da bir ilahiyat tartışmasına dönüştürmeye çalışmıştır. Politik oyunlar ile Chrysostomus'a karşı mücadele yönünü seçmiş ve başarılı olmuştur. Nihayetinde imparatorun desteğini de alan Theophilos, yargılanması gereken sinod toplantısına başkanlık etme hakkını kazanmıştır. Bu olay imparatorluğun otoritesini sarsacak boyutlara gelmiş, başlangıçta Chrysostomus'a destek veren Arcadius ilerleyen süreçte onunla karşı karşıya gelmiştir (Kaçar, 2009: 127-129). Bu aşamaya gelene kadar halkın desteğini sağlayan sıradan bir piskopos konumundaki Chrysostomus, imparatorun desteği ile önce başkent piskoposluğuna yükselmiş ardından yine imparator desteği ile sürgüne gönderilmiştir. Bu durum bir taraftan sarayın kiliseyi kontrol etme, halk ve devlet arası iletişimi güçlendirme çabası aynı zamanda kiliseyi kontrol altında tutma isteğini yansıtırken diğer taraftan başkent kilisesi ve İskenderiye Kilisesi arasındaki rekabetin ortaya çıkmasına neden olan bir hal almış, siyasi otoritenin zayıflamasına sebep olmuştur.

İlk dönem Hristiyanlığında İsa Mesih etrafında dönen anlaşmazlıklar birçok farklı düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kilise, İznik Konsili'nde İsa'nın Tanrılığını kabul etmeyen Arius ve yandaşlarının fikirlerinin doğru olmadığı kararına varılmıştır. Bu şekilde İsa'nın Tanrı olduğu düşüncesi kabul edilirken onun insani tarafını inkâr eden görüşler de Konstantinopolis Konsili'nde yasaklanmıştır. Ancak bu konsilin sonrasında sorunun daha çözülmesi zor ve kiliseyi sıkıntıya sokup uğraştıracak bir hal aldığı görülmektedir. Eğer İsa'nın bir taraftan Tanrılık diğer taraftan insanlık özelliği varsa bu iki tabiat İsa'da ne şekilde birleşmiştir (Kaçar, 2009: 122-123).

2.3.2.1. Efes Konsili (431)

Kiliseler arasındaki güç çekişmesinin siyasi otorite boyutuna evrilerek teolojik sıkıntıları geride bıraktığı V. yüzyılda hem siyasi hem dini birlik sağlama çabası içinde oluşturulan Efes Konsili, problemleri çözmek yerine Hristiyanlık ile ilgili uzun zaman sürecek çatışmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İskenderiye piskoposu Cyrillus ve Konstantinopolis piskoposu Nestorius arasında olan siyasi çekişme, Meryem'in konumu çerçevesi ve İsa'nın bir kadından olduğu gerçekliğinde, onun insan sıfatındaki İsa'nın mı, Tanrı İsa'nın mı annesi olduğuna dair teolojik bir tartışma boyutuna dönüşmüştür. Bu tartışmalar içinde Hz. Meryem'in Tanrı doğuran (Theotokos) olduğunu savunanlar ve yalnızca insan doğurduğunu (Anthropotokos) savunanlar bulunmaktadır. Nestorius ise Meryem'e 'Mesihî Doğuran' (Christotokos) sıfatının uygun görülüp kabul edilmesini istemiştir. Bu unvan taraflarca kabul edilme yolunda ilerlerken Nestorius'un Meryem'in insan olarak bir tanrıyı asla doğuramayacağını da belirtmesi tartışmaların alevlenmesine neden olmuştur (Sönmez, 2022: 266).

II. Theodosius bu sebeplerden I. Efes Konsili'ni düzenleme kararını almıştır. Yapılacak olan bu ekümenik konsile, Nestorius, İskenderiye ve Efes Kilisesi piskoposları ile Nestorius'a muhalif olan diğer kiliselerin piskoposları da katılmıştır (Tarakçı, 2010: 221). Bu ortam içinde Efes'e gelen Nestorius'a destek verecek olan Antakya piskoposunun henüz konsile ulaşmamış olması konsilin ileri bir tarihe ertelenmesine sebebiyet verse de bir süre sonra çeşitli bahanelerle Cyrillus toplantıyı başlatmıştır (Kaçar, 2009: 142-143). Konstantinopolis ve İskenderiye arasındaki anlaşmazlık yüzünden çalkantılı süren konsilde Nestorius aforoz edilmiştir. Nestorius yandaşı bir kesim ise bir konsil düzenleyerek burada Cyrillus ve taraftarlarını aforoz ettiklerini duyurmuşlardır. Aynı anda da Antiocheia piskoposu Ioannes Efes'te kendisinin katılmadığı acele toplanmış bu konsili kabul etmeyip bir sinod düzenleyerek Cyrillus'u aforoz ettiğini bildirmiştir. Sonuçta bir türlü çözüme ulaştırılamayan sorunlar tarafların aylarca Efes'te kalmasına sebep olmuştur. Bu süre boyunca Cyrillus'un saraydaki taraftarlarının II. Theodosius'u yönlendirmeleri sonucu imparatorun, Cyrillus lehine karar verip bu doğrultuda bir ferman yayınlamasına sebep olmuştur. Nestorius'un tutuklu kalması kararı ile Cyrillus zaferle İskenderiye'ye dönmüş ve konsil sonlandırılmıştır. MS. 435 yılında Nestorius'un sapkın ilan edilmesi ile de Mısır'a sürgünü gerçekleştirilmiştir (Kaçar, 2009: 145).

Nastorius'un sonu dramatik anlamda sonuç aldıysa da fikirleri günümüze kadar 'Nasturilik' adı ile gelmiştir. Konstantinopolis patriği iken fikirleri dolayısı ile aforoz edilen ve hemen hemen on beş asır süren 'İsa Mesih'te iki şahıs bulunmaktadır' halinde ifade edilen Nasturilik adlı Heratik akım oluşumunu sağlayan Nestorius, esasen hiç bu şekil bir düşünceye sahip olmamış hatta bu fikre karşı çıkmıştır. İskenderiye patriği Cyrillus ve Antakya okulunda yetişerek Konstantinopolis patriğine kadar gelmiş Nestorius arasındaki tartışma, esasen teolojik bir çatışmadan ziyade, Nastorius'un Konstantinopolis patriğinden azledilmesini amaçlayan politik bir mücadeledir.

Teolojik bir problem için toplanmış bir konsil görünümünde olan Efes Konsili, tarafların ardı ardına birbirlerini aforoz ettikleri bir çatışma ortamına dönüşmüş ve tekrardan İmparator müdahalesi ile son bulmuştur. Bu konsil, Konstantinopolis Konsili'nde Konstantinopolis Kilisesi'ni Roma'nın ardından hiyerarşik olarak ikinci sıraya yükseltip saygınlık açısından İskenderiye ve Antakya Kilisesi'nin üstünde bir statüye erişmesini sağlayan yani Konstantinopolis Kilisesi'ne Doğu Hristiyanlığının önderi konumunu veren yasayı yok saymıştır (Duygu, 2017: 334-335).

2.3.2.2. Kadıköy Konsili ve Haydutlar Sinodu (451)

I. Efes konsili'nde ortaya çıkan kargaşa ortamı köklü problemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İskenderiye patriği bu konsilin iki sene ardından Antiocheia patriği Ioannes'e bir mektup yazarak, I. Efes Konsil'i sonrası oluşan gergin ortama son vermek istemiştir. Cyrillus'un bu mektubu 'Birlik Formülü' adıyla anılmıştır. Bu formül dahilinde Nestorius'un adıyla özdeşleşmiş olan 'Bir İsa'nın' tam olarak 'beşer ve Tanrı' şeklinde ayrıştırılması kabul edilmemiş, onun yerine

‘iki doğaya sahip tek İsa’ fikri kabul görmüştür. Konsil sonrasında II. Theodosius’un oluşturduğu İskenderiye ile Antakya Kiliseleri arasındaki anlaşma ortamı Cyrillus’un ölmesi ile son bulmuş ve meydana çıkan yeni teolojik anlaşmazlık ve çatışmalar yeni konsilin toplanmasına sebebiyet vermiştir (Kaçar, 2009: 146).

Burada İskenderiye Kilisesinden Dioscorus başkanlığında Efes’te düzenlenen ikinci konsilde Dioscorus ve Eutyches Cyrillus’un fikirlerini bir adım öteye taşıyarak, İsa’daki insani doğanın, ilahi doğa içerisinde kayb olduğu ve İsa’da yalnızca tanrı doğasının yer aldığını (Monofizit) savunan görüşü desteklemişlerdir. Bu fikre destek verenler ile Nasturi destekçileri arasında yaşanan fikir çatışmaları sonucu İskenderiye ekolü üstün gelmiş, Nasturilik yeniden aforoz edilmiştir. Ancak Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri bu durumu kabullenmemiş ve Papa I. Leo (404-461) bu konsile ‘Haydutlar Konsili’ adını vermiştir (Sönmez, 2022: 267).

İmparator II. Theodosius’un vefatı ardından tahta geçen kız kardeşi Pulcheria Efes’te oluşan kaotik duruma destek veren bükrasiden oldukça rahatsız olmaktaydı. Bu sebepten kendisi, Konstantinopolis Kilisesinin aldığı mağlubiyetten hoşnut olmayan kocası İmparator Marcinaus’u yeniden bir konsil toplanması için ikna etmiştir. Başlangıçta İtalya’da toplanması karar alınan konsilin, Hun akınlarının oluşturduğu tehdit ortamı dolayısıyla ile Kadıköy’e yönlendirilmiş olması ile devlet otoritesinin de konseyi yakından takip etmesi sağlanmıştır. Kadıköy Konsili 8 Ekim 451’de nihayet toplanmıştır (Kaçar, 2009: 147-148). Bu zamana kadar toplanan en büyük konsil mahiyetinde olan Kadıköy konsili, piskoposların monofizit kavga ile Hristiyan doğunun ne derece karmaşık bir hal aldığı gözler önüne sermektedir. Kadıköy Konsili’ne batı tarafından sadece beş piskopos katılmıştır. İmparator anlaşmazlıkların bir an önce son bulmasını kilise ve devletin belli bir düzen içinde çalışmasını talep etmiştir. Cyrillus’un 433’te sunduğu uzlaşma mektubunu dikkate almış olan konsil, I. Efes konsilinin düzenlenmesine sebep Nestorius ve Haydutlar Sinodu şeklinde anılan konsilin büyük problemini teşkil eden Eutyches’i aforoz etmiştir. Efes Konsili’ndeki yasa dışı hareketleri dolayısıyla ile de Dioscorus aforoz edilerek sürgüne yollanmıştır.

Kadıköy Konsili piskoposları, İsa’nın bir ve aynı oğul, kusursuz insan ve Tanrı, Baba ile aynı özden, günah harici beşerle aynı, bir İsa’nın iki doğası olarak bilinen, değişmez, bölünmez, şaşırılmaz ve ayrılmaz beşer ve Tanrı olduğu düşüncesine sahiptirler (Kaçar, 2009: 147). Konsilin beşinci oturumunda İmparator ve imparatoriçenin otoritesini uygulaması ile ortaya koyulan itikat metni ile monofizit anlayış reddedilerek, Meryem’in Theotokos yani ‘Tanrı doğuran’ olduğu kabul görmüştür (Tarakçı, 2010: 223-224).

Kadıköy Konsili’nde kilise statüsü, hiyerarşik sıraları, manastırların ve keşişlerin otorite altına alınmasına yönelik çalışmalar da yapılarak otuz maddelik bir yasa uygulama kararı alınmıştır. Bu yasalar arasında en önemlisi Roma ile Konstantinopolis kiliselerinin eşit kabul edilip, Konstantinopolis kilisesinin sınırlarının belirlendiği maddedir (Kaçar, 2015: 56).

2.3.2.3. Kadıköy Konsili Sonrasında Doğu Hristiyanlığının Durumu ve Diyofizitizme Karşı Monofizitizm

Kadıköy Konsili Doğu’daki Hristiyanlığın temel taşlarından biridir. Bütün Hristiyanlık dünyasını bir araya getirmeyi amaçlayan bu konsil aksine onları daha kötü bir çatışma ortamına sürüklemiştir. Konsilde alınan kararlar Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri tarafından kabul görse de İmparatorluk sınırları dahilindeki Suriye, Mısır, Filistin gibi Monofizit düşünüşteki bölgeler merkezi yönetimden uzaklaşmaya başlamış ve konsilde alınan kararların iptal edilmesi tartışmaları gündeme gelmiştir (Sönmez, 2022: 268). Kadıköy Konsili sonrası iki doğacı (Diofizit) kuramının resmi bir öğretisi olarak

ortaya çıkarılmasından sonra Doğu eyaletlerinde ayaklanmaların baş göstermesi özellikle Filistin’de Monofizitlerin Diofizitlere ait kiliselere saldırımları, resmiyetteki Kudüs Patriğini azledip yerine kendilerinin patriklerini getirmeleri ayaklanmaların askeri kuvvetler dahilinde bastırılması sonucunu doğurmuştur. Diofizit düşünüş zamanla Ortodoks mezhebine evrilmiş, devletin resmi doğması halini almıştır. İslam Fetihleri esnasında Araplarla İş birliği yapan Monofizitler merkezden devamlı baskı gördüğü için yaşadıkları şehirleri onlara teslim etmiştir.

Monofizitler ile Ortadokslar arasındaki çatışma bölgesel ve kültürel ayrımlar ile açıklanabilmiş fakat sınıfsal bir ayrımla gruplandırılmamıştır. Her iki taraftan da İmparatorlar başa gelmiş, aristokrasi sınıfında, orduda her daim iki gruptan da kişiler yer almıştır. Merkezde kim varsa memur atamalarında o söz sahibi durumunda olmuştur. Bazı dönemlerde ise saray iki taraf arasında denge politikası yürütmüştür. Bu durum resmi öğreti olarak Ortodoks inancının benimsenip halka dayatılmasına rağmen karşıt güçlerin de varlığını kabul eden bir ortamın olması gerekliliğinin kabul edildiğini göstermektedir. Her iki mezhebin aynı toplumsal tabakalarda dengeli şekilde dağılmış olması Roma’da Patrici-plep mücadele ortamından tamamen ayrı ve farklı, Bizans’a has bir kalıplaşmanın yaşandığını da göstermektedir. (Sivrioğlu, 2012: 69 -71).

İmparator Zeno (476-491) ve Konstantinopolis Patriği tarafından İznik ve Konstantinopolis Konsilinde verilen kararların Hristiyanlarca kabul edilmesi, Kadıköy Konsilindeki kararların ise dikkate alınmaması şeklinde bir uzlaşma metni (Henoticon) yayınlaması ve bu metnin Doğu Kiliselerinde kabul görmesi ile kısa süreli bir barış dönemine girilmiştir. Roma tarafında tepki ile karşılanan bu karar ise devlet ve kilise arasında yeni anlaşmazlıkların doğmasına neden olmuştur (Sönmez, 2022: 268). MS. 553’te İmparator Justinianos tarafından Doğu Hristiyanlığını memnun etmek amacı ile Konstantinopolis’te toplanan yeni konsilde Kadıköy Konsili kararları İskenderiye düşünüşüyle harmanlanarak, Mesih’in doğası ile alakalı konu daha yapıcı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu konsilde dini konularla uğraşılırken İslam fetihleri hız kazanmıştır. Müslümanlar Suriye, Filistin ve Mısır’ı ele geçirmişler, zor durumda kalan Bizanslılar doğudaki mülklerini kaybetmekle kalmamış, İskenderiye, Antakya ve Kudüs’teki üç patrikhanenin kontrolünü de Müslümanlara kaptırmışlardır. Böylece Konstantinopolis Patriklığı Doğu İmparatorluğunda rakipsiz duruma gelmiştir (Sönmez, 2022: 269).

2.3.3. Devlet-Kilise Çatışması içinde Bir Hristiyanlık Sanatı: İkona

Türkçede İkon, tasvir ve imge anlamındadır. Genellikle ahşap üzerine çizilen, Doğu Kilisesi’nde Hz. İsa’yı, Meryem’i ve azizleri tasvir eden resim veya mozaikler anlamında kullanılmaktadır. Doğu Hristiyanlığında ibadet amaçlı yapıp, kutsal kabul edilir. Ayrıca Kutsal kitapta geçen birtakım olaylar ikonlarda tasvir edilmiştir. Bununla birlikte ikonalar güçlü bir şekilde inancı ve ilahi kelamın şekil bulmuş halini temsil etmektedir. Ortodoks inancında ikonların içinde kutsal bir ruh barındırdıkları düşünülerek bu bağlamda kutsal bir işlevi olduğu kabul edilmiştir. Ortodokslar için ikonalar, koruyucu bir güce sahiptir. Görevleri kilise ve cemaati koruma altına almaktır. İkonlar Bizans kiliselerini başka Hristiyan kiliselerinden ayıran önemli bir özellik olarak da karşımıza çıkmaktadır (Geyik, 2020: 577- 578). Bizans kiliselerinde ikonlara verilen değer bu kadar artması, ikonların insanlar için hayatın bir parçası olmaktan çıkıp hayatın kendisi haline gelmesini sağlamış, İnsanlar artık ikonları hem ruhani hem dünyevi hayatlarının merkezine yerleştirmiştir. Bu durum da beraberinde İkonoklazma hareketinin doğuşuna sebebiyet vermiştir.

(726- 843) yılları arasındaki dönemi kapsayan İkonoklazma dönemi, Bizans İmparatorluğu’nun yönetim ve kilise arasındaki ilişkide ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve ekonomik

durumdan kaynaklanan problemlerin de yer aldığı karışıklık dönemini ifade etmektedir (Geyik, 2020: 575). Bizans'taki ikonoklazma krizi tarihte yer alan en ilginç çatışmalardan bir tanesidir. Vakanın çok yönlü olduğuna dair tarihçiler arasında mutabakat sağlanmış olsa da ikonoklazma hareketini neyin doğurduğu ile ilgili farklı açıklamalar mevcuttur. Bu açıklamalar dini ve siyasi sebepler olarak ayrılmış olsa da Bizans'ta din ve siyaseti birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Özellikle konuyu kilise devlet çatışması açısından ele almak mantıklı olacaktır. Çünkü ikonoklazma hareketinin başarıyla sonuçlanmaması, kilisenin imparatorluk bürokrasinin bir parçası olmamak adına gösterdiği mücadele şeklinde de açıklanabilmektedir.

Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrışma noktasında ikon kültür ve sanatı, Hristiyan dünyada büyük önem taşıyarak kiliseler açısından bir kırılma noktası özelliği arz etmektedir. Nitekim Doğu ve Batı arasında eskiden beri birçok konuda farklılık vardır. Yunan Doğu tarafı, Latin Batı tarafı arasında ikonoklazma hareketi yeni bir çatışma unsuru olarak yeşermiştir. Bu çatışmanın bir tarafında İmparator, ordu ve Doğudaki eyaletler diğer yanında ise Papalık, manastır ve Batı bulunmuştur (Çoban, 2008: 118-119). İmparatorluğu bir kez daha parçalanma durumuna sürükleyen bu çekişme kilise tarafından kullanılan bazı figürler etrafında şekillenmiş olsa da bazı tarihçiler İkona savaşlarının, İslam fetihleri sırasında elden çıkan zengin eyaletlerin gelirlerinden yoksun kalmış olan ve yeni gelir kaynakları arayışı içinde olan imparatorluğun, manastırların mallarına göz dikmeleri sonucu ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. İkonaların yasaklanmasının ardından birtakım ruhban arazilerinin kamu malına çevrilmesi, Manastırlara ait mallara el konulması bu ifadeyi haklı çıkarır vaziyettir.

Bir kısım Romantik Dönem XIX. yüzyıl tarihçisi ise aydınlanma çağı olarak nitelendirdikleri dönemde gerçekleşen İkona savaşlarını imparatorun bağımsızlık karşısındaki mücadelesi şeklinde yorumlamışlardır. Başlangıçta İmparatorluk kendinden bağımsız hareket eden keşişlik örgütü ile mücadeleye girmiş, resmi kiliseden bu hususta destek görmüştür. İmparatorluk tahtı bu mücadele sırasında İkona taraftarı veya karşıtı imparatorlar arasında el değiştirirken patrik ve generaller imparatorun taraf olduğu yöne doğru meyletmiş, imparator ile benzer tavırlar sergilemişlerdir (Sivrioğlu, 2012: 72).

İkonoklazma dönemi her ne kadar Bizans tarihi için büyük önem taşısa da bu hareketin çıkış noktası İspanya'dır. Kiliselerde ikonların yer alması ve yeni çeşitlerinin ortaya çıkmasının Bizans'a yansması ise ağır sonuçlar doğurmuştur (Geyik, 2020: 580). Monofizit İnançlara sahip IV. Leon Tahta çıktığında yeni bir toplumsal mücadelenin fitili ateşlenmiştir ki ikonoklazma sürecinde kuvvetli bir monofizit etki de görülmektedir. Zira o dönemler Doğuda Grekçe konuşmayan Hristiyanların çoğu Monofizisttir. Leo'nun imparator olması ile de Kiliselerde bulunan İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya ikonalarına dua etme, Paganizm şeklinde yorumlanıp yasaklanma kararı alınmıştır. Bu hareket kısa bir sürede devletin resmi politikası haline dönüşmüştür. Bu şekilde halk doğu ve batı şeklinde yine ikiye ayrılmıştır (Sivrioğlu, 2012: 71). Balkan halkı ise bu yasaklamayı kabul etmemiş 'İkondul' (İkon seven) adını alarak taraf oluşturmuşlardır. Doğu eyaletleri ise 'İkonoklast' (İkona kırıcı) adı ile anılmışlardır. İkonoklastlar Konstantinopolis'teki kilise ile imparatorlukta bulunan bürokrasiyi merkezileştirme ve kiliseyi fikirlerince yozlaşmış uygulamalardan kurtarma amacıyla olmuşlardır (Sönmez, 2022: 270).

MS. 780 yılında tahta geçen IV. Konstantin henüz yaşı küçük olduğu için İkonodulları destekleyen annesi imparatoriçe İrene gözetiminde toplanan bir konsilde tasvirlere serbestlik tanınmıştır. Ancak Konstantinopolis muhafızları bu duruma karşı çıkarak toplantıyı basmış ve dağıtmışlardır. İmparatoriçe bu durum karşısında Suriye'ye yönelik bir sefer düzenlediği bahanesi

ile muhafızları bölgeye gönderip onların yerine ikona taraftarı askerleri getirmiştir. MS. 787’de ise düzenlenen II. İznik Konsili’nde ikonlara saygınlıkları geri iade edilmiştir. Konsilden sonra bir süre ikona karşıtı hareketler imparatorluğun farklı bölgelerinde sönük bir şekilde devam etse de uzun süren bir mücadele döneminin sonuna gelinmiştir (Sivrioğlu, 2012: 73).

Din ve siyaset arası ilişki her dönemde ve her toplumda değişik şekillerde kendini göstermiştir. Bu iki faktör kimi zaman birlikte hareket etmiş, kimi zaman da idare ve yönetime hâkim olma amacı ile çatışma ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu topraklarında yayılmaya başladığı dönemlerde İmparatorluğun baskıları altında ezildiği andan resmi bir din statüsüne yükseldiği ana kadar siyasi otoritenin din üzerindeki belirleyici ve yönlendirici etkisi açıkça görülmektedir. Bu etki daha çok İmparatorların bilhassa devlet içindeki siyasi birlik ve bütünlüğü koruma amaçlı kendi iradesi doğrultusunda dini konulara ve teolojik tartışmalara müdahil olması ile gerçekleşmiştir ki bu durum toplumun din üzerinden devlete entegre olmasını ve kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. İmparatorluk, kilisenin birleştirici gücünden onu kurumsallaştırarak fayda sağlamaya çalışmış böylelikle siyasi birliği din birliği ile birleştirmeyi amaç edinmiştir. Ancak bu doğrultuda dönem dönem kiliselere tanınan imtiyazlar kiliselerin de kendi teolojik amaçlarından saparak dünyevi işlerle ilgilenen bir kurum halini almasına sebep olmuştur.

3. BİZANS'IN AYASOFYA PROJESİ

3.1. Ayasofya'nın İsimleri ve Konumu

Ayasofya adı Bizans dönemine ait Yunanca ifadeye göre 'Hagia Sophia' şeklinde yazılarak 'Tanrısal Bilgelik' anlamında kullanılmıştır. Ayasofya, Hristiyanlık dinine ait teslis inancındaki ikinci unsur olan Oğul'un bir vasfı şeklinde sofia 'İlahi Hikmet' adına kurulmuştur (Eyice, 1991: 206-210). Hagia kelimesi batılı dillerde anlam karmaşıklığı yaratmıştır. Nitekim 'Bilgelik-Hikmet' kelimelerinin şahıs adı olarak da kullanılması Ayasofya'nın azizlik makamına erişmiş bir kimse tarafından yapıldığı veya o kişi adına ithafen yaptırıldığı düşüncesinin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Bornovalı, 2020: 10). Ayasofya ilk oluşturulduğu dönemlerde 'Büyük Kilise' anlamında 'Megalia eklisia' adı ile anılmaktaydı. 'Sophia' adının ise daha sonraki yüzyıllarda verildiği bilinmektedir (Dirimtekin, 1960: 1439). Konstantinopolis'in Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden sonra ise kilise olan Hagia Sophia, camiye dönüştürülerek buraya Ayasofya ismi verilmiştir. Bu isim şehrin fethine ithafen verildiği için daha sonraları fethedilen diğer şehirlerdeki camiye dönüştürülen kiliselerin en büyüğüne de aynı isim verilmiştir. Ancak Ayasofya ismi herhangi bir şehir ismi ile belirtilmediği sürece Konstantinopolis Ayasofyası'nın olduğu bilinmiştir (Eyice, 1991: 206-210).

Tarihi yapı 41° 0'30.90 Kuzey enlem 28° 58'48.63 Doğu boylamında bulunmaktadır (Özçelik, 2015: 1). Denizden 40 metre yüksekte geniş bir alanın içinde yer almaktadır. Üzerinde bulunduğu yer, Trakya oluşumunun bir parçasıdır. Ve bu parça Paleozoik dönemlerde oluşan yani üç yüz milyon yıl eskiden kalan sert bir kayadır (Bornovalı, 2020: 9). Yerebatan Sarnıcı, Sultanahmet Camisi ve Topkapı sarayı gibi önemli tarihi yapılar ile komşudur (Özçelik, 2015: 1). Topkapı Sarayının hemen yanında bu saray arazisini sınırlandıran Sur-u Sultani'nin dış kısmında yer almaktadır. Diğer yanındaki meydan ise Bizans döneminde inşa ettirilen Hipodromdur. Bulduğu yer aslında tam olarak kentin Antik Çağ'da yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlandığı ve Byzantion olarak anıldığı dönemlerdeki bölgenin dış kısmında yer alsa da ilk genişletildiği dönemlerde dahi bu alanı kapsayacak duruma getirilmiş ve MS. 200 yılına doğru kentin sınırları dahiline girmiştir (Bornovalı, 2020: 9).

3.2. Ayasofya'nın Tarihçesi ve Yapım Aşamaları

3.2.1. Constantinus, İlk Oluşum Dönemi (324-337)

Constantinus'un İmparatorluğu döneminde, İznik Konsilinden bir müddet sonrasında MS. 326' da Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilişi ile yeni bir devlet ideolojisi ortaya çıkmıştır. İmparatorun Hristiyan olması da otoritesini güçlendirmesi yönünde kendisine yardım etmiştir. Bu amaçla Constantinus tek bir din kapsamında bir yandan egemenliğine güç katacak bir yandan da bunun somut tezahürü olarak Ayasofya'yı inşa ettirecektir. O bu yolda ilk önce İmparatorluğun değişik noktalarında kiliseler yaptırmaya başlamıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: s.36). Bunların arasında en büyüğü olan ve 'Megalia Eklisia' (Büyük Kilise) olarak adlandırılan (Dirimtekin, 1960: 1439) Ayasofya'nın bu şekilde büyük bir yapı olarak inşa ettirilmesi, yönetimin politik gücünün ispatı ve bu durumun gözler önüne serilmesi açısından önemlidir. Ayasofya'nın yapımına tam olarak ne zaman başlandığı konusu ile ilgili de farklı görüşler vardır. Kilise tarihi hakkında yazıları bulunan

ve MS. 380- 440 tarihleri arasında yaşamış olan Sokrates'e göre bazilika¹² tipinde yapılan bu mabet MS. 330 yıllarında Constantinus döneminde inşa ettirilmiştir. Fakat Constantinus'un hayatını kaleme alan Eusebius, O'nun böyle bir yapı inşa ettiğine dair bilgi vermemektedir (Eyice, 1984: 4). Yaygın görüş ise Ayasofya'nın yapımına MS. 324-337 yılları arasında hüküm süren I. Constantinus döneminde başlanıp yaşanan bir deprem sonrası tam olarak inşası tamamlanmadan tahribata uğramış ve yıkılmış olduğu, bu nedenle tam olarak yapının inşasının tamamlanmasının II. Constantius döneminde olduğudur. MS. 360 yılında Başpiskopos Eudoksios'un kutsayıp hizmete açtığı bazilika tarzı yapı, iki sıralı ahşap sütunlarla desteklenen çatı altında altın ve gümüş hazineler, değerli taşlarla bezeli kumaşlar altın iplikler ile dokunmuş perdeleri bulunan, doğu kısmında papazların oturacağı sıra ve odaların bulunduğu bir yapıdadır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 36).

MS. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünüp Konstantinopolis'in başkent olması ile önemi artan ve şehrin hem dini hem politik anlamda odak noktası haline alan Ayasofya, o dönemde ortaya çıkan çatışmalar neticesi önemli bir siyasi mekân durumuna gelmiştir. V. yüzyılın daha başlarında patriğin devamlı şekilde imparatora yaptığı eleştiriler, anlaşmazlıkların doğmasına ve onun sürgün edilmesine sebep olmuştur. Patrik taraftarlarının çıkardığı isyanda ise Ayasofya yakılmıştır. Ayasofya'nın ilk yapımından bir süre sonra İmparator Arcadius'un karısı İmparatoriçe Aelia Eudoksia'nın gümüş heykelini yaptırılarak buraya koyması da Ariusçular tarafından kilisenin yakılıp yok edilmesine sebep teşkil etmiştir. Tarihçi Sokrates bu heykel ve üzerinde yükselen sütundan ve kaidesinden de bahsetmiştir. Üzerinde Latince metinlerin bulunduğu ifade edilen heykel 1847 yılında Mimar Fossati'nin yaptığı kazılar sırasında ortaya çıkmıştır (Bornovalı, 2020: 14).

3.2.2. II. Theodosios, İkinci İnşa Dönemi (408-450)

İmparator Arcadius döneminde, MS. 404'te Ariusçuların çıkardığı isyan sonucu başlayan yangınlarda çatısı ve mihrabı yanmış olan Ayasofya büyük hasar görmüş, (Eyice, 1984: 6) ardından Konstantinopolis'te gerçekleşen deprem kalan kısımların yerle bir olmasına sebep olmuştur (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 38). İlk yapının yanmasından bir müddet sonra Arcadius hemen Ayasofya'nın yapımına başlasa da kısa bir zaman sonra ölmesi inşa çalışmalarının duraklamasına sebebiyet vermiştir (Bornovalı, 2020: 19).

II. Theodosios (408-450) döneminde Ayasofya'nın yeniden inşasına karar verilmiş, bu görev Mimar Ruffinos tarafından yerine getirilmiştir. Bu yeni yapı tekrardan bazilika şeklinde olup tavanı kemerli şekilde inşa edilmiş, 415 yılında yeniden kentin en büyük kilisesi olarak hizmete açılmıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 85). 1935 tarihinde Alman arkeoloji Enstitüsü'nün yaptığı kazı çalışmalarında Ayasofya'nın batı tarafında bu döneme ait buluntular ortaya çıkmış, oldukça ihtişamlı bir girişe ait olduğu tahmin edilen avluda, üzerinde işlemler bulunan mermer parçalarında, on iki havariyi temsil eden kabartmalar olduğu görülmüştür (Eyice, 1984: 6). İmparator Arcadius, ölümünden bir süre önce başlattığı Ayasofya'nın inşa çalışmaları sırasında buraya Peygamber İsmail'in röliklerini getirtmiştir. Bu durumun inşaata destek olması ve inşa çalışanlarına bir motivasyon sağlaması amacı ile yapıldığı tahmin edilmektedir. Ayasofya'ya röliklerin yapının tarihine kutsallık katması niyetiyle daha sonraki dönemlerde de getirildiği ve bu mekânda geçici olarak bulundurulduğu da bilinmektedir (Bornovalı, 2020: 20).

¹² Bazilika: Uzunlamasına oluşturulmuş mekân yapısına sahip, sütun dizilerince taşınmış bir yapı şekli. Kiliseye benzer işlevi olan bazilikalılar Bizans zamanında yaygındır. Bkz. Sözen -Tanyeli, 2011: 49-50

İmparator I. Justinianus tahta geçtiğinde onun merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak adına yaptığı işlerden rahatsız olan halk tarafından çıkarılan 532 Nika ayaklanmasında ise Ayasofya tekrar yakılmıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 49). Çıkarılan yangınlar ile Ayasofya ile birlikte Ayairini Kilisesi avlusu içinde yer alan bakım evi, senato binası, imparatorluk sarayı girişi ve pek çok anıt da yakılmıştır (Levtchenko, 2007: 69).

3.2.3. I. Justinianus Ayasofya'sının Yapımı ve Özellikleri (527-565)

İmparator Justinianus döneminde Hristiyanlığın daha da güç kazanması, dini ihtiyaçların karşılanması ve İmparatorluk simgesi bir ibadethane oluşturmak maksadı ile Nika Ayaklanmasından sonra yanan Ayasofya'nın inşasına tekrar başlanmıştır. Ancak Ayasofya'nın imparator tarafından yapıyı yenilemek maksadı ile mi yeniden inşa ettirildiği yoksa önceden tasarlanmış bir plan dahilinde farklı amaçlar doğrultusunda büyük ve ihtişamlı yeni bir mabet yapma fikri ile mi hareket edildiği konusunu düşünecek olursak, yangından henüz kırk gün sonra hemen yeni inşa çalışmalarına başlanması bize bu durumun önceden tasarlanmış bir plan olduğunu işaret eder (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 89). Nitekim İmparator Justinianus tahta oturduğu andan itibaren imparatorluk içinde yaptığı bütün düzenlemelerde Tanrı tarafından görevlendirilen, siyasi ve ruhani liderlik vasfının birlikteliğini yansıtacak şekilde hareket etmiş, imar çalışmalarını bu doğrultuda yürütmüştür (Kleinbauer, 2004: 12-13). Ayasofya'yı da yangından önceki tasarımı ile inşa etmek O'nun, kendi iktidarını sağlamlaştırma, imparatorluk topraklarında dini ve siyasi birlikteliği sağlama, imparatorluğun nüfuz sahasını genişletme amacına ters düşmek olurdu. Dolayısı ile yeni Ayasofya Justinianus'un imparatorluk otoritesini temsil eden diğer bütün kentlerdeki yapılardan daha üstün bir şekilde ve ülkedeki birliği sağlama yolunda hızlı bir şekilde inşa ettirilmiş, güçlü bir İmparatorluk iktidarı için temsili ve ideolojik bir mekân olarak yapılandırılmıştır (Kleinbauer, 2004: 13).

Yeniden yapımına başlanan Ayasofya ile Justinianus bizzat kendisi alakadar olmuş, inşaat sahasının yanına kendisi için bir taht yaptırmıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 57). Kilisenin yapımı için ayrıca Anadolu'dan getirttiği Miletoslu İsedoros ve Tralles'li (Aydın) Anthemios isminde iki Batı Anadolu mimarını görevlendirmiştir. Bu kişiler için o dönemin yazarları 'mekhanikos' ve 'mekhanipoioi' şeklinde söz etmişlerdir. Bu kavramlar ise genellikle tasarım sanatı alanında görev yapan, makine veya başka eserlerin tasarımları ile uğraşan kişiler için kullanılan kavramlar olarak bilinmektedir. Bu tasarımcılar fizik, geometri, astronomi gibi bilim dalları ile de alakalıdır. Yani imparator Ayasofya'nın inşası için mimar ve ustalardan ziyade tam olarak teknik bilgi ve bilimsel anlamda donanımlı kişileri seçmiştir. Bu özellik sağlam yenilikçi ve ihtişamlı Ayasofya'nın yapımında ne kadar titiz davranıldığına kanıttır (Kleinbauer, 2004: 9-12). Ayrıca bu bakımdan Ayasofya benzeri görülmemiş eşsiz yapısı ile Bizans'ın değil, iki Anadolu insanının şaheseridir de diyebiliriz (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 58).

Ayasofya inşaatının bir an önce bitirilmesi ile ilgili imparator her yolu denemiş, usta ve mimarlar şeklinde iki gruba ayırdığı çalışanları binanın farklı taraflarında inşa çalışmalarını devam ettirmeleri için görevlendirmiştir. Buna ek olarak çalışmaların yine daha hızlı yürütmesi için sürekli en çok çalışan ekibe ek ödemeler ile ödüllendirmeler yapılmıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 108).

Ayasofya o dönemin tüm imkânlarıyla yapılandırılan ve mimarlık tarihinin kırılma noktası meydana getiren bir oluşumdur. Yapının planı ve tasarımının son şekli, kendinden önce oluşturulmuş yapıyla benzer değildir. Gerçekte farklı bir kaynağın ya da örneğin değiştirilmesi ile meydana çıkarılmış bir yapı da değildir (Kleinbauer, 2004: 47).

Ayasofya'da kullanılan malzemeler, yerel yapı taşları, tuğla ve mermerler haricinde imparatorluğun değişik bölgelerinden getirilmiştir. Kyzikos'daki Zeus Tapınağı, Mısır ve Taselya'dan getirilen sütunlar kilisenin yapımında kullanılmıştır (Wiener, 2001: 85). Sınırı olmayan yapı malzemeleri İmparatorluğun coğrafi iktidarının boyutlarının büyüklüğünü göstermektedir.

Justinianus'un Ayasofya'ya verdiği değer ile yapım aşamasını bizzat takip etmesi, inşaat sürecinin olabilecek en hızlı biçimde tamamlanması için gösterdiği gayret ve inşaatta görev alan işçi sayısının fazlalığı sayesinde Ayasofya'nın yapımı beş yıl on ay dört gün kadar bir müddette tamamlanmıştır (Dirimtekin, 1960: 1441-1442). Açılış birçok araştırmacı yazarın üzerinde anlaştığı sonuçlara göre 27 Aralık 537'de yapılmıştır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 117). İç bezemeleri ise çok daha uzun zamanda II. Justinianus (565-578) zamanında tamamlanmıştır. Ayasofya'nın açılışı ihtişamlı bir törenle yapılmış, Justinianus buraya zafer arabası ile iştirak etmiş ve tüm devlet erkânınca karşılanarak patrik ile birlikte içeri girmiş, tanık olduğu görkem karşısında 'Ey Süleyman seni geçtim' diye haykırmış, (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2006: 63) 'Büyük Mabet' i yaptırarak dünyaya hükmeden Hz. Süleyman ile kendini kıyaslamıştır¹³.

Bizans dönemi süresince dikkat çeken bir yapı olmasının haricinde Ayasofya birçok tarihi olayın da gerçekleştiği bir mekân olma özelliğine sahiptir. İkonoklastik dönemde (726-842) yılları arasındaki zaman diliminde Ayasofya'da yer alan tüm figürlü bezemeler yok edilmiştir (Eyice, 1984: 9). 859 tarihinde çıkan bir yangın ve 869 yılında meydana gelen bir deprem sonrasında ise tekrar bir tahribat yaşamıştır. 989 yılındaki bir diğer deprem de merkez kubbenin yıkılmasına sebep olmuştur. II. Basileios (976-1025) döneminde altı yıllık bir onarımla yenilenen Ayasofya eski haline dönüştürülmüştür (Diker, 2010: 30). 1204-1261 tarihleri arasında Latin ordularının Konstantinopolis'i işgali ile Venediklilerin yönetimine geçen yapının bu süreç zarfında yıpranması, 1261 yılında Bizans tarafından tekrar geri alınması ve yeniden restore edilmesi gerekliliğini doğurmuştur (Eyice, 1984: 11). Ayasofya'nın en son yıkılması 1346'da yaşanan deprem sırasında gerçekleşmiştir. 1354 yılında ise yapımı bitmiştir (Wiener, 2001: 89). İmparatorluğun bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeni ile onarımın yapılması için Moskova Grandükası Symeon maddi yardımda bulunmuş ancak bu yardım geliri müsadere yapılarak ücretli Türk askerlerinin ödemelerini yapmak için sarfedilmiştir (Ostrogorsky, 1981: 484). Tarihte üç defa inşası yenilenen ve birçok onarım geçirmiş olan Ayasofya, O dönem İmparatorluğun bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel yapıyı anlamak için bize bir örnek teşkil etmektedir.

3.2.4. Haçlı Saldırısı ve Ayasofya

1204 tarihinde IV. Haçlı seferi ile Latinlerin Konstantinopolis'e girişleri tam bir istila mahiyetinde olmuş, 1261 tarihine kadar kent, Latin İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır. Konstantinopolis'in birçok kısmının talan edildiği bu istila sırasında en çok zarara uğrayan yerlerden biri Ayasofya olmuştur (Akçay, 1999: 12). Katolikler ve Konstantinopolis'te bulunan Ortodoks yönetim arasında çıkan anlaşmazlıklar bu sürecin doğmasına sebebiyet vermiştir. 1182'de Konstantinopolis tahtına oturma isteğinde olan Andronikos kente geldiği sırada kendi ile birlikte Kastamonu'dan getirdiği taraftarlarını bölgede bulunan Latinlere saldırtmıştır. Çünkü yine o dönem

¹³ Burada Justinianus Hz. Süleyman'ın Kudüs'teki mabedine gönderme yapmıştır. Ayasofya'nın inşasını yaptırırken Hz. Süleyman'ın Yaptığı mabetten çok daha güzel, büyük ve gösterişli, daha üstün bir mabet yaptırdığını ima etmiştir. Kral ve peygamber vasfına sahip olan Süleyman'ın bu mabedi, O'nun hikmet ve bilginliğine uygun olarak yapılandırılmıştır. Bu anlamda O'nun hem iktidar hem ruhani gücünü yansıtan mabet, Mescid-i Aksa adı ile günümüzde varlığını hala korumaktadır. Bkz. Gürşan, 2011: 32-33

tahta geçmek isteyen Aleksios'a Latinler destek vermektedir. Halk ise bu sırada Latinlerin evlerini yağmalamaya başlamış, dört bin kadar Latin'i esir alarak köleleştirilip satmışlardır. Meydana gelen bu olaylar, bu esnada Kudüs seferine çıkan Haçlı ordusunun yön değiştirerek Konstantinopolis'e girmesine neden olmuştur (Kaya, 2008: 135-136). Bu süreçte Ayasofya Haçlılar tarafından yağma edilmiş, birçok değerli eşya çalınmıştır¹⁴. Konstantinopolis'in Paleologoslar (1261-1453) tarafından tekrar geri alınması ile VIII. Mikhaıl Ayasofya'yı yeniden inşa ettirmiştir. İmparator II. Andronikos zamanında ise kubbe yükünü taşıması amaçlı kuzey ve güney yönlerinde payandalarla destekleme yapılmıştır. Bu dönemden sonra bir süre Ayasofya'da onarım işleri durdurulmuş, Ayasofya'nın kubbesinin bir tarafı çökmüş olduğu için mühim dini törenler Ayvansaray'da başka bir kilisede yapılmıştır (Yücel, 1986: 23-25).

3.3. Bizans İmparatorluk İmgelerinin Ayasofya Mimarisine ve Mekânsal Tasarımına Etkisi

Doğada yer alan ve sanata konu olan her şey insanlar tarafından içinde bulunulan zaman, ortam, kültür ve hayat üslubuna göre anlamlandırılıp yorumlanır. İnsanoğlu bunun için tüm zamanlarda maddeyi şekillendirme, değiştirme ve ona kişilik kazandırma çabasıdadır. Yapı sanatı olarak tarif edilen mimari de bu bağlamda insanın toplumsal ve dinsel yapısına şekil veren fiziksel bir temsiliyet olmakla birlikte simgesel bir iletişim aracıdır. Bu simgeleri bütünsellik açısından gizli anlamları ile tanılandırmak ise sanat imgelerini daha anlaşılır kılacaktır (Sağlam, 2020: 252).

Erken Hristiyanlık mimarisinin sembolik yansıması olan Konstantinopolis'in görkemli yapıtı Ayasofya, tarihi özelliklerinin yanında mimarisi ile de diğer anıtlardan ayrı bir yere oturtulmuş, yüzyıllar boyunca ilgi odağı olmuştur. Hristiyanlığın Paganizm üstündeki başarısının mimariyle şekillendirilip somutlaştırılması ile oluşan Ayasofya'nın planının hiçbir benzer öncüsü yoktur. Yapı Bizans tarihinde artık hiçbir imparatorun bir daha kesinlikle denemeye cesaret edemeyeceği bir özelliktedir. Sürekli yapılan onarımlar sebebi ile döneminde oldukça fazla olan maliyeti, daha sonraki yıllarda meydana gelen ekonomik sıkıntıların etkene olsa da (Mango, 2006: 90) bütün olumsuz sonuçlara rağmen Bizans mimarisinin mükemmel bir başyapıtı olarak imparatorluk imgesinin mimariye yansıması hali ile günümüze kadar varlığını korumuştur.

İnşa edildiği zamandan itibaren Bizans mimarisinin en üst seviyesini teşkil eden Ayasofya yapıldığı dönemin olağan üstü bir eseri olması ile birlikte, Roma siyaseti mefkûresi tek din, tek imparatorluk ve tek imparator fikrinin vücut bulmuş halidir. Tüm dünyanın göz bebeği olan Ayasofya, bilgelik imgesi, kilisenin ve devlet sisteminin temsili yapısıdır. Bu hali ile yapının anıtsallığı, bulunduğu konum, sıra dışı mekânsal tasarımı ve devasa büyüklükteki kubbesi, Bizans İmparatorluk imgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sağlam, 2020: 256). Nitekim yüzyıllar boyunca İmparatorlar taçlarını burada giyerek de Ayasofya'yı siyasi otoritelerini meşrulaştırdıkları simge bir mekân durumuna getirmişlerdir. Yine imparatorların ve patriklerin önemli dini toplantılarını burada gerçekleştirmeleri mekânın ihtiva ettiği değer de göstergesi olmuştur (Eyice, 1984: .9).

¹⁴ Latin istilasında Ayasofya'da yağmalanan eşyalar içinde, '24 İncil, 36 buhurdanlık, 300 şamdan, 6000 ayaklı şamdan, 300 tören elbisesiyle birlikte 5 haç, 2 altın, 3 kristal, 250 gümüş şamdan ve 4 meşale' olduğu rivayet edilmektedir. Bu eşyaların çok ağır olması istilacıların Ayasofya'yı yağmalarken içeriye binek hayvanları sokmaları sonucunu doğurmuştur. Bkz. Diker, 2010: 33-34

3.3.1. Yapının Plan Özellikleri ve Bölümleri

Merkezi plana oturtulmuş durumda olan Ayasofya, tarzının ilk örneğidir. Daha önce yapılan kiliseler merkezi mekân özelliği göstermemektedir. Genellikle bu özellik erken Hristiyan dönemin mimari geleneğinde, vaftizhanelerde uygulanmıştır. Bu geleneğe ait yapılar genellikle dairesel veya çokgen yapıdaki mekânın üstünün kubbe ile kapatılması ile oluşturulmuştur (Eyice, 1984: 13-15). Ancak Bizans İşlevsel uygunluk nedenleri ile Hristiyanlığa bağlı olarak uzun dikdörtgen bazilikal bir plan üstünde oluşturulması gereken Ayasofya'nın merkez ibadet mekânı, ahşap çatı yerine ana yapıda bir kubbe ile kapatılarak kareye yakın merkezi bir mekâna çevrilmiştir. Yani Tanrının kutsal bilgeliğine adanmış olan mekân, semavi olanın dünyadaki yansıması şeklinde tek kubbe ile kapatılmıştır (Sağlam, 2020: 258). Ayasofya'ya bu şekilde büyük çaptaki kubbenin eklenmesi elbette ki kolay olmamıştır. İşte bu nedenle bazilikal plan bozularak eski tarz bir merkezi plana geçmek gerekmiştir. Ancak Roma geleneğindeki bazilika tipi, dünyevi adalete bağlı adli yönetimin simgesini oluşturmaktadır. Tatbikî bu durumda geleneklerinden uzaklaşmak istemeyen mimarlar, bazilikal şemasını değiştirmeden kubbenin ortaya çıkardığı sorunları sütun, kemer ve tonozlar ile çözmeye uğraşmışlardır. Tam olarak başarı sağlamasalar da yapıya iç taraftan olağanüstü bir yükseklik ve genişlik verdimişlerdir. Ancak dış kısımdan hantal bir görüntü oluşmasına neden olmuşlardır (Eyice, 1984: 17). Batı tarafındaki Atrium ile birlikte 92 metre uzunluğunda ve 70 metre genişliğinde yapılan Ayasofya, böylece daha önce inşa edilen Ayasofya yapılarından daha geniş bir alana oturtulmuştur (Eyice, 1991: 206-210). Binanın iskeleti tüm doğu kiliselerindeki gibi doğu tarafına bakmaktadır. Boyu enine yakın derecede bir haç görünümündedir (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 97). Çevresinde bulunan yapılardan oldukça yüksek bir konumda kalan Ayasofya, hâkimiyet ve birlik kavramlarını üzerinde toplamıştır.

3.3.1.1. Kubbe

Ayasofya'nın en ihtişamlı kısmı, üst tarafında kırk pencere ve kırk kaburganın olduğu çok ağır olmayan tuğlalardan oluşturulmuş kubbesidir. Ortadoks inancına göre insan ve dünya üzerindeki semavi âlemi temsil görevi gören kubbe, 'Cennetin Kubbesi' olarak yorumlanmakta ve Ayasofya'da en yüce hali ile şekil bulmaktadır. Aynı zamanda çok sayıda dini ve politik mesajlar veren kubbe, evrenin birliğini temsil eden ve günahların üstünü kapatan bir yapı elemanı olarak görülüp, kötülükleri izole eden görevi yanında, yardımseverliğin bir temsili olarak büyük önem taşımaktadır (Sağlam, 2020: 258). Yapının merkez kısmında yer alan kubbe yuvarlak değil elips şeklindedir. Tatbikî yıkılma ve onarımlar esnasında yuvarlak olan yapısının şekil değiştirmiş olabileceği de düşünülmektedir (Eyice, 1984: 16). Kubbenin çapı 31 metre, mermer taban döşemeden itibaren yüksekliği 56 metredir. Tamamı tuğla ve harç ile yapılan kubbe, yukarı korniş seviyesinden itibaren 15 santim yüksekliktedir (Özçelik, 2015: 9-13). Kubbe kaburgaları aralarında bolca doğal ışık kaynağı olan kırk kemerli pencereler yer almaktadır. Çok sayıdaki pencereden giren ışıklar iç tarafında bir haç bulunan kubbeyi aydınlatmaktadır. Yapıdaki haçın transept kolu teslis inancındaki baba oğul ve kutsal ruhun temsilcisi olarak görülmüştür (Sağlam, 2020: 257). Aynı zamanda ışık, bilgeliğin simgesi olup, onun getireceği kurtuluşu da temsil ettiğinden Ayasofya'nın inşasında ışığa katılan bu imge ile mabedin İsa'ya, Tanrının kelamı, dünya ışığı, insanlığın kurtarıcısı ve dirilişe yani Ayasofya'ya ithafta bulunulmuştur. Bu şekilde Ayasofya'nın simgesi olarak en ilgi çeken yeri olan kubbesinin çok ışıklı olması ile ilahi iktidarın mekânı olduğu arasında bir bağ kurulmuştur (Kleinbauer, 2004: 14).

Orta kubbenin doğu batı doğrultusunda ise büyük iki adet yarım kubbe bulunmaktadır. Kuzey güney taraflı payandalar ile merkez kubbeye destek sağlanmıştır. Yarım kubbeler yapıldığı dönem açısından kendine özgü kargir bir çatı örtüsü olmakla birlikte klasik dönemden de kopuşu temsil etmektedir (Mango, 2016: 283). Yarım kubbenin kasnak kısmında ise beş pencere bulunmaktadır (Özçelik, 2015: 9-13). Merkez kubbenin bu yarım kubbelerin doğu tarafındaki mihrabın üzerini, batı taraftaki ise galerinin üzerini kapatılmıştır. Merkez kubbenin kuzeydoğu ve güneybatıda ilettiği ağırlık iki katlı galeri ve dayanaklar ile güçlendirilmiştir (Akşit, 2012: 121).

3.3.1.2. Yapı Elemanları

İşlevsel bir amaçla inşa edilen mimari her toplumun kendi kültürünü ve yaşam tarzını karşılayacak faktörlere dayanmış olan yapı elemanlarını barındırmaktadır. Bu yapı elemanları insanoğlunun ortak mirası şeklinde geliştirilerek ortak işlevler için kullanılmaktadır. Yapı elemanları evrensel bir nitelik taşısa da biçimlerde yapılan birtakım değişikliklere saklanan anlam ve semboller içermekte olduğundan dolayı yapı elemanlarını dinden kültürden ve yaşamdan soyutlamak mümkün değildir. Bu doğrultuda Roma İmparatorluk mimarisine ait olan büyük ölçüler, Doğunun göz kamaştırıcı görkemi ve Hristiyanlığın mistik yapısının sentezi şekillenmiş ve yapı elemanlarına da bu şekilde yansımıştır (Eyice, 1984: 23).

Ayasofya'nın ilk giriş kısmında atrium (avlu) bulunmaktadır. Bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Ana mekânına girmeden yapının batı tarafında yan yana iki bölüm bulunur. Bahçe kısmından ana binaya girişi sağlayan bu kısımlar iç ve dış narteks olarak adlandırılır. Üst kısmı çapraz tonozlarla örtülü dokuz bölümden oluşan dış nartektir¹⁵. Bu kısım Bizans taş eserlerinin sergilendiği bir yerdir. Bu alanın ayrıca farklı kullanımlarının da olduğu hakkında fikirler vardır. Dıştaki narteksin vaftiz olmamış şahısların kullanımı için ayrıldığı tahmin edilmektedir. Günümüz tarihinde bu kısımda 1166 yılındaki sinod kararlarının yazıldığı levhalar yer almaktadır. Tunç bir kaplama ile kapatılmış beş adet kapı ile iç nartekse girilmektedir (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 160).

İç narteks hemen hemen on metre genişliğinde uzanan bir bölümü oluşturmaktadır. Burası, eksen yüzeye paralel şekilde gelen kemerler vasıtası ile dokuz bölüme ayrılmıştır. Bu kısmın duvarları mermerler ile kaplıdır. Bu bölümlerin kapıları selvi, abanoz ve fildişinden yapılmış olup ortadaki üç tanesinin imparatorun girişi için ayrıldığı bilinmektedir. İç narteksin kuzey kısmından üst galerilere, güney tarafındaki kapı aracılığı ile de Horologion kısmına gidilmektedir. Bu salon, büyük mermer bir kapı yardımı ile merkez binaya bağlanmaktadır. Döneminde vakit gösterme sisteminin yer aldığı bölüm olarak bilinmektedir. Güney tarafındaki kapıların en ortasındaki bronz kemerli imparator kapısı diye adlandırılan kapıdan giriş yapan imparator bu kısımdan içeri girerken üstünde bulunan ve imparatorluğunun göstergesi olan tüm eşyalarını bırakır, Tanrının ve kilisenin üstünlüğünü kabul ettiğini belirtip secde ederdi (Eyice, 1984: 15-16).

Ayasofya'da bulunan nefler¹⁶ üç kısımdan oluşmuştur. Bunlar kuzey, güney ile orta neflerdir. Nefler Nuh'un gemisi ve Aziz Peter'in teknesini temsil etmektedir (Sağlam, 2020: 258). Bu kısım naos diye adlandırılan ibadetin gerçekleştiği bölümlerdir. Ortadaki nefin doğu ve batı eksensiz olması bazilika tarzı yapılara has, geleneksel mimarinin yansımasıdır (Eyice, 1984: 17). Orta nefin yer aldığı

¹⁵ Narteks: Bizans mimarisinde, kilise ana mekânının giriş bölümü. Dış kısma kapılarla açılan kapalı bir mekândır, Bkz. Sözen-Tanyeli, 2011: 221

¹⁶ Nef (Sahın): Kilisedeki Apside dik doğrultuda birbirinden sütun ya da ayaklar ile ayrılmış uzunlamasına mekânlardan her biri. Bkz. Sözen-Tanyeli, 2011: 222

ana alanda iki yönde dört büyük paye ve bunların ara kısımlarında sütunlar yer alarak yan neflere ayrılan kısımlar oluşturulmuştur. Orta nefin meydana getirdiği uzun gövde, aklın sembolü olarak görülmüştür (Sağlam, 2020: 257). Kuzey ve güneydeki nefler kubbenin yapmış olduğu ağırlığı yüklenmiştir. Güney yan nef orta kısmı konsillere ve doğu tarafındaki uç kısım imparatora ayrılan “Mutatorion”dur. Bu bölüm törenlerde İmparatorun kıyafetlerini değiştirdiği alandır. Kuzey nef üst kat galeriden inişin olduğu kısımdır. Galeri kısmına çıkan kuzey bölüm hazine dairesidir. Hazine dairesinin bulunduğu kısım ekmek ve şarap ayinlerinin yapıldığı yerdir (Akşit, 2012: 99). Ayasofya’da kuzey güney ve batı şeklinde yapının üst katı olarak tasarlanan kısmında üç galeriye rastlanmaktadır. Bu galerilere çıkış için yokuşlu dört adet yol kullanılır. Kuzeydoğu taraf ise iniş için kullanılır (Akşit, 2012: 103). Galeriye çıkan bu yokuşlu yollar üst kata çıkan üst tabaka kişilerin yürümek yerine taşınmayı tercih etmelerindedir (Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2005: 179). Dini toplantıların yapıldığı güney galeri kısmındaki mermer bir bölüm ile ayrılmış kısım bu ayrımı sağlayan mermer kapı kanatlarının üzerlerinde panolar bulunmaktadır (Eyice, 1984: 22). Batı galerisi Narteks üzerinde yer almaktadır. Galerinin orta kısmında imparator ailesine ait olan yerin iki tarafına sütunlar, orta kısma ise imparatoriçenin tahtı oturtulmuştur (Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2005: 180). Ayasofya’nın güney batı tarafında ve vakti gösteren diğer bir tabirle muvakkithane özelliğinde olan Horologio Salonu yer almaktadır. Bu salon mermer kapısı ile ana binaya bağlanıp içinde imparatorun kıyafetlerini değiştirdiği dairelerin bulunduğu bir yapıdır (Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2005: 192-193).

3.4. Ayasofya Mimarisi Süsleme Sanatlarında Sembolik Anlatı

3.4.1. İç Bezemeler

Bir mimari eserin işlevinin yanı sıra onu kişilikli hale getiren etkenlerden biri biçim ve anlam açısından değerlendirilen bezemesidir. Yapılan iç bezeme ve süslemeler mimarî yapıya hareketlilik getirmesinin yanı sıra görsel bir şölen yaşatarak davetkâr bir hava katmaktadır.

Teolojik açıdan değerlendirdiğimizde, Tanrı için dünya düzenini idare etmenin kültürel katılımın bir parçası olarak görülmesi, kültürel katılımın ise Kutsal Kitap’ta emredilmesi ile bu katılımın nasıl gerçekleştirileceği ve nasıl düzenleneceği konusunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise sanatçıların ve eleştirmenlerin insan deneyim ve kültürü ile ilgilenmeleri gerekliliğinin, Tanrı’nın onlara verdiği bir görev olarak algılanması ile bağdaştırılmıştır. Bu anlamda insan Tanrı’ya hizmet için, O’nunla birlikte olup ona ibadet edeceği yerler olan mabetleri, sanatı kullanarak inşa etmektedir (Kutluer, 2008: 16).

Ayasofya da işte bu doğrultuda bu şekilde bir estetik anlayışı ile inşa edilmiş betimsel süslemelerle bezenmiş, bu süslemeleri ile dikkatleri üzerine çekmiş, sanat tarihinin önemli bir eseridir. VI. yüzyıl Bizans devri eseri, benzeri bulunmayan, kendinden sonraki dönemlerde de asla taklit edilememiş bir yapıdadır. İç ve dış görünüşteki tezatlığı, dıştan kaba görüntüsü, içten ise tam tersi bir saray görkemi ve ihtişamı ile göz alıcı büyük bir imparatorluk yapıtıdır (Eyice, 1984: 8). Onun bu yapısı İmparatorluk içinde oluşturulması amaçlanan Hristiyan birliğinin ortaya çıkaracağı güzelliğe de bir gönderim sayılır.

Ayasofya’nın iç bezemelerinin kıymetli parçalarından biri duvarlara döşenmiş değişik renk ve şekillerdeki mermerlerdir. Yapının duvarlarında ve kaplamalarında on iki çeşit mermer kullanılmış ve bunların çoğu büyük kayıplara rağmen hala görülebilmektedir. Zemin günümüze kadar ulaşmış Marmara Adası mermeri ile kapatılmıştır. Tonoz ve kemerlerin başlangıç noktalarına kadar duvarlar

mermer levhalar ile kapatılmıştır ki aynı renk mermerlerin oluşturduğu levhaların, değişik renkte büyük panoları çevrelemesi şeklinde oluşturulan kaplama yöntemi ilk olarak bu yapıda görülmüştür. Bu değişik renkteki kaplamalar, duvar kısımların taş ve tuğladan oluşan yapısını kapatmakla kalmamış, bunların düşsel bir coşkunluk içinde yansımalarını sağlamıştır (Eyice, 1984: 33-34). Özellikle zemin katındaki mermer payenin arasına Taselya mermerinden novo yeşili sütunlar kullanılmıştır ki yapıda bulunan sütunlar da yapının mimarisine değer katan ve süsleyen faktörlerden bir diğeridir. Sütunların başlıkları, bunların bağlandığı kemerler ile kemer süslemeleri adeta insanlara görsel şölen yaşatmaktadır (Özçelik, 2015: 22). Orta nefi yanlardan ayırmış olan paye ve sütunlar zengin bezemelerle süslenmiştir. Sütun başlıklarında gölge ve ışığın güçlü etkisini taşımaları için yaprak desenlerinin ara kısımları matkap ile oyulmuştur. Kırk adedi aşağı kısımda, 67 adedi galeride bulunmak üzere toplamda yedi adet sütunun bulunduğu Ayasofya, dönemin taş işçilik şaheserlerinin burada toplandığını göstermektedir (Eyice, 1984: 18).

3.4.2. Mozaik Süslemeler

Mozaik sanatı çerçevesi içinde Ayasofya’da değişik cins ve renklerde mozaik parçaları yer almaktadır. Altından gümüşe, pişmiş topraktan mermer türlerine ve cam parçalar bu amaçla kullanılmıştır. Kullanılan renkler ise beyaz, sarı, mor, kırmızı, pembe, yeşil, siyah, mavi olarak çeşitlilik içerir.

Ayasofya çeşitli dinlere hizmet etmiş simgesel değere sahip bir mabettir. Ancak Justinianus dönemi Ayasofya inşasında hiçbir tasvir imgesi kullanılmamıştır. Bu dönemde metrelerce uzunlukta olan meyve desenli, çiçekli veya geometrik desenli süslemeler yer almaktadır. Bu durum o dönemde hâkim olan doğu geleneğinin bir yansımasıdır (Yücel, 1986:14). Justinianus’tan sonraki dönemlere ait mozaikler hakkında tarih belirlemek oldukça güçtür. Çünkü yapılmış olan her türlü figüratif, tasvir kırıcılar tarafından tahrip edilerek yok olmuştur. Justinianus dönemi Ayasofyası’nda tasvirli mozaik dönemine geçilmeden önce mozaiklerde kullanılan ana öge haç simgesidir. Birkaç adet haç ile merkez kubbede büyük bir haç işaretinin bulunduğu düşünülmektedir. Daha sonraları ikonaklast dönemde tasvirli mozaiklerin olmaması da yapıda haç işaretinin bütün dönemlerde kalıcı bir simge olarak kalmasına neden olmuştur (Kleinbauer, 2004: 49-50). Haç, İsa’nın ölüm üstündeki zaferi olarak tekrardan dirilişini sembolize etmektedir (Ersoy, 1990: 92).

Ayasofya süsleme sanatını temellerden değişime uğratacak uygulamalar ise IX. yüzyılın sonlarına doğru, İkonoklazma döneminin kapanışından sonra başlayacaktır. Bu dönemin ardından Ayasofya’daki figürlü mozaikler ise Bizans resim sanatının en görkemli örnekleri olarak karşımıza çıkacaktır. Bu durum da Ayasofya’daki İkonoklazma dönemi, bu dönemden önce ve sonra Bizans mimarisinin ve sanatının ne kadar üretken ve zengin olduğunun bir ispatıdır.

3.4.2.1. İkonoklazma Dönemi Sonrası Ayasofya’da Figürlü Mozaikler ve Taşdığı Semboller

İkonoklazma, tasvir anlamında ikon kelimesi ve Yunan dilinde ‘kırmak’ anlamındaki ‘kiao’ kelimesinin kaynaşmasından meydana gelmiş, ‘Tasvir kırmak’ manasında kullanılan bir kelimedir. (726 -843) arasında yaşanan İkonoklazma dönemi imparatorluk içinde ortaya çıkan yönetim ile kilise arası anlaşmazlıkların, kanlı savaşların, bunun yanında siyasi toplumsal ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir çatışma dönemi olarak ifade edilebilir. İkonların yasaklanması İkonakırıcı döneminin başlamasını sağlamıştır. Yaşanan bu dönem ise Bizans kiliseleri açısından bir dönüm noktası

olmuştur. Bu süreç Bizans sanatında gerçekleşen büyük darbe olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü erken dönem sanat faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmış olan ikonalar tamamen yok olmuştur (Geyik, 2020: 579). Bizans'ta sanatın tümüyle din adamlarının emri ile çeşitli konularda ısmarlama bir şekilde yapılması ve dar kapsamlı oluşu elbette ki sanatçılara sınır koyarak sadece kendilerine verilen konular üzerinde üretmeye mahkûm kalmalarına sebep olmuştur (Yıldız, 2009: 90).

Başkentte bulunan ve Ayasofya'daki bütün ikonalar bu süreçte kaldırılmış, tasvirli resimler sıvalar ile kapatılmış, sadece haç resimlerine müsaade edilmiştir. Çünkü İkonoklastlar açısından yalnızca üç obje kutsal sayılmıştır. İsa'nın ifadeleri ve rahiplerin kutsamasından kaynaklı evharistiya ayininde kullanılan ekmek ve şarap, piskoposların kutsadığı kilise binaları ve haç. Bunlar dışında nesne ve çizimi yapılmış hiçbir figür, dolayısıyla ikonalar da kutsallık özelliğine sahip görülmemiştir. Nitekim bunlar kutsanmış değildir. Daha doğrusu Tanrı tarafından kutsanmamıştır. Ancak bunların kutsallığı insanlar tarafından verilmiştir. Bu ise bir Pagan âdetidir (Çoban, 2008: 122).

Yaklaşık olarak bir asırlık süren bu çatışma dönemi ve ikonakırıcılık hareketinin 843 yılında son bulması ile ikonalara saygı duyulması serbest bırakılırken, onları tapma veya tapınmak için aracı olarak kullanma yasaklanmıştır.

III. Mikhail döneminde (842-867) yeniden Ayasofya'da onarımlar başlamış ancak 859 tarihinde çıkan bir yangın işlerin duraklamasına neden olmuştur. 994'te ise Ayasofya onarımları tamamen bitirilerek yeniden ibadete açılmıştır (Wiener, 2001: 88).

Ayasofya'da bugün görülen tüm tasvirli mozaikler de İkonoklazma döneminden sonrasında yapılan mozaiklerdir. İkonoklazmanın bitişinden sonra Ortodoksluğun yeniden oluşturulması ile başlatılan süsleme sanatı, Makedon Hanedanlığı zamanında I. Basileios (867-886) ve VII. Konstantinos (913-959) zamanında zirve noktasına erişmiş, Ayasofya bu dönemlerde Meryem, azizler ve İmparatorların tasvirleri ile bezenmiştir. Ayasofya'daki ikonlar teolojik sezgi dahilinde, görsel bir algı ile bütünlük oluşturmak üzere kullanılmıştır. Bununla birlikte Kutsal Kitap'ta yer almayan yani tanınmayan tasvirler genellikle imparatorlar veya dönemlerinin din adamlarına aittir (Carr, 2002: 18).

Justinianus döneminde kaynaklardan anlaşıldığına göre kubbenin ortasında bulunan haç, I. Basileios zamanında İsa tasviri ile değiştirilmiştir. Fakat mozaik 989 tarihinde tahribata uğramış, 1346 tarihinde kubbenin bir bölümünün yıkılışı ile mozaik de tamamen yok olmuştur. Ayrıca Basileios zamanında batı kemer onarımı esnasında kemere bir de mozaik eklenmiştir (Eyice, 1984: 26). İmparator IV. Leon ve Alesandros da kilisenin mozaik işlemelerine yönelik çalışmaları devam ettirmiştir. İmparator kapısında yer alan mozaik ise iki imparatorun hangisine ait olduğuna yönelik kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kuzey galeri kısmında yer alan Aleksandros Portresi ve çevresinde yer alan mozaiklerin X. yüzyıl başlarına ait olduğu bilinmektedir. Ayasofya'daki sütunların başlıkları da altın ve gümüşle kaplanarak bezemeler III. Romanos döneminde tamamlanmıştır (Wiener, 2001: 87).

Ayasofya'daki bu sanat özelliği başka Ortodoks kiliselerde bulunmamaktadır. Başlangıçtaki sanat teması, Hristiyanlık yaratılış esasına dayandırılmaktadır. Sonraki figürler ise yöneticiye ait kudretin Tanrı'dan geldiğini ifade eden görseller ile Mesih ve Meryem'e ait figür ve din temalı başka sembelleri aktarmaktadır (Carr, 2002: 18).

Ayasofya her yönden bir sembol niteliği taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yapı tek boyutlu bir ibadet yeri olmanın ötesinde yüklenen anlam bakımından stratejik 'güç' ve teolojik 'kutsal' kavramlarında mevcudiyetini sürdürmektedir.

Bu noktadan bakıldığında mozaiklerin ikonografik açıdan okunması farklı bir tür olarak değerlendirilebilir. Bu durumda şunu söylemek doğru olacaktır ki; bir mozaikte Hz. İsa vurgulanırken diğer mozaikte Hz. Meryem'in ön plana çıkarılması, dönemin sosyo-kültürel durumunun ve teolojik yönelim ifadelerinin açığa vuruluş şeklidir. Örneğin Hz. Meryem ve daha çok çocuk İsa XII. yüzyıl Bizans sanatındaki karakteristik bir özelliktir. Kommenos Mozaïği figürleri ise daha erken dönem özelliklerini yansıtan bir betimlemedir. Bu yapıdaki ikona mozaikler politik olarak ise imparatorlar tarafından oldukça saygı gören bir yapıya sahiptir. Öte taraftan Hz. İsa'nın bir taht ve taç ile Tanrı krallığında oturur vaziyette, Hz. Meryem'in ise ön tarafta ayakta durur şekilde tasvir edildiği mozaikler, önemli bir davranış kodlaması içererek sıkça vurgulanmaktadır. Aynı şekilde hayır ve sadaka yönelimleri figürlere göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bağış yapılacak mekânda bulunan ikonlar ve mozaiklerde bulunan kutsal figürler bağış yapmaya yönlendirme doğrultusunda etken rol taşımaktadır.

İkona mozaiklerinde yer alan figürler önceden belirlenmiş detayları barındırmakla birlikte yalnızca yüzeysel nitelikleri ile açıklanabilecek bir durumda değildirlir. Bu sebeptendir ki güç ve otorite sahiplerinin kutsal figürler ile betimlemeleri farklılık göstermektedir.

Görüldüğü üzere Ayasofya Hz. İsa'nın manevi tecellisini mekânsal anlamda sembolize hale getiren yüce bir mabettir. Ayasofya'nın içinde yer alan sembolik sanatsal öğelerde kendine yer bulmaya çalışan imparatorlar bu maneviyat ve kutsiyet içinde meşruiyetlerini kazanma yarışına da girerek bir güç ve iktidar arayışında olmuşlardır. İmparatorlar Ayasofya'da yer alan mozaiklerde bulunma uğraşısı içine girmişlerdir. Keza kutsal kubbenin altında Tanrı'ya yakın olma arayışı mozaiklerde ön plana çıktıkça kendini gösterir. Bunun anlamı ise simgesel bağlamda Tanrı imparator ve onun soyundan gelenlere yakınlık derecesi vermiş bulunmaktadır. İmparatorların mozaikte yer alma hırsları, İkonların Tanrının gazabını üzerlerine çektikleri yönündeki düşüncelerin ortaya çıktığı döneme kadar devam etmiştir (Auzepy, 2011: 114).

3.4.2.1.1. Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği

867 tarihinde Paskalya günü III. Mikhail (842-867) ve I. Basileios Photios doğu batı yönünde uzanan Ayasofya'nın doğu tarafında yer alan apsisteki Meryem ile çocuk İsa mozaïği ile Gabriel ve Mikhail meleklerinin mozaïğini bir vaaz ile açarak yeni süsleme çalışmalarının başlangıç aşamasını gerçekleştirmişlerdir (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 198). Meryem'in kucağında çocuk İsa'yı tuttuğu ve arka planın tamamen altın yıldız olarak verildiği bu mozaïğin teması, İkonoklastlara karşı önemli bir kanıt olarak sunulan Tanrı'nın (İsa'nın) vücut bulması öğretisi ile ve de apsisin sembolik yapısı ile örtüşmektedir (Özçelik, 2015: 30). Mozaïğin kemer yerinde baştan üç, sondan dokuz harfi ancak okunabilecek durumda olan ve kaynaklardan elde edilen bilgilere göre 'Bir dönem hilekârların indirdiği bu ikonları, dindar imparatorlar yeniden yerine koydurttu' yazılı olduğu bilinen bir kitabe bulunmaktadır. Buradan da bu mozaïğin İkonoklazma dönemi sonrası yapılan ilk tasvirli mozaik ve Ayasofya'nın en eski tasvirli mozaïği olduğunu anlamaktayız (Akşit, 2012: 183).

Ayasofya'da bulunan bu mozaik, evreni yaratmış olanın bir anne karnından çıktığı, Meryem'in karnının evreni yaratana içerisine sığdırdığı için evrenden daha büyük olduğu anlamı çıkarılmıştır. Ayrıca Meryem'in İsa ile birlikte yer aldığı başka ikon mozaikler de Ayasofya'da bulunmaktadır ki bu tarz betimi yapılan mozaikler 'yol gösteren' temasını vurgulamaktadır (Başoğlu, 1989: 27).

3.4.2.1.2. Deis Mozaïği

Anıtsal boyutu ve mükemmel üslup yapısı ile Ayasofya'da belki de Bizans sanatının en etkileyici mozaiklerden biri durumundaki yapıt, güney galerinin ortasında yer alan bir duvar üstünde bulunmaktadır. Orta kısımda İsa'nın bulunduğu ve sağ eli ile takdis işareti yaptığı, sol elinde ise İncil'in bulunduğu, iki yanında ise Meryem ve Vaftizci Yahya ile birlikte resmedilen bu mozaik, Mahşer günü konulu olan Deisis'tir ki Deisis¹⁷ bir dua şeklidir. Meryem ve Vaftizci Yahya'nın günahkâr olanlar adına Tanrıdan af dilemesini ifade eder (Özçelik, 2015: 43).

İsa'ya dönük şekilde betimlenmiş Meryem mozaïği baş kısmının bir bölümü ve sağ omuz tarafı tahrip olmuştur. Bu mozaikte bulunan yazıda 'öncü' veya 'yol gösterici' Yahya anlamında 'prodromos' yazısı bulunmaktadır (Akşit, 2012: 185). Mozaikte kişilerin yüz ifadesi duygu olarak şefkat ve merhameti sembolize etmektedir. Duygusal ifade bakımından tasvire yepyeni bir bakış açısı katarak, Batı sanatında döneminin çok sonrası ortaya çıkacak olan bir tarzı yansıtmaktadır (Kleinbauer, 2004: 77).

3.4.2.1.3. Zoe ve Konstantinos Mozaïği

Güney galeride bulunan XI. yüzyıl olarak tarihlendirilen mozaikte, elinde para kesesi tutmuş olarak İmparator Konstantinos Monomakhos ve bir kâğıt tomarı tutar şekilde İmparatoriçe Zoe ile aralarında, taht üzerinde oturur vaziyette takdis işareti yapan İsa görülmektedir (Eyice, 1984: 69). Mozaikte VIII. Konstantinos'un kızı imparatoriçe Zoe'nin tasvir edildiği, baş kısmının üzerinde bulunan yazıdan anlaşılmaktadır. İmparatorun ismi ise yine üst kısımda ve imparatorun elinde tuttuğu kâğıt tomarının üzerinde yazılıdır. Zoe, Mozaik yapıldığı tarihlerde orta yaşlarda olmasına rağmen oldukça genç çizilmiştir (Akgündüz, Özdemir, Baş, 2005: 214-215). Mozaïğin aşağı tarafında yatay bir şerit meydana getirecek şekilde, hemen hemen 35 cm. yüksekliğindeki alanda yer alan mozaïğin, tanelerinin dökülmesi ile panonun bir kısmı eksiktir. Mozaik figürlerinin yazıtlar ve taht haricinde kalan kısımları altın yaldızdır. Zoe'nin görselde bulunmasından ötürü mozaïğin onun iktidarı döneminde, yani 1028–1050 tarihleri arasında yapıldığı tahmin edilmektedir (Özçelik, 2015: 46).

İmparator ve imparatoriçe tasvirlerinin üst kısmında yücelik ve dindarlıklarını vurgulayan yazılar vardır (Akşit, 2012: 193). Mozaikte Konstantin'in iki eli ile tutmuş olduğu para kesesi kiliseye yapılmış olan bir bağışın simgesidir. Üçüncü Roma zamanında Ayasofya için ayrılan yıllık bir ödenek olması bu şekilde bir tasvirin yapılması nedenini açıklamıştır. Konstantin'in Ayasofya'ya çok miktarda maddi destekte bulunduğu bilinmektedir. Her dönemde iyi bir davranış şekli sayılan bağışta bulunmak Bizans döneminde de gelenek haline gelmiş bir ritüeldir. Bizans döneminde bağışlar genellikle tören yapılarak gerçekleştirilmiştir. İmparator bu törenlerde kiliseye bağışını takdim etmiştir. Ayasofya da böyle törenlerin en ihtişamlılarının yapıldığı mekânlardandır. Bu nedenle bu şekilde bir sahnenin tasvir edilmesi de İsa'nın huzurunda olması kaydı ile mozaik haline getirilerek Ayasofya'nın duvarına işlenmiştir (Erdihan, 2015: 27). Nitekim Ayasofya Hz. İsa'yı temsil etmekte ve buraya yapılacak bağışlar da ona sunulmuş gibi kabul görecektir. Bağış yapan imparator ise dinin temsilcisi ve destekçisi olarak politik ve teolojik hiyerarşinin en üstünde bulunan Hz. İsa ile ilişkilendirilerek mozaik anlamlandırılmıştır.

¹⁷ Deesis sahnesi, şefaht manasında olan kıyamet gününde İsa Peygamber'den merhamet istemesidir. 'Kıyamet Günü Yakarması' şeklin de bilinir. Orta kısımda İsa, yanlarında Meryem ve Vaftizci Yahya üçlüsünün bulunduğu bir anlatımla sergilenir. Ayasofya'daki Deesis Mozaïği, tahribata uğramışsa da bütün ihtişamı ve canlılığı ile bu güne ulaşmaktadır.

3.4.2.1.4. Joannes Komnenos ve Eirene Mozaïği

Constantinus ve Zoe mozaïği ile aynı geleneksel imparatorluk tarzında olan ve güney galeride yer alan mozaikte, ayakta Meryem ve çocuk İsa olduğu halde, Meryem'in bir tarafında para kesesi tutan imparator, diğer tarafında ise bir kâğıt tomarı tutan Eirene bulunmaktadır. Çocuk İsa sağ eliyle takdis işareti yapar vaziyette, sol elinde ise rulo şeklinde kâğıt bulunmaktadır. XII. yüzyıla ait mozaïğin 1118'de yapımına başlanıp 1222 tarihinde oğulları Prens Aleksios Portresi'nin yer aldığı ek bir pano yapılmıştır (Eyice, 1984: 70).

İmparatoriçe Eirene'nin elindeki rulo kâğıt ve imparatorun elindeki para kesesi yine Zoe Mozaïği'nde olduğu şekilde, kiliseye yapılan bağışı ifade etmektedir. Mozaikte ailenin tasvir edildiği yerin etrafında aile üyeleri ile ilgili bilgi veren yazılar bulunmaktadır. İmparatorun başının üst kısmında 'Rab İsa'ya iman eden İoannes, imparator Porphyrogennetos ve Romalıl原因ın Autograti, Komnenos' yazmakta olup, 'Porphyrogennetos' kelimesi, babası imparatorluk tahtında bulunduğu sırada, saraydaki porfir salonda doğmuş olanlara verilen bir unvandır. İmparatoriçe Eirene'nin başının üst kısmında ise 'En dindar Augusta Eirene' yazısı yer almaktadır (Çakmak, 2005: 125). Burada İmparator, İsa'ya inancını gösterir iken Eirene de kendinde var olan dindarlığı mozaïğin üzerine yazı yazdırarak belli etmiştir.

3.4.2.1.5. İmparator Leon Mozaïği

Ayasofya'da imparator kapısı üzerinde yer alan kemerin alınlığında bulunan mozaikte, İsa ihtişamlı bir tahtta otururken sağ eliyle takdis işareti yapmış ve sol elinde açık bir kitap varken tasvir edilmiştir. İsa'nın elinde bulunan kitaptaki sayfalarda 'Barış sizlerle olsun, ben dünyanın nuruyum' şeklinde bir söz yazılmıştır. VI. Leo (886-912) dizlerinin üstünde alın kısmı yere değer vaziyette, ellerini ise yakarış yapar şekilde uzatmış, İsa'ya sadakat gösterisinde bulunur haldedir. Bu mozaïğin iki tarafında bulunan madalyonun iç kısmında iki adet büst yer almaktadır. Bir tanesi İsa'nın vücut bulmasına aracı Meryem, öteki ise İsa'nın dünyaya gelişini müjde veren Cebrail Meleğidir. Meryem'in elleri İmparatoru için İsa'ya yalvarır şekilde uzanmıştır. Bu güç ve kudret bir yandan imparatoru diğer yandan halkını etkileyecek ürkütücü bir tasvirdir. Ve bu şekilde olması özellikle amaç dahilindedir (Kleinbauer, 2004: 59).

3.4.2.1.6. Constantinus-Justinianus- Meryem -Çocuk İsa Mozaïği

Kiliseye güneybatı yönünden girişi sağlayan vestibülde yer alan kapının üzerinde bulunan bu mozaikte, orta yerde arkası olmayan bir taht üstünde oturan Meryem'in kucağında Çocuk İsa vardır. (Özçelik, 2015: 41). Bir yanında aziz olarak betimlenmiş, kurduğu kent Konstantinopolis'in bir maketini sunar vaziyette 'Azizler arasında büyük imparator Constantinus' sözleri ile nitelendirilen I. Constantinus ve diğer tarafta Ayasofya'nın kurucusu olarak Justinianus kurduğu kilisesinin maketini sunar şekilde 'Şanlı İmparator Justinianus' sözleri ile nitelendirilmiştir. Meryem'in baş kısmında iki taraflı 'meter' ve 'theou' yazılmakta yani 'Tanrının annesi' monogramı yer almaktadır (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 208-209).

Constantinus'un elinde yer alan Konstantinopolis maketi başarılı bir şekilde yapılmıştır. Bu sembol erken Hristiyan devri geleneksel kent tasvirleri ile benzerlik taşımaktadır. Makette surlar içinde yer alan iki bina, Constantinus'un Ayasofya bazilikası ve senato binasını temsil etmektedir. Justinios'un elinde tuttuğu Ayasofya'yı temsil eden maket de gayet başarılı yapılmıştır. Detayları ile birlikte tasvir edilen yapının sanatçı tarafından önemli görülen kısımları seçilirken, önemsiz gibi

görülen yerleri atlanmıştır. Konstantinos gün ışığında, Ayasofya ise donuk bir yapı kütesi halinde yapılmıştır. Bu da sanatçının, şehrin dışa dönük olan ihtişamı ile Ayasofya'nın içe dönük ihtişamı arasında yaratmaya çalıştığı çelişkiyi ifade etmektedir.

Burada iki imparatorun kıyafet, saç ve taçları birbirine benzetilmiş herhangi bir kişileştirme yapılmayarak ve portre özelliği verilmeyerek yapılmıştır. Mozağin üzerinde tarih belirtilmemiş olsa da üslup ve epigrafik yapı eseri II. Basileios dönemi ile tarihlendirmektedir (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005: 208-209). X. yüzyıl Bizans sanatının zirve noktasını temsil eden bu mozaik, Doğu Roma'yı kurucusu Constantinus ve Ayasofya'yı kurucusu Justinianus ile birlikte ayrılmaz bir bağ oluşturacak şekilde tasvir ederek, İmparatorun gücünü ve sürekliliğini sembolize etmiştir (Kleinbauer, 2004: 53). Yani bu mozaikte fiziksel ve dünyevi vurgu belirgin olarak görülmektedir. Mozaikte ayrıca Tanrının annesi olarak Meryem, şehrin ve kilisenin koruyup kollayıcısı olarak simgelenmiştir.

3.4.2.1.7. Aleksandros Mozaïği

Kuzey galeri içinde, kubbe kemerini taşıyan payenin içerisinde bulunan mozaiktir. Kırklı yaşlarda tahta geçmiş olan Aleksandros'un mozaïği başka mozaiklere göre تنها bir alanda yer almaktadır. Bu nedenle de sağlam bir yapıda korunmuştur (Akşit, 2012: 197). Aleksandros, Basileios öldükten sonra tahta geçmiş olan VI. Leon'un kardeşidir. Zevk ve alkol düşkünü olan Aleksandros bir yıl kadar bir süre tahtta oturmuştur. Ağabeyinin ölümünden bir süre önce onu ziyarete giden Aleksandros'a Ağabeyi Leon, 'işte gelmektedir on üç aylık adam' demiş bu kehaneti kısa süre içinde gerçekleşerek bir yıl sonra Aleksandros vefat etmiştir (Çakmak, 2005: 124).

Mozaikteki tasvire göre eserin 912 yılında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Ayakta duran İmparatorun tacı altın ve inci ile bezenmiştir. Bir elinde içinde toprak olan bir kâse, diğer elinde ise hükümdarlığının simgesi bir küre bulunmaktadır. Figürün yan üst taraflarında dört madalyon yer almaktadır. Sol üst tarafta İmparatorun ismi yazılıdır. Diğer üç madalyon haç şeklinde olup monogram halinde 'Tanrım, hizmetçin olan sadık Ortodoks imparatorun Aleksandros'a yardım et' yazısı bulunmaktadır (Akgündüz, Özdemir, Baş, 2005: 212). İmparator Aleksandros mozaikte gayet zayıf ve yakışıklı olarak çizilirken, aslında en çirkin imparator olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

3.4.2.1.8. Melek Mozaikleri

Ayasofya'daki apsinin yanında, Bema tonozunda yer alan Mikail ve Cebrail Melekleri'nin mozaïği IX. yüzyılın sonuna doğru tarihlendirilmiştir. Cebrail Meleği Mozaïği gayet iyi durumda iken Mikail Meleği'nin yalnızca kanat uçları varlığını korumuştur. Oldukça büyük şekilde tasvir edilmiş olan Ayasofya'nın koruyucusu olarak kabul edilen Baş Melek Cebrail, ayakta durur vaziyette, zengin saray kıyafetleri içinde resmedilmiş. Alt ve üst ayrıca meleğin baş kısmında bulunan halenin iç tarafında altın mozaikler bulunmaktadır. Cebrail'in sağ elinde bir asa ki bu hüküm اساسı olarak adlandırılmıştır. Diğer elinde ise bir küre vardır. Küre ise burada evreni simgelemektedir. Cebrail ve Mikail çoğunlukla insan şeklinde ve Tanrının mesajlarını insanlığa ileten meleklerdir. İki baş melek Tanrı'nın şekil bulmuş hali olarak kabul görmüştür. Mikail ahitlerde adı Cebrail ile birlikte söylenen tek melektir. Ana kubbeye geçişte pandantiflerin üzerinde birbiri ile eş olmayacak şekilde dört melek daha tasvir edilmiştir (Özalan, 2010: 24-25).

Ayasofya'nın bu figürlü mozaikleri Bizans'taki resim sanatının en önemli örneklerini görmemize fırsat tanımaktadır. Bizans sanatsal üretiminin en önemli parçasından biri olan mozaikler imparatorluk merkezinde uygulanan üslup ve teknikleri görmememizi sağlamanın yanı sıra taşıdığı

anlamları ile verilmek istenen siyasi ve dini mesajları barındırdığından büyük önem arz etmektedir. Bu mozaiklerin korunması, gelecek nesillere aktarılması da aynı derecede önem taşımaktadır.

3.5. Bir Siyaset İmgesi Olarak Ayasofya

3.5.1. Ayasofya'nın Kutsallık İmgesi ve Taç Giyme Seremonisine Etkisi

Kutsal mekânlar, genelde dini temelde kutsiyet atfedilmiş olarak ve genellikle 'kutsal' olarak algılanan yerler anlamında kullanılır. Kutsal mekânların, kutsallık özelliği daha çok içinde bulunan bir nesne veya bir yapı şeklinde simgelenmektedir. Bu simgesellik gerçekte 'tanrı ile insan diyalogu' şeklinde bir yansımanın göstermiş olduğu etkiyi sergiler (Arslan, 2015: 220). Konstantinopolis'te ilk Ayasofya, dini odak noktası olarak planlanıp inşa edilerek Hristiyan inanç dünyasında bulunan kutsal ruh kavramını dolayısı ile de Tanrı'nın dünyadaki hâkimiyet alanını ifade etmiştir. Ayasofya bu bağlamda büyük bir gücün temsilcisi olarak kabul görmektedir. Mekânın kutsallaştırılması bu çerçevede mühim bir yer tutmaktadır.

Constantinus, inşa ettirdiği birinci Ayasofya'yı Büyük Kilise adı ile tamamlayarak kutsamıştır. Bu kutsama dönemin Ortodoks Hristiyanları için büyük önem arz etmektedir. Mabet konumundaki Ayasofya'nın kutsallaştırılması yeni bir evreye geçişi de temsil etmektedir. Çünkü inanç duygusu içinde kutsallık kavramı, bu kavrama sahip mekânı anlamlı kılmaktadır. Bu durum bu mekân içinde aynı inanca sahip insanların birliktelik ve bütünleşme dahilinde, zihni ve bedeni olarak kendi varoluşlarını ritüeller, ziyaret ve takdisler ile ifade etmelerini sağlamaktadır. Ayasofya'nın yoğun hissiyat oluşturan ve Tanrı ile iletişimin daha fazla olduğuna inanılan bir mekân olarak görülmesi, dahası burada ortaya çıkan ritüeller ile Tanrı'nın isteklerinin daha iyi şekilde duyulup daha doğru şekilde yerine getirildiğinin düşünülmesi de buraya katılan kutsallık özelliğini arttıran bir etkidir. Mabede getirilen Hristiyanlığa ait kutsal emanetler de Ayasofya'nın kutsal olduğuna olan inancı ayrıca arttırmıştır. Bu şekilde burada yapılan toplu ibadetlerin önemi de pekişmiş olmaktadır (Yapıcı, 2004: 54).

Geleneksel kültürel hayatın ve o devir kentteki Hristiyan hâkimiyetin ortaya çıkmasını sağlayan, kudretinin Tanrıdan geldiğine inanılan, imparatorun tebaasının yaşamdaki önemli temsilcisi kabul edilen Ayasofya Kilisesi, sonraki dönemler de de kutsallığını korumuştur (Adıgüzel, 2019: 66).

Ayasofya, Hz. İsa'nın manevi varoluşunu mekânsal anlamda somut hale getiren kutsal bir mabet olarak, zamanla içinde yer alan sembolik sanatsal öğelerde kendine yer bulmaya çalışan imparatorların bu maneviyat ve kutsiyet içinde meşruiyetlerini kazanma yarışına girmelerine, bir güç ve iktidar arayışında bulunmalarına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda mevcut kutsanan Ayasofya, Taç giyme törenlerine de tanık olmuştur. İlk defa 457 tarihinde bir Bizans imparatoru patrik tarafından taçlandırılmış bu uygulama zaman içinde bir zorunluluk olmuştur. Bugün görülmekte olan, renkli taşlar ile süslü on iki adet yuvarlak ile işaretli taç giyme noktası, Hz. İsa ve on iki havarisine ithafen tasarlanmış, törenin imparatorların 'Omphalion' diye adlandırılan merkezde konumlanması ve çevresinde on iki yardımcısının bulunması şeklinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu durum hem teolojik hem politik davranış tarzını yansıtmaktadır. Taç giyme yeri XI. yüzyıla aittir. Taç giyme noktasının güney kısmında duvar ve sütunun arasında bulunmaktadır. Zeminde bulunan tahttaki ayak kısımları günümüzde dahi görünmektedir. İki kısmı bulunan Bizans tahtının bir tarafında imparator otururken diğer tarafında imparatora yönetme yetkisi tanıdığına

inanılan Hz. İsa'yı işaret etmiş olan İncil bulunmaktaydı. Kutsanmış şekilde taç giyme törenleri daha sonraları gelenek haline gelmiştir (Çetinkaya, 2020: 68-77).

1204 Haçlı işgalinden sonra Konstantinopolis'te bulunan Latin Kralı Ayasofya'da taç giymiş, yine 1261'de şehri yeniden ele geçirmiş olan Palaiologoslar da hükümdarlıklarının tacını Ayasofya'da gerçekleştirdikleri törenlerde giyinmişlerdir. Bu örneklerden Ayasofya'nın halkın nazarında siyasi otorite ve meşruiyet simgesi olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Ortodoks patriği ve hükümdarın yer aldığı bu merasimlerin ve çok kapsamlı dini toplantıların da bu mekânda yapılmış olması Ayasofya'nın içerdiği değeri göstermektedir (Eyice, 1984: 7-9).

Öyle görünüyor ki, Ayasofya daima bir sembol olarak kalmış ve öyle kalmaya devam edecektir. Bu açıdan Ayasofya sadece bir ibadethane olmaktan ziyade taşıdığı anlam bakımından stratejik 'güç' ve teolojik 'kutsal' temasında varlığını devam ettirmektedir.

3.5.2. İktidar İmgesi Olarak Ayasofya'nın Mekânsal Etkisi

Mekânlar bir kentin siyasal, iktisadi ve sosyal değişimlerini bünyesinde toplayarak tarihsel ve kültürel süreçler sonucu oluşur. Sosyal ve siyasi süreçler kendini mekânın nitelikleri ile ortaya koyduğu ve belli bir mekân içinde olduğu için o mekândan etkilenmişlerdir. İçinde yer aldığı mekânın niteliklerinden etkilenip gelişmekte olan sosyal ve siyasi süreçler, mekânı tekrardan üretip değiştirmiştir. Bu süreçler geri dönüşüm şeklinde yeni bir mekânsal durumu meydana getirmiştir. Bu açıdan mekân, siyasi iktidar ile alakalı şekilde birbirlerini etkileyen bir sosyal kontrol modelidir (Tekeli, 2010: 80).

İktidar, toplumsal yaşama yansıtmak istediği unsurları öncelikle benimseyeceği sembolere dönüştürerek algılanabilecek duruma getirir. Sonrasında bu imgeler, cisimsel özelliklerle nesnelleştirilerek mekânda yoğunlaştırılır. Bir temsil şekli olan imge bu yolla somut mekânsal bir hale bürünür (Tekeli, 2010: 82-83). Bu doğrultuda mekân, iktidar ile halk arasında ideolojik ve sembolik iletişimi gerçekleştiren İktidarın varlığını topluma ileterek meşruluğunu sağlayan yapısal bir alan olarak aracı niteliği kazanır. Bu özelliği ile mekânlar somut yapıları ile iktidardan sembolik şekilde soyutlaştırılarak ve etkileşimini yok sayarak değerlendirilemezler (Yeşilkaya, 1999: 19). Mekânlarda yer alan yapılar ile iktidar ve kutsal bağlantısı kurularak belli bir ideolojik amaç ortaya konmaktadır. Mekânlar Siyasi iktidarın gücünü, semboller ve işaretler ile kapalı veya açık biçimde taşıyacağı bir propaganda vasıtası olarak da kullanabilmektedir (Yeşilkaya, 1999: 20). Bu sembol ve işaretler mekân içindeki yapılarda kendini gösteren anlamları taşımakta olan aracı nesnelere Sembollerin güçlenmesinde mekânlar önemli işleve sahiptir. Mekâna yüklenen kimlik ve sembollere yüklenen anlam yakın ilişki içindedir (Tekeli, 2010: 40).

Tüm dönemlerde iktidarların müdahaleleri sonucu şekil bulan mekânların iktidarın devamlılığının bir aracı olarak taşıdığı imgeler, bu açıdan oldukça etkileyici ve işlevseldir. Bu şekilde tarihi yapılar geçmişin kalıcı ve değişmeyen izlerini taşımakla kalmamış, iktidarların meşrutiyet aracı konumunda da olmuşlardır (Altınıydız, 2009: 179-180). Yeni iktidarlar için de yararlanılmak istenen bir araç durumundaki mekânların, yaşanan dönemin iktidarının ideolojik yapısına göre işlevleri de farklılık göstermiştir. İmparatorların özellikle kendi iktidar dönemlerini geçmişteki siyasi ortamdan tamamen ayrı tutacak simgeleri mekâna yansıtmaları, mekânın kendi gerçek yapısal ve işlevsel özelliklerinin bir tarafa bırakılarak iktidarın ve siyasetin bir aracı konumuna getirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Ayasofya da, coğrafi konumu, kubbeleri ve çevresini oluşturan diğer yapılar ile varlığını tamamlayan bir yandan kutsallığı diğer yandan dünyevi hayatı simgeleyen bir mekân olarak vardır.

Bir mabet olmakla birlikte içinde sosyal hayatın da var olduğu, insanların birlikteliğini sağlayan bir aidiyet mekânıdır.

Bulunduğu bölge tarihinin en güçlü simgesi olarak bin beş yüz yıla yayılmış uzun tarihi süresince, fiziksel yapısı ve imgesi ile dinler ve medeniyetler arası bir çatışma ve müzakere zemini olarak rekabet alanı haline gelmiştir. Ayasofya, bu süre zarfında fiziksel yapısı, tarihi, kendine atfedilen anlamları, çevresinde ve bezemelerinde meydana gelmiş değişimleri ile farklı boyutlarda mesajlar vermiştir.

Tarihsel ve sanatsal tarafı ile pek çok çalışmaya konu olmuş Ayasofya, geçmişten geleceğe önem taşıyan bir mekân özelliği olan ve Konstantinopolis'in simgesi olarak ilk yapıldığı andan günümüze üzerinde birbiri ile bağlantılı birçok mühim olayın gerçekleştiği bir yapıdır. Bu durum Ayasofya'nın doğunun ve batınının üzerinde hâkim olmuş bir imparatorluk merkezinde konumlandırılması ile de ilişkilendirilebilir. Bu çerçeveden bakıldığında diğer kentlerde yer alan kiliselerden çok farklı olarak yerel ve tek yönlü değildir. Tam aksine birçok devlet ve kültür tarafından farklı dönemlerde farklı olarak şekillendirilmiştir (Dursun, 2011: 20). Örneğin Erken Bizans döneminde resmi din olarak ilan edilmiş olan Hristiyanlığın Pagan dinine üstünlüğünün göstergesi Ayasofya, İmparatorluk içinde ve dışında birçok topluluğun Hristiyanlaşmasını sağlamış, Ortodoks halkın yıllarca en büyük merkezi durumunda varlığını sürdürmüştür. Pagan döneminde var olan Tanrı imparator kavramı Hristiyanlık ile birlikte ilahi kudrete dönüşen hükümdarlık tanımı kazanmış, dini mabet olarak yapılan Ayasofya bu doğrultuda ilerleyen dönemlerde imparatorların iktidar güçlerini sergilemesine imkân tanımıştır. Ayrıca Ayasofya çeşitli dönemlerde yaşanan siyasi çekişmelerde de mabedin teolojik gücünü aracasına alan imparatorlara kurtarıcılık görevi üstlenmiştir. Kendini Tanrı'nın dünya üstündeki kral vekili olarak görmüş olan Doğu Roma imparatorları, Ayasofya sayesinde iktidarını sağlamlaştırmış ve halkın kendisine itaat etmesini amaçlamıştır (Hacısalıhoğlu, 2011: 60). Yani 537 tarihinde Konstantinopolis'te kilise olarak yaptırılan mekânın sonraki dönemlerde yaşadığı gelişim sürecinde kendi üzerine yüklenen sembolik anlamları, siyasi iktidarlar dahilinde değişimlere uğramış, bu değişimler esnasında Ayasofya siyasi iktidarın yeni şekillenen inanç, düşünce ve bunları anlamlandırma evrelerinde etkin rol oynamış ve bu aşamaların somut hale dönüşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda iktidarların oluşan siyasal ve ideolojik yapısının anlaşılması açısından da Ayasofya büyük öneme sahip olmuştur.

Ayasofya'ya hâkim olan iktidarlar, bu mekânı kendinden önceki rakiplerine ve onların ideolojilerine meydan okuduğu ve somut bir malzeme olarak kullandığı bir yapı olarak da görmüş, bu doğrultuda Ayasofya'yı dini sembolik bir mekândan iktidar aracılığı ile kendi simgelerini taşıyan siyasi bir mekân durumuna dönüştürmüşlerdir.

Bizans siyasi ideolojisi, İktidar etkileşimleri, toplum ve kültür değerleri, yaşam şekilleri, inançlar ve mekânlar üzerinde etkisini göstererek varlığını devam ettiren, imparatorlar siyasi ideolojilerini somutlaştıran unsur olarak kullandıkları semboller arasında yer alan Ayasofya'ya anıtsal yapılar yerleştirilerek nesnel araçlar ile yoğunlaştırmış, bu şekilde mekânı dini ve politik ritüellerin bir alanı olarak da kullanmışlardır.

Ayasofya doğrudan iktidara ait olan gücü, zenginliği ve inanç üzerinde oluşturduğu hâkimiyeti yansıtmaktadır. Nitekim inşa edilen ilk iki Ayasofya, siyasal sebeplerden çıkan krizler sonucu çıkarılan isyanlarda kasten yakılıp yıkılıp, tahrip edildikten sonra İmparatorlar mekânı daha da ihtişamlı şekilde iktidar güçlerinin bir göstergesi olarak yeniden inşa ettirmişlerdir (Bornovalı, 2020: 12).

Ayasofya üç yapılışında da anıtsallık ön plana çıkmıştır. Yapının anıtsallığı yanında mekânsal kurgusu ve büyük kubbesi imparatorluğun imgeleri olarak sayılmaktadır. Ama unutmamak gerekir ki kutsal olmak için anıtsallık kendine has bir simgedir. İnsanlar neleri kutsal yüce ve ihtişamlı buluyor ise görkemli anıtları da onlarla bağdaştırmışlardır. Ve bu nedenle anıtsal eserler de tarih boyunca kolay paylaşılır durumda olmamıştır. Diğer taraftan varoluşundan beri Ayasofya'dan talan ve yağma ile de olsa çıkarılan ve ayrılan her parça, mekândan çıktığı anda değerini kaybetmiş sıradan hale dönüşmüştür. Yani Ayasofya içinde olan eserlere değer katan şey mekânın kendisi olmuştur. O nedenle yapının kendisini anlamaya çalışmak her zaman daha doğru olacaktır (Bornovalı, 2020: 20). Ayrıca bir yapının doğru değerlendirilebilmesi açısından o yerin işlevleri ile birlikte devrin, tarihsel ve toplumsal koşullarını göz önünde bulundurmak önem taşımaktadır. Ayasofya'nın da doğru okunabilmesi onun yapıldığı ve gelişim gösterdiği süreçler dahilinde kurucusunun kişilik yapısı ve iktidarın ideolojisi yanında ortak yaşanan inanç sisteminin dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim yapı inşa edilirken istenen amaca uygun bir iktidar şeklini göstermesi hedeflenmiştir. Çünkü burası belirlenen ideolojik amaca hizmet için ve iktidarın ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmıştır. Bu bağlamda incelenen Ayasofya tüm mimari öğeleri, belirlenen amaçları ve bu amaçları uygulamaya koyan işlevi dikkate alınarak değerlendirildiğinde asıl anlamını kazanacaktır.

3.6. Ayasofya'nın Önemi

Ayasofya, Asya ve Avrupa'nın arasında stratejik bir yerde konumlanan Konstantinopolis kentinde, bu iki kıtanın birleşimini yansıtan mimari eserlerin bulunduğu yerde, kendine özgü eşsiz mimarisi, tarihi, kendinden önce var olmuş kültürlerin izlerini taşıyan yapısı ile XVI. yüzyıl başına kadar önüne geçilemeyen bir mükemmelliğe sahiptir. Ayrıca Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Avrupa'nın ortak varlığı olan din, kültür, sanat ve siyasi simgelerinin en önemlileri arasında yer almıştır (Aydınlanma akademisi, 2019: 25).

Dönemin iktidar gücünü ve zenginliklerini ifade eden tarihi derinliği ile dünya siyasetine şekil veren Ayasofya, modern öncesi devletler arasında siyasal ve dini mücadelelerde her daim farklı fetihlerin uğrak noktası haline gelmiştir. Konumu dolayısı ile kentte değişik dönemlerde bir kısım sosyal ve siyasal güç yapısına sahip olması Ayasofya'nın kentteki işlevi açısından üzerinde büyük anlaşmazlıkların yaşandığı bir mekân durumuna gelmesine de neden olmuştur. Örneğin Tarihte üç kez inşa edilen ve bu zamana kadar birçok defa onarımı yapılmış olan Ayasofya'nın XII. ve XIII. yüzyıllarda olan görüntüsü, Doğu Roma'da gerçekleşen son siyasal ve kültürel evreyi anlamlandırmak adına önemlidir.

İmparatorluğun yaşadığı Latin istilasından Ayasofya da nasibini almıştır. 1200'lü tarihlerde Latinler Konstantinopolis'i işgal ettiğinde Ayasofya'da bulunan ganimet ve kutsal eserler yağmalanmıştır. Nitekim sonraları bu haçlı işgali ortadan kalkmışsa da mekân bir daha asla önceki ekümenik bazilikal ihtişamına kavuşmamıştır (Diker, 2010: 34).

Yapıyı mimari anlamda tahrip eden başka bir durum ise 1300'lerde ve 1800'lerde meydana gelen depremlerdir. Dolayısı ile sembolik olarak öneminin yanında boyut olarak çok büyük yapılardan biri olması Ayasofya'nın dezavantajları arasındadır. Ayasofya, 537'den bu yana hiçbir zaman tam olarak yıkılmasa da aynı tarihlerden itibaren iktidarlar, savaş ve doğal afetler nedeni ile ardı ardına tekrar eden inşaların ve yeniden yapılanmaların mekânı olmuştur (Kuban, 1996: 69-70).

Ayasofya, dünyanın mimarlık tarihi çerçevesinde de en önemli yapılardan biridir. Bin beş yüz senelik varlığı ile özgünlük bakımından benzersiz bir anıt olarak Doğu ve Batı medeniyetleri içinde özel mimarisi ile yer etmiş bir değerdir. Doğu Roma- Bizans mimarisi evrimi dahilinde öncül ve ardl

bir örneği olmayan tekil bir özelliğe sahip olarak asırlar sonra bile bir benzeri inşa edilmemiştir. İnşa edildiği devrin çok ilerisinde mimari bir üstünlük sahibi olan eser kendinden sonraki birçok yapıyı da etkilemiştir. Farklı bir mimari tarzın oluşumunda öncülük etmesinin yanı sıra kentsel ve yapısal değişik kültür değerlerini üzerinde barındırarak sonraki dönemlerde de oluşturulan Hristiyan ve İslam mimari yapısına da yön vermiştir (Aydınlanma akademisi, 2019: 22). Ayasofya bu özellikleri ile Orta Çağ Hristiyan sanatını ve Batı'da yeşeren Romanesk, Gotik, Barok mimari tarzlarını da belirleyen bir eserdir (Aydınlanma akademisi, 2019: 25).

Yaklaşık on beş asır süren varlığı ile kentte bulunan en eski kiliselerden bir tanesi olan yapının büyüklüğü tarih boyunca her dönemde kentin silüetini şekillendirmiştir. Ayasofya, Bizans İmparatorluğu dahilinde Hipodrom'dan sonra en çok kapasiteye sahip yapı durumundadır. Konstantinopolis'in en stratejik ve önemli odak noktalarından birinde bulunması kentteki birçok değerli yapının kendi çevresinde konumlanmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle Ayasofya önemli ve değerli yapıların kesişme noktasında bulunması dolayısı ile farklı işleve sahip kıymetli yerlerin ve yapıların merkezi durumunda olmuştur. Ayasofya'nın değişik işlevlere sahip bölgelerin kesiştiği bir noktada olması da bu bölgeler arası bir kavşak görevinde olmasını ve saray, hipodrom, form, sarnıç, liman gibi yapıların arasındaki geçişkenliğin düğüm noktasını oluşturmasını sağlamıştır.

Kültürel bir emanet olan Ayasofya'nın önemi öz niteliğinden fazla bireyler ve halkların kültürel nesnel yapılara yüklemiş oldukları anlamlar dahilinde kendileri için ifade ettiği değerlerden kaynaklıdır. Bu bağlamda da Ayasofya ulusal ve uluslararası anlamda yüklendiği özel dini ve siyasi nitelikler sebebi ile başka kültürel varlıklardan çoğunlukla farklı algılanmıştır (Aydınlanma akademisi, 2019: 26).

Ayasofya'nın Hristiyanlık inancında kutsal bir konumda yer alması, kentteki en büyük ibadethanelerin başında gelmesi, değişik din ve milletten halkların buraya farklı sembolik anlamlar yüklemesi mekânı özel kılan durumlar arasında yer alır (Kuban, 1996: 69-70). Bu anlamda mabetler, dinlere ait semboller arasında yer alır. Çünkü ibadet fonksiyonunda dışarıya dönük birtakım anlamlar da taşımaktadır. Bir mabet belirli bir dini temsil etmekle kalmayıp aynı inanca bağlı kişileri de başkalarından ayrı bir yerde tutmaktadır. Hristiyanlar için de Ayasofya'nın mabet olarak önemi tartışmasızdır. Bizans İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilişi ile inşa edilen mabet, imparatorlukta hâkim durumdaki Pagan dinine yönelik Hristiyanlık dininin zaferinin sembol mekânı durumuna gelmiştir. Hristiyanlar için bu sebeple büyük önem taşıyan Ayasofya uzun yıllar ibadet mekânı olarak kullanılmıştır. Ayasofya'nın dini anlam ve önemi bu veya daha sonraki devirlerde, başka kiliselerde olduğu gibi yalnızca Hz. Meryem'e, Hz. İsa'ya ya da bir azize atfen inşa edilmek yerine bizzat kutsal hikmet sahibi Tanrı'nın mekânı olarak inşa edilmesinden gelmektedir (Budak, 2021: 867). Burası, içerisinde sosyal hayatın yaşandığı, toplumun dini, etnik, sınıfsal farklılıklarını göz ardı ederek bir arada bulunduğu, sohbet ettiği, hoşgörü ortamının sağlandığı, önyargıların yok olduğu bir mekândır. Ayasofya, yardımlaşmanın ve dayanışmanın gücü ile insanları birbirlerine bağlayıp, bilgiyi yayarak insanoğluna hizmet sunmuş, kişiye mekânla bağı ve ait olma duygusu ile bir varoluş kimliği kazandırmıştır. Her zamanki gibi bugün de insanların tarihsel bilinç seviyelerini şekillendiren, geçmişi ve geleceği arasındaki bağı sağlayan bir süreklilik mekânı durumunda olmuştur (Budak, 2021: 886).

Ayasofya uzun yıllar bir ibadet mekânı olarak kullanılmış ise de tarih boyunca sadece dini bir mabet olarak görülmemiştir. Yapı aynı zamanda siyasi gücün merkezi şeklinde de kabul görmüştür. Bizans için Konstantinopolis siyasi ve dini bir başkent olarak, Ayasofya da bu başkent merkezi bir mekânı şeklinde benimsenmiştir. İmparatorlar önemli görevlerini Ayasofya'da gerçekleştirmiştir.

(Balcioğulları, 2019: 280). Nitekim Konstantinopolis piskoposunun imparatorlar ile yakın bir ilişki içinde olması, İmparator sarayının fiziki anlamda Ayasofya'ya bağlanması sonucunu doğurmuştur. Öyle ki Patrikler ve imparatorlar, imparatorluktaki siyasi ve dini düzenin ayrılmaz ikilisi haline gelmiştir. İmparatorlar patriklerin atanmasını yapmış, bu mekânda yapılan ayin ve törenlere bizzat katılmışlardır. İmparatorlar ayrıca iktidarlarını meşrulaştırmak amaçlı taçlarını burada giymiş, zaferlerini burada kutlamışlardır (Auzepy, 2011: 103). Yine 1204 Haçlıların işgalinin ardından Konstantinopolis'teki Latin kralı ve 1261'de kenti yeniden ele geçirmiş olan Palaiologoslar da hükümdarlık tacını bu mekânda giymiştir. Bütün bu örneklerden Ayasofya'nın, halk gözünde siyasi otoritenin meşruiyet simgesi olduğu anlaşılmaktadır. Ortodoks patriğinin ve imparatorların katıldığı törenlerin, büyük çaplı dini toplantıların mekânda gerçekleşmesi de kilisenin kendinde barındırdığı değeri gözler önüne sermiştir (Eyice, 1984: 7-9).

4. KONSTANTİNOPOLİS HİPODROMU

Bizans İmparatorluğu'nda başkent durumundaki Konstantinopolis'in değerli yapılarından biri olarak Hipodrom, imparatorlukta erken dönemlerden itibaren eğlence yaşamının, kültürel yapının ve politik olayların merkezi durumunda bulunmuştur. Önem taşıyan pek çok etkinlik ve olayı içinde barındıran mekânda oynanan oyunlar, yarışlar ve bu yarışların sorumluluğunu üzerinde taşıyan taraftar grupları Maviler ve Yeşiller, Bizans'ta oldukça mühim bir yer tutup son dönemlere kadar aktif durumda olan şehir hayatında önemli bir rol sahibi olmuşlardır.

Hipodrom, Konstantinopolis'in sosyal ve politik yaşantısının merkezi konumundadır. İmparatorlar tahta çıktıklarında haberi halka burada ilan edilir, resmî misafirler burada ağırlanır, isyanlar burada başlangıç yapar, savaşlarda alınan esirler burada teşhir edilirdi. Diğer taraftan özellikle dinî sebepler ile idam hükmü verilenlerin infazı burada uygulanır, orduya ait zaferler ve bu tarz mutlu olaylar bu mekânda kutlanırdı (Elam, 2015: 285).

Döneminde imparatorların güç gösterilerine tanıklık eden Hipodrom, yöneticilerin halk ile bir arada bulunup toplantı yaptıkları, bir bakıma halkın diğer zamanlarda kendisine ulaşamadıkları imparatorla iletişim kurdukları tek siyasal mekân olma özelliğini de taşımıştır. Ayrıca Hipodrom, Konstantinopolis'in karmaşık kamusal hayatının merkezi konumundadır. Nitekim kentin kuruluş tarihinden itibaren büyük olayların birçoğu bu mekânda gerçekleşmiştir.

Hipodromdaki faaliyetler bize o dönemin sosyal ve kültürel yapısı ile eğlence hayatı hakkında fikir vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Antik Çağlardan itibaren günümüze kadar olan sürede atlı araba yarışları ve taraftar grupları, bu grupların toplumdaki konumları, yarışlardaki görevleri, inanç ve düşünceleri, dahil oldukları sosyal tabaka ve yarışların yapıldığı meydan, Hipodromun mekânsal rolü dahilinde toplum ve imparator açısından önemi büyük ilgi çeken bir konu durumunda olmuştur.

4.1. Hipodrom'un Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

4.1.1. Eski Yunan' da Hipodrom

Grekçe hippos (At) ile dramos (yarış yolu) kelimelerinin birleşmesi ile oluşan hipodrom atlı araba yarışlarının yapıldığı mekân olarak tanımlanmaktadır (Saltuk, 2001: 1). Hipodromun en eski örnekleri Antik Yunanistan'a dayanmaktadır. Bu hipodromlar genelde başka yapıya gerek duymaksızın düz bir arazi üzerine inşa edilen yarış pisti çevresinde izleyicilerin oturması amacı ile toprak bir bloktan oturma yerleri ve atlar için de iki adet dönüş yeri işareti (kampteras) bulunduran mekânlardır. Birçok kaynak hipodromların yalnızca basit, geniş ve sadece yarış dönemlerinde fonksiyonel olarak düzenlendiği ve diğer zamanlarda mera amaçlı kullanıldığını göstermektedir (Dagron, 2010: 31-32). Hellen hipodromları, atlı araba yarışlarının gerçekleştiği, U şeklinde planlanmış stadyuma benzer bir yapıdadır. Hipodromda yapılan yarışların başlangıcı MÖ. 680'de Olympia'da gerçekleştirilmiştir. Arkaik zamanında hipodrom soylu üst tabakanın ilk sırada temsil edildiği ve bunların varlıklarının sergilediği bir mekân durumundadır (Saltuk, 2001: 3).

Eski Yunan'da, Olympia'da pan-Helenik araba yarışları, Korinthos Berzahi'nda ve Atina'da spor faaliyetleri düzenlenirdi. Eski Yunanlılar araba yarışları ve başka atletik müsabakalarda mücadele ortamını oluşturacak şekilde yetenek ve hız olarak bireysel özellikleri ön plana çıkarmayı amaçlıyordu. Oyunlar birlikte olmaktan zevk alan izleyicilerin önünde görkemli gösteriler olarak

gerçekleşiyordu. Yunan müsabakaları, Tanrıların onuruna düzenlenen etkinliklerin sadece bir parçasıydı. (Dagron, 2010: 29).

Yunanistan'da ilk atlı araba yarışları düzenlendiğinde Poseidon'un oğlu Enyalios iki atın koşulduğu araba yarışlarını, sonraları ise Pisalıların kralı Oinamaos dört atın koşulduğu araba yarışlarını düzenlemiştir. Kendileri yeri temsil eden ot rengi yeşil giysiler, rakipleri ise denizi temsil eden mavi giysiler giymişlerdir. Yeşil taraftarları iç bölgelerde yaşayanlardan, Mavi taraftarları ise kıyı kesimlerde yaşayanlardan oluşmuşlardır (Dagron, 2012: 64).

4.1.2. Roma'da Circus ve Düzenlenen Circus Oyunları

Romalılar, bir bahçe veya köşk yakınlarında binicilik talimleri yapılan mekânlara hipodrom, at arabalarının yarıştığı hipodromlara ise circus adını vermişlerdir (Dagron, 2010: 31-32). Latince 'Daire - halka' anlamında olan circus, Roma devrinde atlı araba yarışlarının yapıldığı, boks, güreş, koşu gibi atletik yarışların düzenlendiği, birtakım oyunların oynandığı, aynı zamanda kutlama ve eğlencelerin gerçekleştirildiği özel bir mekân olarak tanımlanır (Dagron, 2012: 33). Roma'ya circus oyunları ve yarış özellikleri Yunan ve Etrüsklerden geçmiştir. Kökleri dini ritüellere bağlanan oyunlar aynı anda dinsel uygulamalar olarak görülüyordu. Tanrıların adına düzenlenen bu etkinlikler zamanla gelenek halini almıştır (Dagron, 2012: 54-55). Antik Dönem'in en eski ve en büyük circusu Roma'da bulunan Circus Maximus'tur, Tarquinius Priscus (MÖ. 616-578) tarafından Aventinus ve Palatinus tepesi arasında inşa ettirilmiştir (Dagron, 2010: 31-32).

Roma'da hipodrom yapımı prestij amaçlı olmamış tamamen bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu durum Romalılığın bir kanıtı niteliğindedir. MS. II. ve III. yüzyıllarda, Roma circuslar ufak farklılıklarla imparatorluğun tüm kentlerinde görülmeye başlanmıştır. Bu durumda nüfus belirleyici faktör olmamıştır. Keza Leptis Magna gibi basit ve küçük bir şehrin dahi 20000 kapasiteli bir hipodromu olmuştur (Saltuk, 2001: 1). Roma eğlence kültüründe circus ile birlikte pek çok farklı yapı yer almıştır. Amfiteyatro, odeum, colosseum, naumachia, stadium ve tiyatrolar gibi çeşitli eğlence ve sporların gerçekleştiği mekânlar bunlardan bazılarıdır. Roma devrinde yalnızca büyük kentlerde hem stadyum hem de circus bulunmuştur. Stadyumlar ise mimari açıdan circuslara benzer şekildedir. Yalnızca uzunluk, en ve oturma yerleri birbirlerinden değişiktir. Cumhuriyet dönemi (MÖ. 500-27) ve sonraki zamanlarda circusun, stadyumu bulunmayan küçük kentlerde stadyum görevini icra ettiği bilinmektedir (Saltuk, 2001: 3).

Daha sonraki dönemlerde hipodromlar Romalılaşmaktan ziyade imparatorların ikamet yerlerinde yapılmış ve şehirlerin planlamaları da buna uygun olacak şekilde oluşturulmuştur. MS. IV. yüzyılda ise, yeni hipodromlar inşa edilmiş, eskilerde de restorasyon işleri yapılmıştır. Bunlar Circus Maximus model alınarak oluşturulmuş, Circus Maximus'a eşit konumda düşünülmüştür (Saltuk, 2001: 1).

Roma sosyal hayatında eğlence kültürü açısından önem taşıyan circuslar bir yandan da toplumsal olarak şehircilik anlayışının şekillenmesi bakımından büyük öneme sahip olmuştur. Öyle ki Circusların bulunduğu bölgeler bulunduğu yeri değerli kılmak adına yeterli gelmiştir (Dagron, 2012: 33).

Siyasal rolü dahilinde halk ile imparator arasında iletişimi sağlayan circusda toplanan halk imparatorluk tarafından düzenlenen yasalardan ve duyurulardan bu mekân aracılığı ile haberdar olmuşlardır. Yine halk istek ve taleplerini burası aracılığı ile imparatora iletmişlerdir. Bir anlama yöneticiler bu mekânda, halkın huzurunda onların eleştirileri ve baskılarına maruz kalabilecek konumda olmuşlardır (Dagron, 2012: 33).

Circus imparatorun güç gösterisine uygun bir mekândı. Başarılarını ve zaferlerini halka buradan duyuran imparator, yarışlara olan ilginin artışı ile daha çok sayıda izleyiciye seslenme imkânı bulmuştur. Nitekim zamanla burası daha çok bir propaganda mekânı olarak kullanılmıştır.

Circus ve yarışlara ait efsaneler ve tarihi bilgiler karmaşık bir yapı halini almıştır. Roma efsanelerine göre oyunlar Romulus tarafından oluşturulmuştur. Komşu halklarla evlilik oluşturma girişimlerinin başarısızlığından hoşnut olmayan Romulus, farklı bir yöntem deneyerek ve araba yarışlarının da dâhil olduğu yerel bir şenliğe ev sahipliği yaparak amacına ulaşmaya çalışmıştır. Sabinler yarışları ve gösterileri seyrettiği anda Romalılar, Sabinlerin kızlarını kaçırmışlardır. Bu oyunlara Circus Oyunları, Roma Oyunları (Ludi Romani) veya Büyük Oyunlar denmiştir.

Halk olarak bedelsiz şekilde iştirak edilen, oldukça çok masraf gereken spor oyunları ve gösterilerden oluşmuş bir şenlik tertip etmek zengin ve soylu bir kamu çalışanının göreviydi. Ludi Romani, üst düzey devlete bağlı memurların denetlemesindeydi. Tüm oyunların mali desteği devlete tarafından sağlanıyordu. Kendilerini topluma sevdirmek ve daha üst kademedeki görevlere seçilebilme şanslarını yükseltmek amacı ile yarışların maddi giderlerine üst düzey görevliler de gönüllü olarak katılmışlardır (Howatson, 2013: 189).

Antik Çağ'da düzenlenen törenler belirli bir kural ve düzene göre gerçekleştirilmekteydi. Öncelikle geçiş töreni, ardından kurban sunumu ve oyunlar sıra ile yapılmaktaydı. Törenler başlamadan oyunların anlam ve uygulamaları ile ilgili konuşmalar yapılırdı (Dagron, 2012: 54-55).

Oyunların Roma geleneğinde başlaması Tarquinius Superbus dönemine uzanmaktadır. Tanrılar onuruna festivallerde, tiyatro gösterileri, spor ve atletizm müsabakaları yapılmakta, bunların yanı sıra bu alanda halka açık cezalandırmalar da gerçekleştirilmekteydi (Saltuk, 2001: 53). Roma'da bu dönemlerde Circus Maximus'ta gerçekleştirilen yarışlarda, av gösterileri, atlı birliklerin yabani ve vahşi hayvanları öldürmeleri, boğalar ile rodeo, develerin koşulduğu arabalar, uçar şekilde imparator locasının yanına inen İkarus gösterisi, cambaz filler, askerler ve atlılar için de gerçekleştirilen savaş tatbikatı gibi ilginç gösteriler yapılıyordu (Dagron, 2012: 20).

Antik Roma'da gladyatör dövüşleri ve vahşi hayvanlarla dövüşler fazla şekilde heyecan barındırıyor bu durum da insanlarda coşku ve hiddeti ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle kilise hipodrom şenliklerindeki gösterileri uygunsuz hareketlerin ve kargaşanın etkin olduğu eğlenceler olarak nitelendiriyordu. Yine gösterilerin yapıldığı günlerde kiliselerde kimsenin bulunmayışı ve pazar ayinlerine katılım sayısının az olması da kilisenin tepkisine sebep oluyordu. Bir müddet sonra bu dövüş gösterileri, Roma'nın Hristiyan ahlakıyla uyuşmadığı gibi sebeplerle yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. Bu gösterilerin yerine ise özellikle de atlı araba yarışları getirilmiştir (Turgut, 2022: 23). Siyasi ve kilise otoritesinin bu kadar sıkı olduğu Bizans toplumunda araba yarışı dahi olsa bu aşırı heyecan ve hiddet içeren yarışlara neden göz yumulduğuna bakılınca bu sorunun en büyük sebebi olarak takımların başka sosyal işlevlerinin de bulunması gösterilebilir. Hristiyan tebaayı koruyup kollama görevi bulunan imparatorun tatbikî de halkının huzur ve refahını sağlama yollarından birisi de bu gibi etkinlikler düzenlemektir (Elam, 2015: 286).

4.1.3. Roma Dönemi Atlı Araba Yarışları

Roma döneminde atlı araba yarışları en sevilen oyunlar arasında yer almaktadır. Yunanistan'da düzenlenen şenliklerden itibaren yapılan atlı araba yarışları klasik dönemde, yarışları kazanarak şehirlerine şan ve şöhret götürmek amacı ile yalnızca zengin kişiler arasında yapılmaktaydı. Bu yarışlar zamanla Roma'da da gelenek halini alarak büyük eğlencelerden biri haline dönüşmüştür. Eski Yunan'da araba yarışları atletizm oyunlarının bir parçası olarak amatör gençlerin katılımıyla düzenlenirken Romalılarca kentlileri eğlendirmek için profesyonel bir gösteri sporuna dönüştürülmüştür. Cumhuriyet döneminde oyunlar, siyasi başarıları arttırmak için geliştirilmiştir. İmparatorluk döneminde ise oyunlar imparatorun gündemine göre şekillenmiştir (Howatson, 2013: 74).

Romulus'un, Roma Devleti'ni kurduktan sonra inşa ettirdiği hipodromda gerçekleştirdiği at yarışlarında, yarışa iştirak eden arabalar iki, üç veya dört olarak sınıflandırılır, bu arabalara ise genellikle dörder at koşulurdu. Yarış arabalarında çok iri olmayan, asil atlar koşulmuştur. Genellikle bu atlar arkada bulunan bacaklarında mühür taşımaktadırlar. Yeleleri kısa kesilerek, kuyrukları arabaların yarışı esnasında bir kaza durumuna neden olmamaları adına kurdeleler ile bağlanmıştır. Çoğu zaman atların alın kısımlarında tüy veya hurma dalı bulundurulmuştur (Saltuk, 2001: 53-57).

Roma'da ilk dönemlerde ve Cumhuriyet döneminde atlı araba yarışlarının, özel şahıslara ait bir etkinlik mahiyetinde olduğu tahmin edilmektedir (Dagron, 2012: 65). Ama bazen sürücüler arasında özgürlüklerine kavuşmuş köleler ve azatlılar da yer almaktaydı. Yarış sürücülerini circusa en doğudaki kapıdan girip o yarışı düzenleyen, atlı veya yaya halde ihtişamlı bir arabada duran yüksek kamu görevlisinin önüne giderek burada dururlardı. Bu görevlinin yerine geçmesinin ardından yarış arabaları circusun batı tarafında yer alan başlama noktalarında durup, imparator tarafından yarışın başlaması için beyaz bir bayrağı veya mendili (mappa) sallamasını beklerlerdi. Yarışın başlamasından önce izleyiciler trampetlerin çalması ile sessiz olmaları sağlanırdı. Yarışın başladığı ana kadar da bu sessizlik bozulmazdı. Praetor'dan her şeyin hazır bekletildiği haberini duyan imparatorun, yarışların başlamasının göstergesi olan mappayı arenaya atmasıyla yarışlar başlamaktaydı (Howatson, 2013: 74). Böylece kapılar aynı anda açılıp yarışçılar piste çıkardı (Auzepy, 2011: 65).

Yarışı kazanan yarışçılar para ile ödüllendirilirdi. Başarı sağlayan sürücüler oldukça tatmin edici miktarlarda paralar kazanırlardı. Yarışlarda büyük servetler kazanmış yarışçılar da bulunuyordu. Özellikle daha önce başarı sağlayarak şöhret kazanmış yarışçılar daha yüksek ücretler karşılığında yarışlara çıkmışlardır. Bu ünlü yarışçılar kendilerine teklif edilen ücrete göre transfer olabiliyorlardı. Yarışçılar bahislerden de kazanç elde edebiliyorlardı. Circusda yarışlardaki şiddet eylemlerini önlemek adına kontrolü imparator sağlıyordu. Giderlerin karşılanması imparatorluk tarafından yapıyordu. İmparatorluk ayrıca atlı araba yarışlarının finanse edilmesi ve atların temin edilmesi için anlaşmalar da yapıyordu. (Howatson, 2013: 74). Daha sonraları İmparatorluk döneminde ise arabalar zengin ve soylu ailelerden kişilerin eline geçmiştir (Dagron, 2012: 20).

4.1.4. Roma İmparatorluğu'nda Hizipler ve Renkler

Taraftar grupları Roma'da siyasi, kültürel ve sosyal yaşamın merkezinde bulunan önemli faktörlerdir. Roma devrinde circus renklerinin ilk kez MÖ. 70 yıllarında ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu renklerin kaynağı güneş kültüne dayandırılmıştır. VI. yüzyıl Antik Devir kaynakları bu renklerin mevsimlerin sembolü olduğunu ve dört elemente karşılık geldiklerini ifade etmektedir. Toprak yeşili, su maviyi, hava beyazı ve ateş kırmızıyı nitelemiştir. Bu nedenle araba yarışlarında doğanın yenilenmesini vurgulayan simgesel bir tarafının olduğuna dair fikirler ön plandadır (Turgut, 2022: 130). Gilbert Dagron ise bu konu ile alakalı olarak, oldukça geniş olan bir pistte meydana gelebilecek kazaların karmaşaya neden olmaması amacı ile atlı arabaların dört adet farklı renkte olmasının normal bir durum olduğunu, dört mevsim, dört ana yön, dört element ya da dört doğal niteliğin sıcak, soğuk, ıslak, kuru olarak nitelendirilmesinin benzer taraflarından kaynaklandığını ifade etmiştir (Dagron, 2012: 62).

Roma İmparatorluğu'nda atlı araba yarışlarının ilk düzenlenmeye başladığı zamanlarda dört ayrı renkte olan taraftar grubu; Ares'i ve ateşi temsil eden kırmızı, Zeus'u ve havayı temsil eden beyaz, Afrodite ve karayı temsil eden renk yeşil olarak nitelendirilirken Galyalıların eşitlik tepkisi üzerine Poseidon veya Kronos'u onurlandırmak adına mavi renk Galyalıların rengi olarak belirlenmiştir (Dagron, 2012: 64). İmparator Domitianus devrinde (MS. 51-96) grup renklerine Morlar/eflatun (porfirler, purpureus) ve Doreler de (altın rengi, aureus) katılmıştır. Fakat daha sonraki zamanlarda bu renkler varlıklarını devam ettirememişlerdir (Sinanlar, 2017: 23).

Bu dönemde circusta, atlı araba yarışlarında yarışçılar temsil ettikleri hiziplerin renklerinden oluşan kıyafetleri ile birbirlerinden ayrılmıştır. Yarışçılar temsil ettikleri gruba ait olan renkten yapılan kısa turnica giymiş, aynı zamanda kullandıkları atlı arabaların üstlerinde ve atlarının süslerinde de hiziplerin renklerini bulundurmışlardır (Saltuk, 2001: 54).

Yarışların ve oyunların planlamasında, Roma'da erken Principatus döneminde, hizipleri idare eden domini factionum tarafından ayarlama ve düzenleme işleri gerçekleştirilmiştir. Domini birer idareci olarak hizbini yönetip ona kâr ettirmeyi amaçlamıştır. Daha sonraları renklerin idaresini factionarius denilen yöneticiler üstlenmiştir. Factionarius kelimesi Latince factio'dan gelmiştir ve profesyoneller için kullanılan bir terim olmuştur. Bu circus hiziplerinin yöneticileri bir yandan kendilerine ait hiziplerin emekli olmuş ya da kıdem sahibi sürücüleridir (Cameron, 1976: 6-14).

Yarışlar, zamanla profesyonel bir şekil alarak, finansal olarak güçlü hiziplerin destekledikleri bir alan durumuna gelmiştir (Saltuk, 2001: 54). Cumhuriyet devrinde Hizipler, Roma'da politik bir organizasyon şekline dönüşmüştür. İmparatorluk dönemi ile hiziplerin politik yönü sona bulmuş ve hizipler değişik bir mevhum kazanmıştır. En prestijli hizipler Maviler ve Yeşiller olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda, bazı hükümdarların hangi gruba destek verdiğine yönelik Malalas Kroniği'nde bilgiler bulunmaktadır. Mavilere; Vitellius, Gallienus Licinianus, Maxentius Galerius, Yeşillere; Gaius, Nero, Antoninus Caracallus, Marcus Antoninus, Domitianus, Claudius Apollianus, Aelius Probus, Carinus Augustus, Verus, Commodus, Elagabalus destek vermiştir (Cameron, 1976: 54).

4.2. Konstantinopolis Hipodromu'nun Yapısal Özellikleri

4.2.1. Konstantinopolis Hipodromu'nun İnşa Aşaması, Mimarisi ve Sanatsal Özellikleri

Günümüzde Sultanahmet Meydanı ya da Atmeydanı şeklinde tanınan yerde, Doğu Roma döneminde Hipodrom bulunmaktaydı. Konstantinopolis Hipodromu'nun ilk yapım aşaması Roma İmparatoru Septimus Severus zamanındadır. (MS. 193-121) Fakat bu ilk inşa çalışması tam olarak tamamlanmamıştır (Altun, 2021: 116). İmparator Septimius Severus, Byzantion şehrini, Hipodrom, Zeuxippos Hamamı, gibi anıtsal yapılar inşa ettirerek güzelleştirmeye uğraşmıştır. Septimius Severus devrinde yapımına başlanmış olan Hipodrom'da, önceleri oturma yerleri ve porticuslar yaptırılmıştır. Ancak Hipodrom, imparatorluğun sarayına bağlanana kadar bu yapının inşası durdurulmuş ve yıllarca bakımsız kalmıştır (Wiener, 2001: 64-68). Constantinus Hipodrom'un inşasını bitirerek başkent ile aynı anda 11 Mayıs 330'da açmıştır. Hipodrom bir kısmı düz diğer kısmı ise yarım daire olarak iki yan kanadı uzunca tutularak U harfi şeklinde yapılmıştır. Büyük Saray'ın hizasına paralel olarak, Augusteion Meydanı'nda Zeuksippos Hamamları ile yan yanadır. Kentin, Roma'ya doğru olan merkez caddesi Via Egnatia'nın başlangıcında, Mese Yoluna bakmaktadır. Arkasından kuzey tarafı inşa edilmiştir. Hipodrom 118,5 x 370 ölçülerinde yapılmıştır. Toplamda 60-100 bin kişi kapasitelidir (Altun, 2021: 116). MS. 324'e kadar mekânın circusu yoktur. İmparator Arcadius'un MS. 406 yılında meydana gelen yangında zarar gören izleyici yerlerini tekrardan yaptığı bilinmektedir. Latin istilas esnasında tribünlerinin bir bölümü çökmüş, 30-40 oturma bölümü kalmıştır. İzleyicilerin oturduğu kısımlar, vahşi hayvanlar ile yapılan gösteriler için içi su ile doldurulmuş derin bir hendek ile meydandan ayrılmıştır. Sonraki zamanlarda bu hendeğin yerine duvar eklenmiştir (Wiener, 2001: 64-68).

Dönemin en büyük meydanı kabul edilen Hipodrom'un, kentin ilk dönemlerde büyümesinde bir merkez görevinde olduğu ve etrafını oluşturan Bizans yapılarının da bu meydandaki konuma ve düzene uygun olacak bir şekilde yapıldıkları bilinmektedir (Wiener, 2001: 64-65).

Konstantinopolis, Eski Roma'ya daha en başlarda henüz inşa aşamasındayken benzetilmeye uğraşmış, Hipodrom da karakteristik şekilde bir Roma yapısı olarak tasarlanmıştır. Nea Roma Hipodromu da aynı Roma'daki Circus Maximus gibi, fakat daha ihtişamlı olarak tasarlanmış ve öyle de inşa edilmiştir. Constantinus Hipodrom'a ileriki dönemlerde mekânın sembolleri durumuna gelecek, Hellen dönemine ait imparatorluğun değişik bölgelerinden getirdiği eserlerle donatmıştır. Buraya imparatorun gösterileri izlediği locayı dahil etmiş, ayrıca Hipodrom'un yanına ihtişamlı bir saray yaptırmıştır. MS. 330 tarihinde bir taraftan Konstantinopolis Hipodromu açılmış diğer taraftan Nea Roma kentinin adı 'Konstantinos'un şehri' anlamına gelen Konstantinopolis olarak değiştirilmiştir (Dagron, 2012: 40).

Hipodrom'un ana girişi kuzeydoğu tarafındaki kapıdan sağlanmıştır. Hipodrom, üç bölümden oluşmuştur. Spina; Kuzeydoğu-güneybatı yönlü yarışların yapıldığı yeri iki kısma ayıran settir. Carceres; Spinanın kuzey kısmında yarış arabalarının giriş tarafındadır. Sphendone; Güneyde vahşi hayvan ve gladyatörlere ait koğuşlarının yer aldığı kısımdır. Sphendonenin altındaki katlarda değişik amaçlarla kullanılan odaların bulunduğu kısım vardır (Altun, 2021: 118).

Carceres, atlar ve yarış arabalarının yarış için bekletildiği ahır ve depoların bulunduğu alandır. Hipodrom'un giriş kısmındadır ve tahtadan yapılmıştır. Carceres ilk olarak MÖ. 329 tarihinde inşa edilmiştir. Augustus dönemindeki carcesin çatısının olmadığı şeklinde bilgiler mevcuttur. Roma dönemine ait olan carceres 'oppidum' olarak da nitelendirilmektedir (Saltuk, 2001: 21-26).

Carceresin üst kısmında, yarışa başlama göstergesi niteliğindeki bayrağın çekili olduğu kalenin üzerinde Constantinus tarafından Sakız'dan getirilmiş bir savaş arabasını çekmekte olan, bezemeli ve bakırdan üretilmiş dört atlı heykel bulunmaktadır. İmparatorların yarışlara katıldığı kathisma ise imparator locasıdır. Burası Hipodrom'a komşu durumundaki sarayın uzantısı şeklinde bağlanmıştır. Kathisma, odalar ve kabul salonlarından oluşan, imparatorun yarışları ve gösterileri izlediği sarayın iç bölümlerinden bir tanesidir. Mekâna hâkim durumda bulunan loca, Büyük Saray'ın kuzeybatıdaki duvarına bitişik durumdadır. Kathismanın iki kapısı bulunmakta olup, bunlar kabul, bekleme ve dinlenme bölümlerine ayrıca Hipodrom'a geçiş alanına açılmaktadır (Auzepy, 2011: 53).

Sphendone, Hipodrom'da güney kısımdaki yarım daire biçiminde olan, arenada yarışan atlı arabaların dönüş aldığı ilk viraj kısmıdır. Sphendone sadece yarım daire biçiminde yapılmış mimari bir kısım olmakla kalmaz aynı zamanda izleme bölümlerini de çevreleyen mükemmel özellikte mimari bir tasarım olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sphendone hipodrom kavisinin başlamış olduğu yerde bulunmaktadır. Bu kısımda virajlar çok keskin değildir. Meydana gelen depremlere rağmen sphendone ayakta kalmayı başarmıştır. Alt yapıda, içi çevredeki duvara paralel biçimde uzanan daire şeklindeki koridor ve bu koridor ile bağlantılı odalardan meydana gelmiş iki adet bölümden oluşmaktadır. Bu koridor merdiven ile inilebilecek durumdadır. Hipodrom'un güney uç tarafında şimdi bile var olan otuz adet büyük ve çok yüksek sütundan bahsedilmektedir (Saltuk, 2001: 93-96).

Spina, ise yarış arenasını ortadan iki kısma ayıran bölümdür. Atların piste giriş yaptığı kısmın üzerinde bir dizi heykel bulunmaktadır. İşte günümüzde hala varlığını koruyan iki dikili taş ve Burmalı Sütun'un yer aldığı spina adı verilen bu duvardan meydana gelen merkezi aksın çevresinde, atlar saatin ters yönüne doğru koşmaktaydılar. Sipina adı verilen bu duvar kısımlara ayrılmıştır. Carceresin bulunduğu kuzey yönde Maviler, Sphendone'nin yer aldığı güney yönünde ise Yeşillerin sınır işaretleri bulunmaktaydı. Spina 280-300 metre uzunlukta ve sphendone virajında meydana gelebilecek herhangi bir tehlikeli dönüşü kolay hale getirecek yani tribün sıralarına paralel olmayacak şekilde yapılmıştır (Auzepy, 2011: 53-56). Spinanın uç kısımlarında sütunlar ile belirlenmiş dönüş noktalarında kuzey yönünde yedi yunus ve güney yönünde ise yedi devekuşu yumurtası yer almaktaydı. Her tur sonunda bu yumurtalardan bir adet alınmaktaydı. Böylelikle seyirciler kaç tur atıldığını takip edebilmekteydi. Sonuncu tur esnasında kathismanın önünden ilk geçen yarış arabası galip geliyordu (Elam, 2015: 284).

Spinanın heykelleri ve anıtları mekânın en önemli unsurları arasındadır. Bunların çoğu Constantinus döneminde Konstantinopolis'in kuruluşu esnasında kente getirilmiştir. Spinada bir kısmı at üzerinde bir kısmı ise ayakta olacak şekilde imparatorların heykelleri, birtakım vahşi hayvan heykelleri, Âdem ve Havva olduğuna inanılan giysisiz bir şekilde kadın ve erkek heykeli ve büyük boyutta Herakles heykeli de yer almaktadır. Ancak bu heykeller günümüze ulaşmamıştır (Auzepy, 2011: 53-56).

4.2.2. Obelisk (Dikilitaş)

Obelisk, Hipodrom'un spinasında bulunmaktadır. Dikilitaş 19, 59 metre yüksekliğindedir. Dikilitaşın alt tarafının üçte biri kısmının eksik olduğu, üstünde bulunan hiyerogliflerin aşağı kısımdan kesik olduğundan anlaşılmaktadır. Obelisk, orijinal olarak 31, 59 metre uzunluğundadır (Altun, 2021: 120-121).

Spinaya MÖ. 10'dan sonraki dönemde, Augustus tarafından Mısır'da bulunan Heliopolis'ten bir obelisk getirilmiştir. Ardından ikinci olarak dünyada bulunan en büyük obelisk, Roma'ya IV. yüzyılın başlarında getirilip spinaya koyulmuştur (Dagron, 2012: 29). Obelisk, 390'da büyük

Theodosios zamanında Maximus ile yapılan savaş sonucunda kazanılan başarının şerefine Hipodrom'un spinasına yerleştirilmiştir. Obelisk, dört adet tunç blok ile sınırlandırılacak şekilde mermer bir kaidenin üzerine yerleştirilmiştir. 7,05 x 7,10 metre büyüklüğündeki iki basamak bir altyapı üstünde iki adet farklı boyutta, yanlarında kabartma bulunan mermer bloklar bulunmaktadır. Bunların üst kısmında dört adet bakırdan yapılmış takozun üzerinde 19,6 metre yüksekliğinde obelisk yükselmektedir. Kaidenin doğu ve batı taraflarında obeliskin ne şekilde taşınıp dikildiğine dair Grekçe ve Latince yazıtlar yer almaktadır. Kaidenin tüm yüzeylerindeki sahnelerde ise İmparatorun, ailesi ile at yarışlarını seyrederken tasvir edilmiş görseli bulunmaktadır. Sahnelerin ayrıntılarında, İmparator I. Theodosios'un at yarışlarını seyrettiği locanın ve tribünün yapısal özellikleri, hipodromdaki yarışlar ve eğlenceler, barbarların imparatora ganimet takdimleri, obeliskin taşınması ve yerine yerleştirilmesi görseli bulunmaktadır (Altun, 2021: 120-121).

Doğu Roma Dönemi'nde Konstantinopolis Hipodromu'nun spinasında bulunan Obelisk'in (Dikilitaş) üstünde yükseldiği kaide, devrin sanat anlayışı hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önem taşımaktadır. İmparator Büyük Theodosios'un Obelisk'i Hipodrom'a yerleştirmesindeki amaç, Roma halkı açısından önem taşıyan bir sosyal etkinlik mekânı durumundaki Hipodrom'da imparatorluğun tek hâkim olduğunu belirtmek istemesinden ileri gelmektedir. Kazandığı başarısını halkın gözünde kutsamasıdır. Dikilitaşın dört yüzeyinde imparator, iki oğlu ve II. Valentinianus birlikte gösterilmesi, Roma İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve birlikteliğini sembolize etmiştir. Obelisk Doğu Roma sanatı içinde, gündelik yaşamdan sahneleri ifade eden benzersiz bir örnektir. Kaidenin yüzeyinde düzenlenen yarışlar, gösteriler, ayrıntılı şekilde yansıtılmıştır. Eser, devrin el sanatlarında, heykel ve kabartma örnekleri arasında kıymetli bir yere sahiptir (Altun, 2021: 135).

4.2.3. Burmalı Sütun (Yılanlı Sütun)

Bu sütun MÖ. 479 yılında, Yunan şehir devletlerinin Plataia Savaşında Perslere karşı elde ettikleri zaferin anısına, Delphoi'de, Tanrı Apollon'a atfedilmiştir. Konstantinopolis'in günümüze ulaşan en eski ve en mühim Hellen anıttır. Sütunun adı birbirlerine dolanmış halde olan üç adet yilandan ötürüdür. Yılanların baş kısımları altından olan üçayaklı bir kazanı desteklemektedir. Fakat bu kısım sütun henüz Delphoi'de bulunduğu sırada çalınmıştır. Üç baş ise XVIII. Yüzyıla kadar varlığını korumuştur (Auzepy, 2011: 58).

Konstantinopolis'teki kamusal mekânları süslemek amacı ile Constantinus tarafından imparatorluğun değişik bölgelerinden getirilmiş antik bronz heykellerden günümüze kalmış olan eserlerdendir. İlk dönemlerde Hipodrom çevresinde bir yere oturtulmuş, fakat geç Bizans döneminde, günümüzde bilinen yere koyulmuş olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda alt ve üst tarafı kırık sütunun uzunluğu 535 cm olarak geçmektedir.

Hipodrom'da bulunan tüm bronz yapılarda olduğu üzere sütunun 1204 tarihinde haçlılar tarafından yağmalanmaktan kurtulma sebebi, çeşme olarak faydalı bir işlevinin bulunmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Yekpare olarak içi boş şekilde ve dökülmüş bulunan sütun bu özelliği sayesinde oldukça ilgi çekmiştir (Saltuk, 2001: 105- 110).

4.2.3. Örme Sütun

Spinanın bir tarafında dikilitaşın karşı yönünde ona eş şekilde yapılmış başka bir anıt bulunmaktadır. Diğer sütunlara göre kısmen daha kaba bir işçilikle yapılmış olan, Hipodromun güney tarafında bulunan ve kendisi hakkında pek az bilgi bulunan Örme Sütun'u ilk olarak kimin yerleştirildiği bilinmemektedir. Constantinus'un bronz plakalarla kaplatmış olduğu ve cömertliğini

ifade eden bir kitabe koydurduğu, 32 metre uzunluğunda olan bu sütunun adı Örne Sütun, Mıknatıslı Sütun, Konstantin anıtı olarak bilinmektedir (Saltuk, 2001: 110). Diğer adı da ‘İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos Sütunu’ dur. Bizans sarayındaki geleneğe göre imparatorlar, duvarları Mısır’dan getirilmiş porfir taşlarla bezeli salonda dünyaya gelmekteydi. Fakat böyle dünyaya gelmiş olan imparatorlardan yalnızca VII. Constantinos’un (913–959) lakabı porfirin içinde doğmuş anlamında olan porfirogenetos’tur. Bu bilgilerin ışığında anıtın yaklaşık 913–959 arasında, yani X. yüzyılda yenilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca anıtın kaidesinde de bulunan kitabede, sütunun İmparator ve oğlu Romanos tarafından X. yüzyılda onarıldığı belirtilmiştir (Aydın, 2013: 35). VII. Constantin Porphyrogenitus (913-59) tarafından üstü bronz ile kaplanan sütun, IV. Haçlı Savaşı’nda altın olduğu düşünülüp yağmalanmıştır.

4.3. Konstantinopolis Hipodromu’nda Oyunlar

Oyunlar, yarışlar ve gösteriler gibi eğlenceler, Bizans toplumunun günlük yaşantısında temel öğelerden biridir. Yunan ve Roma medeniyetlerinden gelen ve kültür mirası olan pek çok etkinlik, dini tören, araba yarışları, spor müsabakaları, gösteriler halkın temel sosyalleşme mekânı ve Konstantinopolis’in eğlence kültürünün merkezi Hipodrom’da sergilenmekteydi. Bu mekandaki eğlence kültürü, Roma kent yaşamı dahilinde şekillenmiştir. Hipodrom, yarışlar ve taraftar grupları Bizans İmparatorluğu’na, Roma’dan miras kalmıştır. Bu kültür mirasının kökenleri Romulus ve Remus dönemine dayanmaktadır (Elam, 2015: 278).

Hipodrom oyunları içinde Roma Pagan eğlenceleri arasındaki teatral gösteriler, gladyatörlerin dövüşleri, vahşi hayvan mücadeleleri ve atlı araba yarışları bulunmaktadır. Bunlar Hıristiyanlık sonrası da değerini ve popülerliğini korumuş, IV. yüzyıldan VI. yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak Hayvanlar ile alakalı gösterilerin bir yandan hayvanlar açısından zalimce davranışlar barındırması bir yandan da Hipodrom’un insanlar için tehlikeli bir yer durumuna gelmesine neden olması sebebi ile kaldırılmış, bu gösteriler, gladyatör dövüşleri ve sürek avı VI. yüzyılda Iustinianos’un tahta çıkmasından önce yasaklanmıştır (Auzepy, 2011: 60). Ayrıca bedene itina gösterilmesi zorunlu olan atletizm de Hristiyanlık dininin öğretileri ile bağdaşmadığı ve çıplak beden ile yapıldığından dolayı kilise hoş karşılamamıştır. Bu sebeple bu dönemde atletizm çeşitlerinin eğitsel rolünün yok olması ile bunlar belirli bir mesleki becerinin gösterileri ile sınırlanmıştır. Kanunların ve kilisenin gösterimine müsaade ettiği atletizm türleri güreş, boks, yüksek atlama, koşu ve disk atma idi. Bunların yanında cirit atma, ağırlık kaldırma, okçuluk ve gülle atma da serbest bırakılmıştı (Elam, 2015: 288). Hipodrom oyunlarındaki kısıtlamalar bir süre sonunda araba yarışlarının ön plana çıkmasını sağlamıştır. Yasaklanan oyunların haricinde, kilise tarafınca kabul gören güreş, boks, koşu, atlama, disk atma tarzı diğer spor ve mücadelelerin mekânda gösterimi devam etmiştir (Auzepy, 2011: 60).

Konstantinopolis toplumu için en gözde spor olan atlı araba yarışları ‘hippokon’ bayram veya festivallerden daha fazla heyecan içermekteydi. İmparatorluğun ilk zamanlarında Yunan tarzında uygulanan atlı araba yarışları V. Yüzyılda zirve yapmış törenler ve yarışlar bir ritüel durumuna gelmiştir. At yarışları XII. yüzyılda sona erene kadar spor etkinlikleri arasında zirvedeki bu yerini her zaman korumuştur (Dagron, 2012: 54).

İmparator Konstantinos’un, Roma circusunu örnek alarak yaptırdığı Hipodrom’daki yarışlarda, eğitim görmüş imparatorluk görevlileri hizmet vermekteydi. Bu görevliler Roma’daki gibi yarışların hazırlanmasından sorumlulardı. İmparatorların görevi ise Hipodrom’daki yarışların başkanlığını yapmaktı. Bizans’ta yarışlara organizatörlüğü önceleri hypatos adlı görevliler yaparken,

sonraları bu görev imparatorlar tarafından yapılmıştır. Yarışların organizesi ise taraftar hiziplerinin sorumluluğundaydı. En öne çıkan iki grup Maviler ve Yeşiller iken bu iki gruba Beyazlar ve Kırmızılar da eşlik etmiştir. Hizipler kendi renkleri altındaki atları ve yarışçıları büyük meblağlara transfer edip yarıştırmış ve yarışçılarına yarışlarda tezahüratlarla destek vermişlerdir (Dagron, 2012: 121).

Yarışlar bütün aşamalarıyla büyük organizasyon içinde yapılmaktaydı. Herkesin belirli düzende ve önemde, görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Hipodrom'da gösterilerden ve yarışlardan sorumlu iki önemli görevli grubu vardı. Bunlar taraftar gruplarına dahil olmadan organizasyonları düzenleyen hipodrom görevlileri ve demarkhos'un (demes'lerin liderleri) emrinde çalışan, Maviler ve Yeşiller'in görevlileriydi. Hipodrom görevlilerinin başında törenlerin yöneticisi aktuarios yer alırdı. Bu görevlinin saraydan yarışlar için izin almak, imparatorun emirlerini iletme, imparatora istek ve dilekçeleri ulaştırmak, demarkhos'lara eşlik etmek, yarışı kazananlara ödülleri ve taçlarını verirken imparatora aracılık yapmak gibi görevleri vardı. Aktuarios'un emrinde haberci (kursores), veya Muhafız'dan (dekanoi) oluşan başka hizmetliler de bulunmaktaydı. Hipodrom personellerinin önemlilerinden olan thessarios (Lat. tessarius, emir ileten), bayrağı çekip yarışları başlatmak adına saraya giderek emir alma işini yapmaktaydı. Tribunus'lar ve offikialioi kura çekmeye yardımcı olurken başlarında saray görevlisi olarak başlama işaretini veren maxilarios bulunuyordu. Makinistler (magnarioi) carceresdeki kapıları açmaktan sorumlu görevlilerdi (Dagron, 2012: 114).

Yarışlardan önce ve sonra sorumlulukları olan görevliler organizasyon işini yaparken bazı aksaklıklar yaşayabiliyorlardı. Dilek koşusunu kayıt altına alan kişi, koşu organizatörlerine düzenin sağlanması adına sıkı emirler vermekteydi. Yarışlara hile karışmaması için görevlilerin, taraftar gruplarından hediye almaları engellenmişti. Kursores kazanan yarışçının ve soyunma salonlarının güvenliğinden sorumluydu, aynı zamanda spinaya ve yarış alanına seyircilerin inmesini engellemek için buraları kontrol altında tutarak karışıklıkları önlemeliydi. Dekanoi sahada ve kapılarda atletlerin güvenliğinden sorumluydu. Tüm bu önlem ve sıkı güvenliğe rağmen, alanda yapılan törenler ve yarışlar esnasında karışıklıklar yaşanabilmekteydi (Dagron, 2012: 118).

Yarışların ne zaman olacağına gruplar kendi aralarında karar verirlerdi. İki çeşit araba yarış etkinliği düzenlenmekteydi, bunlar normal olan yarışlar ve her sene özel olarak belirlenen günlerde yapılmakta olan yarışlardır. Her yıl planlı yapılan yarışlar Takvim Yarışları olarak bilinmektedir. Bu yarışların tarihleri belli olup yıldan yıla değişkenlik içerebilirdi. İkinci tür yarışlar ise İmparatorluk sarayında olan evlilikler, doğum günleri ve başka önemli etkinlikler nedeni ile arada sırada gerçekleştirilen yarışlardır. (Turgut, 2022: 142). Yarışların zamanı belirlendiğinde carceras kapısında yer alan pankartlarla halka iletildi. Hristiyanlığın yayılmasından sonra yarış zamanları Hristiyanlığın özel günlerine de denk gelmeyecek şekilde ayarlanırdı. Yarış yılı Paskalya orucunun başlaması ile son bulurdu. Son yarış Lupercales¹⁸, Kesimlik Yarışı şeklinde adlandırılmaktaydı. Bir sonraki yarış yılı yedi haftanın sonunda Büyük Oruç ve Paskalya Bayramı'ndan hemen sonra kutsal pazarın bir sonraki günü, Altın Yarışlar ile başlamaktaydı. İki büyük yarışın zamanı ise hiç değiştirilmezdi. Özellikle Konstantinopolis'in kuruluşu 11 Mayıs günü mutlaka bir yarış yapılırdı. Ayrıca yılın başlangıcı sayılan 1 Ocak günü de bir yarış düzenlenmekteydi. Konstantinopolis'in kuruluşunun yıldönümündeki yarışlarda halkın önüne konan sebzelere otürü bu yarışa Sebze Yarışları da denilmekteydi (Daş, 2010: 148).

¹⁸ Altı haftalık oruçtan önce et yemenin serbest olduğu son günde yapıldığından dolayı

Yarışlara hazırlık, yarışların başlamasından birkaç gün önce başlamaktaydı. Yarışacak atların n seçimi, bu atlarının bakımının yapılması, kura ile atların çıkacağı kulvarların belirlenmesi bu hazırlıklardan sadece bir kaçıdır. Sol taraftaki kulvardan çıkış yapan yarış arabası kısmen bir üstünlüğe sahip oluyordu. Yarıştan önce yarışta hile yapılmaması ve çıkabilecek sorunlara engel olmak için kuradan sonra bir koşu programı oluşturulmaktaydı (Saltuk, 2001: 118).

Yarışların yapılması için her defasında imparatorun izni gerekmektedir. Yarışlardan iki gün öncesinde iki taraftar grubu bir araya gelerek görüşme isteğinde bulunup randevu alırlardı. İmparator tarafından görüşme taleplerinin kabul edildiğine dair kendilerine bilgi geldiğinde ‘phiale’ adı verilen avlularda meşaleler ile bir geçit düzenlerlerdi. Praipositos, yarıştan hemen önceki gün imparatora isteklerini iletip, festival programını sunar ve ondan izin alırdı. İmparatorun onayı ile yarışların düzenleneceğini, törenin yöneticisi demarkhos’lara bildirirdi. Son dakikaya kadar imparator kararını değiştirme hakkına sahipti. Kötü hava koşulları, herhangi bir afet, önemli toplumsal olaylar, gecikmelere hatta yarışların iptaline bile sebep olabilirdi (Turgut, 2022: 142). Praipositos’un emri ile de thessarios Hipodrom’un kapısında asılı olan velon (flama, bayrak, örtü) ile yarışların yapılacağını halka duyururdu (Saltuk, 2001: 118).

Yarışın yapılacağı gün, sabah izleyiciler erken saatlerde Hipodrom’da kapıların önünde toplanırlardı. İmparator, kathismanın üst katındaki dairesinde hazırlıklar tamamlanana kadar beklerdi. Hazırlıkların bitirilmesinin ardından ise dış tarafa çıkıp, kentteki nde gelenleri kabul etmek için Hipodrom’da bulunan şahsi locasına giderdi. Yarışçılar yarışın başlayışını donanım ve araç gereç salonlarında beklerlerdi. Kilise semantronu denilen zilin sesini işiten araba sürücüleri kilisede mum yakıp, mumla geri gelip, Theotokos şapeli’nde¹⁹ dua edip, odalarına geri giderlerdi (Turgut, 2022: 144).

Hiziplerin adına mücadele eden araba yarışılarının amacı birinci gelip başarılı bir yarışçı olarak heykellerinin dikilmesiydi. Kariyer hayatları gençlikte başlayıp otuz yıl gibi uzun dönemleri kapsayabilmekteydi. Birinci gelene ‘superest’ adı verilirdi. Kazanan sürücüler büyük meblağlar kazanıp n sahibi oluyorlardı (Elam, 2015: 286). Para dl miktarı dönemin zanaatkrlarının bir yılda elde etmiş olduğu miktara denk gelmekteydi. Yani bir yarış kazanmanın getirisi zanaatkrların bir senelik kazancıydı. Galip gelen sürücü, taraftarları ile beraber alkışla tempo tutup halkı ve sonrasında da ellerini kaldırıp imparatoru selamlardı (Daş, 2010: 148). Galip gelen kişiye ‘baion’ adı verilen bir palmiye yaprağı, kıyafetler, altından yapılmış bir arma (aurigarion), para ve gümüş bir ta takdim edilirdi. Tacı, imparatorun temsilcisi verirdi. İmparatorun tacı verdiği çok az görülen ve onur veren bir durumdu. (Elam, 2015: 286)

Bizans yarışlarının daha önceki hipodrom kültüründe görülmemiş bir özelliği vardı. Diversium olarak adlandırılan bu yöntemle yarışı kazananın kaybeden ile at ve arabalarını değiştirebilmesiydi. Bu yarışın kazananına, kaybedenle tekrardan yarışa girerek meydan okuma imkânı sağlıyordu. Böylece arabacı, yarışı at veya araba sayesinde değil, kendi yeteneği ile kazandığını izleyicilere ispatlamış oluyordu (Turgut, 2022: 147). Bu değişiklik Roma ve Bizans araba yarışlarında arasındaki tek önemli farklılığı oluşturmaktaydı.

Maddi durumu iyi olan kişiler at satın alıp yatırım yapma durumuna sahipti. Ayrıca takım önderleri diğer takımlarda beğendikleri bir yarışıyı kendi takımlarına transfer edebiliyorlardı.

¹⁹ Theotokos şapeli günümüz İstanbul’unda Sultan Ahmet’te bulunan Zeynep Sultan Sokağı’nda. Ayasofya’nın batısında eski bir sinagogun yerine inşa edilmiştir. II. Theodosios’un kız kardeşi Pulkheria tarafından yaptırılmıştır. 1484’te Lala Hayreddin tarafından camiye dnştrlmştir. Bkz. Wiener, 2001: 76-78

Zengin kişilerin ahırlara harcadıkları para miktarı çok fazlaydı. Atları da kendi adları ile bilinmekteydi. (Daş, 2010: 148).

Konstantinopolis Hipodromu'ndaki yarışların sürücüleri için Hellen döneminde de uygulanan bir sınıflandırma sistemi bulunmaktaydı. Sürücüler on yedi yaş altı erkek çocuklar, on yedi ve yirmi yaş arası gençler, yirmi yaş üzeri erkekler olarak üç gruba ayrılmaktaydı (Saltuk, 2001: 121-122).

Sabah yapılan birinci yarışta galip gelmek daha değerli idi ve bu başarıya verilen ödülün meblağı daha büyüktü. Öğleden sonra devam eden yarışlar sabah yarışları kadar heyecanlı geçmiyordu. Öğleden sonraki yarışlar sabah yarışlarının tekrarı gibiydi (Dagron, 2012: 137). Öğleden sonra genellikle farklı yarışlara katılacak asıl yarışçılar ya da yedekleri ile atların seçilmesi ve arabaların yarışacağı yerlerin tespit edilmesi amacı ile provalar yapılmaktaydı. Sağ taraftaki dış kısımda bulunacak atın, piste yatkın tecrübeli ve çok azgın olmaması gerekmekteydi. Sol dış tarafta buluna at, dönemeçlerde yöneltici rolünde olacağı için oldukça uysal olması gerekiyordu. Bilhassa İç taraftakiler hem güçlü hem iyi eğitilmiş olmalıydı (Turgut, 2022: 143). V. yüzyılda günde 30-50 arasında yarış düzenlenirken X. yüzyılda sayı azaltılarak gündüz dört akşam dört olarak sekiz adet yarış yapılmıştır (Daş, 2010: 148).

Araba yarışlarını cinsiyet ve sınıfsal ayırım olmadan herkes izleyebilmekteydi. Yarışların olduğu tüm günler Hipodrom tamamen dolu oluyordu. Halk açısından için her yarış tehlikeli ve heyecanlı geçmekteydi. Yarışların yapıldığı gün girişte görevliler yer alır ve kapılardan insanlar jeton olarak geçerlerdi. İzleyiciler daha sonra taraftarı oldukları grubun tribününe geçip yarışları izlemekteydi. İmparator ve ailesi, saray görevlileri, komutanlar, kilise temsilcileri ve kentin aristokratları şeref tribünü olarak bilinen özel locada otururlardı. Maviler, sphendonea yakın güney yönündeki sağ tarafta, Yeşiller ise sol tarafta, karşıda ise iki kısma ayrılmış halde Kırmızı ve Beyaz taraftarları oturmaktaydı. Kırmızı ve Beyaz takımlarının, Yeşil ve Mavi takımlara dahil olması ile oturma yerleri bu iki grup arasına dağıtılmıştır (Sinanlar, 2017: 27).

XII. yüzyılda Bizans kent yaşamının temel elemanı olan Hipodrom strüktürel yönden giderek zayıflamıştır. Latin istilası esnasında talan edilen ve yağmalanan bronz heykellerden çoğu eritilmiş, bir kısmı da İtalya'ya götürülmüştür. Bu dönemde çıkan yangında Hipodrom'un oturma alanının büyük kısmı yok olmuş ve artık mekân eski ihtişamını kaybetmiştir. İmparatorluğun son zamanlarında Konstantinopolis'i ziyaret eden seyyahlar dışında, yapılan gravür ve anıtlar, sphendonedeki sütunlu galeri ve bir kısım basamağın dışında Hipodrom'u tasvir eden bir eleman olmamıştır. Tarih kaynakları XIII. yüzyılda ise Hipodrom'un terk edilerek harap bir halde bırakıldığını ifade etmektedir (Saltuk, 2001: 131- 135).

4.4. Taraftar Gruplarının Sosyal ve Siyasal Boyutu

Hipodrom'da Hristiyan Kilisesi tarafından gladyatör dövüşleri yasaklanınca atlı araba yarışları en gözde gösteri durumuna gelmiştir. Bu yarışlarda yarışçılar dört ayrı renkte kıyafet giymişlerdir. (Yeşil, mavi, beyaz, kırmızı) Renkler ayrı ayrı kendi arasında örgütlenmiş taraftar gruplarını temsil etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde bu gruplardan Beyaz ve Kırmızılar bir süre sonra ortadan kalkmış geriye Yeşiller ve Maviler kalmıştır. Bunlar erken Bizans devrinde tüm hiziplere ait etkinliklerin kontrolünü ellerine almışlardır. Maviler 'Venetoi', Yeşiller 'Prasinoi' olarak adlandırılmıştır. Gruplara ilişkin en kesin ve açık bilgi, bunların hipodromda oynanan at yarışları ile alakalı oldukları şeklindedir. Gruplar kendilerine ait yarışçıları hazırlamakta ve yarış izleyicileri ise Maviler ve Yeşiller olarak ayrılmış olup kendi yarışçısını desteklemektedir (Turgut, 2022: 130).

Renkler kaynaklarda ‘Demoi’ (halklar) olarak adlandırılmıştır. Başka bir şekil de ise ‘Mere’ (Bir bütünün parçası) olarak söylenmiş ve bu ‘Hizip’ olarak çevrilmiştir. Demoi mensupları ‘Demotai’ olarak tanınmaktadır. Demoi kentli sınıfını, demotai kentli sınıfın üyeleri olarak yarışları organize etmekle görevli ve yarışlarda imparatorun karşı tarafındaki tribünden yarışları izleme gibi ayrıcalıkları olan kişileri nitelemek için kullanılan adlardır. Demotailer yarışları düzenlerken tam yetkiye sahiplerdir. Yarışların zamanını ve tarzını kendi isteklerine göre ayarlıyor, bunları yaparken ise renk sınıflarını dikkate alıyorlardı. Ayrıca Kendi imkanları dahilinde düzenledikleri yarışların gelirlerine de sahip oluyorlardı. Demotailerin sonraki dönemlerde görev ve ayrıcalıkları ellerinden alınmıştır (Auzepy, 2011: 61).

İmparator da dâhil olarak toplumu oluşturan her kesimden kişi, gruplardan bir tanesine sempati duymaktaydı. II. Theodosius (MS. 408-450), Leo (MS. 457-474) ve Zeno (MS. 474-475) Yeşilleri, Marcianus (MS. 450-457) ve Justinianus (MS. 527- 565) Mavileri tercih etmiştir. Çünkü İmparator ve yönetim taraftar gruplarını birer güç unsuru şeklinde gördükleri için hiziplerden birine destek vermeleri gerekmektedir. Bu durumda imparator tarafından desteklenmiş olan hizip yönetime taraf olurken, diğer hizip muhalefeti temsil etmiştir. Bazen hükümete karşı bu iki grubun birleştiği durumlar da görülmüştür. Bir imparatorun büyük hiziplerden birine destek vermesi, kendi nüfuzunun önemli bir kısmının desteğini arkasına almasını sağlamaktaydı. Bununla birlikte Hipodromdaki yarışlarda tarafsız kalan imparatorlar da olmuştur (Sinanlar, 2017: 30).

Bu ayrımın gerçekte politik, sosyal, ekonomik ve dini konulardan kaynaklı gerilimlerin, toplumu iki taraf şeklinde bölmesi sonucu ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Yani Maviler ve Yeşiller’in öne çıkan varlığı toplum içinde meydana gelen kutuplaşmanın bir yansıması şeklinde görülmektedir. Maviler ve Yeşiller’in bu üstünlüğü dahilinde sosyal, politik ve dini rollerinin ortaya çıkışının ve gelişiminin temelleri Roma döneminin en başına kadar dayanmaktadır. Halkın hiziplere yönelimi, imparatorun belirli bir hizbi desteklediğini bildikleri halde, daha çok aile, arkadaş gibi çevresel faktörlerden kaynaklanıyordu. Bu durumun etkisi siyasetten ve muhtemelen Hipodrom’daki sonuçlardan daha çoktu.

Hipodrom grupları ile alakalı her türlü çalışmayı yapmış olan pek çok araştırmacı, grupların yapısı ve toplumun başka kesimleri ile ilişki düzeyleri hakkında farklı düşünceleri benimsemişlerdir. Bu çerçevede dini ve politik özellik taşıyıp taşımadıkları, askerî güç şeklinde kullanılıp kullanılmadığı, sosyal farklılık, sınıfsal ayrım ve yaşadıkları semt açısından değişik görüşler ileri sürülmüştür (Turgut, 2022: 131).

Birçok yönden farklılıkları bulunan Maviler ve Yeşiller’den oluşan her iki grup da büyük güç sahibi ve etkili kitlelere sahip olan maddi ve siyasi çıkarlar doğrultusunda hareket eden hizipler olmuşlardır. Bu grupları birbirinden farklı kılan sınıfsal, siyasi görüş, dış görünüş gibi pek çok özellikleri bulunmaktadır. Bunlar kendi kiliselerinde ibadet edip, giyimlerine, yaşadıkları yerlere kadar farklı tercihlere sahip iki ayrı kutup olarak var olmuşlardır (Saltuk, 2001: 117). Maviler genellikle aristokrat kısımda yer almış ve sarayla aristokrasi arasındaki bağları kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Mülk sahibi aristokrasi, katolik kilise yandaşı politikayı destekleyen Mavilerden güç alıyordu. Yeşiller ise genellikle ticaret merkezli olmuşlardır. Böylelikle halkın üretim yapan kesimine yakınlıkları ile bilinmektedirler. Zanaatçılar ve tüccarlar daha çok Yeşillerin desteğini almak istemişlerdir. Bu da Yeşillerin alt ve Mavilerin üst sınıf şeklinde algılanmasına sebep olmuştur. Hiziplerden, Mavi taraftarları olanlar toprak sahipleri, aristokrat senato üyeleri gibi zengin üst sınıftan olup Yeşil taraftarları ise lonca üyeleri, esnaflardan ve fakir alt kesimden oluşmaktaydı.

Ayrıca herhangi bir mesleği olmayan göçmenler de bu gruba dahillerdi. Her iki hizbin taraftar grupları toplumsal yönden kendi içinde birbirlerine benzemektedir (Cameron, 1976: 74).

Giyim ve kuşam tarzları da yine birbirlerinden farklıydı. Bu iki hizbin taraftarları dış görünüş olarak da farklılıklar göstermekteydiler. Prokopios, Mavilerin aristokrat kesiminin Perslerde görülen bir şekilde sakal bıraktığından, Hunlar'ın tarzında saçlarının bir bölümünü tıraş ettiklerinden, kentli olmayanların ise giydikleri ayakkabı ve giysilerden bahsetmektedir. Ayrıca Yeşiller'in Maviler kadar dış görünüşlerine dikkat etmediğini de belirtmiştir. Prokopios bu kesime dair şöyle bilgi vermektedir, 'Sakallarına bıyıklarına hiç dokunmuyorlar, olabildiğince uzatıyorlar, saçlarının önlerini şakak seviyesinde kesiyorlar fakat arkaları çok uzun olana kadar anlamsız biçimde uzatıyorlar.' (Auzepy, 2011: 67).

Maviler ve Yeşiller arasında iddia edilen bu sınıfsal ayrılığa yönelik güçlü bir delil bulunmamaktadır. Bir takım araştırmacılar Maviler'in, Konstantinopolis ve çevre bölgelerinde ikamet eden aileler arasından olduklarını ve genelde Yunanca konuşan Ortodoks kesimi temsil ettiklerini, Yeşiller'in ise genelde Suriye ve başka taşra eyaletlerinden kente gelerek yerleşmiş Monofizitlerden güç aldıklarını savunmuşlardır. Bu teoriler kesin şekilde kanıtlanmamıştır. Her iki grupta da üst sınıftan yöneticilerin ve alt tabakadan devşirilmiş taraftarların olduğu bilinmektedir. Örnek olarak Mavilerin destekçisi olan Justinianus'a karşı başlatılmış olan Nika ayaklanmasında iki gruba ait alt tabakadan gelen taraftarlar güçlerini birleştirmişlerdir. Sarayın içinde yeşil taraftarı olan kişiler ise bu isyan karşısında hemen mavi aristokrasi ile iş birliğine girişmişlerdir. Alt tabakanın isyanı başladığında her sınıfın kendi içerisinde birleştiği görülmektedir (Sivrioğlu, 2012: 71).

Geç Roma devrinde, kentlerin gerçek ekonomik gücünü giderek kaybetmeye başladığı ve diğer bağılıkların çok daha fazla önemli olduğu VII. yüzyılın ilk dönemlerinde, aktif bir iç savaş ile nüfus hareketlerinin görüldüğü Doğu'da bulunan kaotik şartlarda, bir renge bağlı olmanın her zaman olduğundan fazla önem taşıdığı bilinmektedir (Turgut, 2022: 134).

Nitekim kaynaklarda yine VII. yüzyılda Yeşiller'in bin beş yüzden çok taraftarı Maviler'in ise dokuz yüz dolayında taraftarının bulunduğu ifade edilmektedir. Taraftar grupları; bir sicile kayıtlı halde her sene üyeliğinin ücrete tabi olduğu ve taraftar grubunun liderlerinin seçiminde söz sahibi olan kulüp üyelerinden oluşan grup, taraftar gruplarının asli üyeleri olan yarışçılar, sicile kayıtlı olmayıp herhangi bir üyelik ücretine tabi olmadan ve hiçbir ayrıcalığı bulunmayan taraftar grubunu oluşturan Bizans halkı olmak üzere üç unsurdan meydana gelmekteydi (Turgut, 2022 136).

Antik şehirlerin bağımsızlık gelenekleri hizipler tarafından devam ettirilmektedir. Toplum hizipler sayesinde yönetime kendini ifade edebilme fırsatı elde etmiştir. Hizipler iktidara karşı kendilerinin hürriyetini savunmuşlardır. Kazandıkları güç ve yetkiyi, özgür iradeyi, toplumun memnun olmadığı durumları ifade etmek adına kullanmayı seçtikleri dönemlerde hiziplerin sorumlulukları politik boyuta taşınmıştır. Maviler ve Yeşiller'in başlıca politik etkileri özellikle taç giyme törenlerinde kendini göstermektedir. Gruplar bu zamanlarda siyasi iktidarla direk temas kurabilmişlerdir (Cameron, 1976: 162).

İmparator ve izleyicinin, Hipodrom'da karşılıklı oldukları bir ortamda süre gelen ilişkisi ve iletişimi değişik dönemlerde farklılık göstermiştir. Konstantinopolis'te imparatorlar normal zamanlarda seyirciler ile haberciler aracılığı ile iletişime girmişlerdir. Halkı temsil eden hiziplerin bu dönemlerde oldukça güçlenmesi ile imparatorlar onların isteklerini yerine getirmek ve tepkilerini dinlemek zorunda kalmıştır. Bilhassa onlara yasal statü kazandırmıştır. Konstantinopolis toplumunun temsilcisi statüsünde olan hizipler bu şekilde yasal hak sahibi olmuşlardır (Cameron, 1976: 168-169).

Taraftar gruplarının toplum içinde kıymetli mevkileri ve görevleri bulunmaktadır. Hiziplerin liderlerine 'Demarkhos' denilmekteydi. Demarkhos'lar kalıcı liderlerdi. Gruplardan Maviler'in demokrates'i 'Scholalar' domestikos'unun (askeri şef), Yeşiller'in demokratesi 'Excubites' domestikos'unun emrinde bulunmaktaydı. Maviler ve Yeşiller taraftar hiziplerinin başında yer alan grup liderlerine 'protospatharios' adında bir maaş vermekteydi. Hiziplerin gerçek liderleri olan Demarkhos'ların ataması imparatorun kendisi tarafından bir törenle gerçekleştirilmekteydi. Bu liderler icra ettikleri işe göre rütbe sahibi oluyorlardı ve kendilerinin yardımcıları da bulunmaktaydı (Dagron 2012: 113-114).

Profesyonel birer örgüt şeklindeki atlı araba yarışları taraftarlarının temeldeki sorumluluğu hiziplerinin arenaya çıkmasını sağlamaktı. Fakat bununla birlikte V. yüzyılda toplumun düşünce ve görüşlerinin ifade edilmesi sorumluluğunu da üzerlerine almışlar, bunun sonucu olarak da hipodromu bulunmayan kentlerde dahi bu hiziplerin varlığı görülmeye başlanmıştır. Bütün aykırılıklarına rağmen bu gruplar Hipodrom'da imparator ve toplum arasında doğrudan bir iletişim ağı görevi yapmış ve hiziplerin onayı veya hoşnutsuzluklarını dile getirmeleri hiçbir zaman görmezden gelinmemiştir. Ancak VII. yüzyıldan sonra hiziplerin rollerinde değişiklikler olmuş ve imparatorluk törenlerinde birer araç konumunda olmaya başlamışlardır. Bu şekilde halka hitap eden sözcülük rolleri de yok olma durumuna gelmiştir.

Yarışlarda Mavi ve Yeşil taraftarları arasında bulunan rekabet değişik nedenlerden ötürü ortaya çıkıp çok büyük kargaşalara yol açabilmiştir. Kimi zaman bu rekabet iç savaş boyutuna da ulaşmıştır. Bu karışıkların yarışlarda ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanıp, büyüyerek kente yayıldığı da olmuştur. (Auzepy, 2011: 62-67) Kontrolde çıkmış taraftarlar bu şekilde güvenliği tehdit edecek isyanlar da başlatmışlardır.

Konstantinopolis Hipodromu'nda imparatorun yarışları yönetme gereksinimi zamanla, gruplar için birtakım sonuçlara sebebiyet vermiştir. Artık Hizipler ve devlet arasında etkileşimin tarzı değişmeye başlamış sonuçta devlet, eğlence endüstrisiyle sıkı ilişkiler içine girmek durumunda kalmıştır. Farklı gruplara ait çıkarlarının temsilcisi olan hiziplerin, sosyal sınırları aşmış olan eylemleri etkinlik çerçevesindeki ayaklanmalardır. Bazı zamanlarda ise ileri boyutlarda şiddet eylem planları başka nedenlerden kaynaklanmıştır. Maviler ve Yeşiller'in, V. ve VI. yüzyıldaki faaliyetleri önceki zamanlara nazaran daha çok ve daha şiddetli olmuştur. Bu zamanda hiziplerin eylemlerinde yaşanan artışın gözlemlendiği ancak kayıt altına alınmasında zorlanıldığı bir zamandır. Bu seviyedeki şiddet eylemlerinin kontrol edilmesinde de oldukça zorluk yaşanmıştır. Ancak buna karşı yönetimin verdiği tepkiler de aynı yönde olmuştur (Cameron, 1976: 191).

4.5. Nika Ayaklanması

Doğu Roma İmparatorluğu, Justinianus döneminde (MS. 527-565) bir taraftan Batı Akdeniz'de kaybolan hâkimiyetini tekrardan sağlamaya çalışırken diğer tarafta doğu sınırında Persler'e karşı güvenliği korumak için uğraşmaktaydı. İmparatorluğun içindeki sorunlar da bu sırada en üst seviyede idi.

Roma İmparatorluğu'nu önceki ihtişamlı hali ile inşa etmeyi ve Roma dünyasının birlikteliğini tekrardan sağlamayı amaçlayan Justinianus, kendi iktidarını tehlikeye düşüren ve hâkimiyeti süresince onu en çok zora sokan iç problem olan ve devrin en tartışılan gizemli olayı Nika İsyanı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Dagron, 2012: 161). MS. 532 yılında siyasal ve dinsel anlaşmazlıklar sebebi ile ortaya çıkan Nika Ayaklanması olarak bilinen isyan bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Nika Ayaklanması tartışmasız bu çağda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Konstantinopolis'te düzensiz gruplar olan Maviler ve Yeşiller'in çıkarmış olduğu karışıklıklar sebebi ile büyük krizlerin yaşandığı bu dönemde savaşlar ile tahrip olmuş ve vergiler ile de fazlasıyla ezilmiş olan kentlerdeki halk da artık İktidara desteğini kesmiştir (Dagron, 2012: 160).

Orta Çağ'da büyük kentlerin sosyal çevreleri büyük öneme sahip olmuştur. Konstantinopolis yoğun bir nüfus barındırmaktaydı. İnşa çalışmaları ile de fiziki olarak oldukça büyümüştü. Fakat bu büyüme toplumun refah seviyesinin artmasına etki etmemişti. Toplumun büyük kesimi yoksul ve işsizdi. Büyük kentlerde yaşamını sürdürenlerin, küçük kent ve köylerde yaşayanlara kıyasla aile, gelenek ve sınıfsal katmanlarla ilişkileri zayıftı. Bunun yanında imparatorlukta yaşanan büyük din ve siyasi değişimler sonucunda ortaya çıkan otorite yapılarının yarattığı kökenlerden kopma problemi ile sosyal denge kaybı da oluşmuştu. Bu durum karşısında ise topluluklar iyice yıpranmış ve patlamaya hazır duruma gelmiştir (Turgut, 2022: 136).

I. Iustinianus oluşan bu ortamda imparatorluk içinde büyük çaplı bir reformun yapılması gerekliliğini anlamış ve büyük bir irade dahilinde sorunları çözmek amacı ile büyük gayret göstermiştir. Bu zor duruma müdahale için ilk etapta imparatorluğun tüm vilayetlerine resmi mektuplar (sacrae) göndererek herhangi bir suça iştirak eden taraftarların cezalandırılacağını duyurmuştur.

Mavi ve Yeşiller'in fanatik seviyedeki destekçileri, Nika Ayaklanması'ndan uzun süre önce artmış ve önüne geçilemeyecek derecede fütursuz davranışlar göstermeye başlamışlardır. Justinianus, tarihi imparatorluğu diriltme uğraşısında kendisinin idari ve dini siyasetine destek veren Maviler'i gözetmiştir. İmparatorun Maviler'e yönelik desteği ve bu hizbin üyelerine ayrıcalıklar tanıyarak devlet işlerinde önemli görevler verdiği bilinmektedir. Hatta Justinianus Maviler'in desteğini daha çok almak adına onları cezalardan muaf tutarak kuralları çiğnemelerine izin vermiştir. Maviler, kendilerine verilen bu ayrıcalıklarından cesaretlenerek rakiplerine yönelik teröre başvurmuşlardır. Fakat imparatora duydukları saygı ve bağlılıklarını da sürekli gözler önüne sermişlerdir.

İmparator I. Iustinianos, Maviler'i desteklese de diğer taraftan da hiziplerin nüfuzunu kontrol altında tutmaya ve hiziplere yönelik önemli tedbirler almaya başlamıştır. İmparatorun bu tavrı devletin müesseselerinin bu pervasız topluluklara karşı şiddetli ve sert hareket etmesine neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, hiziplere uygulanan cezalar ve imparatorluğun koymuş olduğu yüksek vergiler sonucu halkın içine girdiği kötü durum ve halktan istenen bütün bu fedakârlıklar tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Greatrex, 2015: 53).

Muhalefetten, yönetim ve dinsel problemlerden kaynaklı Nika Ayaklanması'nı ortaya çıkaran sebeplerin arasında Anastasios'un varislerinin tahtın gasp edildiğine yönelik düşünceleri de bulunmaktadır. Bunlar Yeşiller'e destek vererek I. Iustinianus'u iktidardan düşürme amacıyla olmuşlardır. Diğer taraftan önemli görevlerde bulunan memurların zalim ve hilekâr davranışları toplum içinde iktidara karşı bir nefretin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunlar kamu otoritesinde zayıflamaya ve birbirine düşman taraftar gruplarının iktidara karşı ortak amaçlar doğrultusunda birbirlerine yakınlaşmalarına neden olmuştur (Seidler, 1980: 45).

Olayların patlak vermesi ise İmparator Justinianus'un, 11 Ocak 532 tarihinde düzenlenecek yarışlar ile alakalı şekilde, Maviler'i destekler tarzda tavrı sergilemesi ile Yeşiller tarafında tansiyonun yükselmesi sonucu olmuştur. Yarış sırasında İmparator, Yeşiller taraflarınca daima olduğu şekilde alkışlanmak yerine ıslık ve alay niteliğinde sözlerle karşılanmıştır (Sinanlar, 2017: 30). Grupları sakinleştirme adına imparator 'mandator' adını taşıyan görevliyi Yeşiller'in önderlerine yollamıştır. Görüşme esnasında Yeşiller, yarış esnasında bir şahsın şike yaptığını ve

ihamet içinde olan Yahuda gibi Tanrı'nın zulmü ile cezalandırılacağını dile getirmişlerdir (Turgut, 2022: 137). Buna karşı mandator Yeşiller'e "Yahudiler-Sâmiriler" diyerek haykırmıştır. Bu olay ardından tartışmaya Maviler de katılmış ve iki taraflar birbirini suçlamışlardır. Mandator Maviler yönünde taraf olunca Yeşiller Yahudiliğe geçeceklerini, Mavi olmaksızın putperestliği yeğlediklerini söyleyerek Hipodrom'dan çıkmışlardır. Bu İmparatorluğa yapılan büyük bir saygısızlık olarak nitelendirilmiş, ortalığı sakinleştirmek maksadı ile iki taraftan bazı kişiler gözaltına alınıp bir kısmı idam edilmiştir. 13 Ocak'ta ise yeni yarışlar düzenlenmiş fakat sonuç istenenin tam tersi bir durum meydana getirmiştir. Maviler ile Yeşiller yönetime yönelik birleşme kararı almışlardır. Ardından gözaltına alınan veya cezaya çarptırılan taraftarların affedilmesini talep etmişlerdir. Talepleri geri çevrilince de kentin tamamına yayılacak olan isyan başlamıştır. İsyancıların "Nika! Nika!" (Zafer/kazan/yen) söylemleri ile İsyancı gruplar, Praefectus Urbi olan Kapadokyalı İoannes, hukuk komisyonu başkanı ve praefectus Praetorio Tribonianos'un görevlerinden alınmasını talep etmişlerdir. Bunlar halkın mallarını yağma eden, hırsızlık yapan, kötü ve ahlaksız davranışları olan görevlilerdi. İsyancıların bu talepleri ve bu görevlileri öldürme girişimleri üzerine imparator olayların şiddetlenmemesi ve onları kendi tarafına yönlendirme adına taviz vererek idari kadrodaki önemli kişileri azletmiştir (Turgut, 2022: 138).

Kamu görevlilerinin görevden azledilmesi adına ayaklanma her zaman bir araç şeklinde görülmüştür. Grupların kendini ifade edebileceği resmî bir anlaşmazlık ortamı olmadığı için var olan politikaları protestonun yerine politika sorumlusu görevlilerin buldukları yerlerden azledilmesini isteyerek sorunları çözmek istemişlerdir.

Grupların, imparatorların gerçekleştirdiği atamaların üstündeki etkisine dair ilk önemli örnek olarak Anastasius praefectus Praetorio olan Hierios'un, comes orientis olarak akrabası Kalliopius'u ataması olmuştur. Görevine başlamasını ardından Hierios durumu İmparator Anastasius'a iletmış ve durumdan haberdar olunca imparator vakit kaybetmeden Tarsuslu Konstantius'u yeni comes orientis olarak atamıştır. Bu konudaki başka bir örnek ise, Yeşil taraftarlarının İmparator Anastasius'a, şehrin valisinin tutukladığı kişilerin özgür bırakılması şeklinde istekte bulunduğu zaman, onun bu talebe olumsuz cevap vermesi üzerine yeni bir isyanın çıkmasıdır. Burada Yeşiller Konstantinopolis'teki tepkilerini kundakçılık ve vandalizm boyutuna taşımışlardır. Bu olayın üzerine ise Anastasius, Yeşiller grubunun önderi olan Platon'u Praefectus Urbi atamış ve olayları yatıştırılmıştır. Öteki taraftan, İoannes ve Tribonianos imparatorlukta mühim kişiler olduğu halde Justinianus (MS. 527-565) kendine iletilen azletme isteğini kabul etmiştir. İsyan devam edince de General Belisarius'u görevlendirmiş ve birçok isyancı katledilmiştir (Turgut, 2022: 139). Bunun üzerine isyancılar kamu binalarını yakmış, imparator genel af ilan etmek için Hipodrom'da halkın önüne çıksa da halkın bu konuya cevabı olumsuz olmuştur (Auzepy, 2011: 69). Bu zorlu süreci para dağıtarak, isyancı grupların bölünmesini sağlayarak atlatmaya çalışan Belisarius ve Mundus ayrıca isyancıların üstüne askerlerini göndermişlerdir. İsyanın son bulması ile ayaklanmacıların önderleri tutuklanmış, çok sayıda isyancı sürgün edilmiş ve 30-35.000 insan ölmüştür. Kentler tahrip edilmiştir. Bu esnada Ayasofya, Zeuksippos Hamamları, İmparator Sarayı ve Mars alanı arasında kalan kısım, Konstantinos meydanındaki boydan boya uzanmış olan koca revak, sayısız saray ve zenginlerin kıymetli mülkleri yakılmıştır (Seidler, 1980: 45).

Bu olayda, Bizans'ta büyük güç sahibi olan İmparatoriçe Theodora'nın hiziplerle ilişkisi ise önce Yeşiller'i destekler nitelikte olup sonra tarafını değiştirmesi ve desteğini Maviler'e vermesi şeklinde olmuştur. Bu desteğin taraf değiştirmesine gerekçe olarak, başlarda Theodora'nın babasının Yeşiller'e çalışırken vefat etmesi ile maddi olarak zor durumda kalan annesinin Maviler ile görüşüp

Theodora'nın üvey babasına iş temin etmesi gösterilebilir. İmparatorluğa gelmeden önce Maviler'e destek veren I. Iustinianus'un ise Theodora ile bu sayede tanıştığı tahmin edilmektedir (Morgan, 2010: 47). Nika Ayaklanması esnasında olayların şiddetlenip içinden çıkılmaz bir hal aldığı zaman, İmparator Iustinianus'un, isyanı bastırma adına herhangi bir umudu kalmayıp idam edileceğini anladığı sırada tamda kaçmayı düşünürken, imparatoriçe Theodora'nın ona direnmesi ve kaçmaması adına yaptığı anlamlı ve onurlu konuşma Iustinianus'un cesaretleterek fikrinin değişmesini sağlamıştır (Özüsağlam, 2016: 229). Yani imparatoriçenin Nika Ayaklanması'nın başarı ile bastırılmasında büyük payının olduğunu görmekteyiz.

Nika Ayaklanması sonrası imparator, isyancıların isteği üzerine azlettiği devlet adamlarını isyan öncesindeki mevkilerine yeniden atamıştır. Ardından çıkarılan pek çok fermanla en küçük itaatsizliklere bile sert cezalar verilmiştir. Uygulanan sert ve acımasız tedbirlerle de imparator, muhalefeti engelleme ve korku oluşturmak amacı ile tasfiyeler yapmıştır. Bu şekilde halkın üzerine bindirilen yük oldukça ağırlaştırılmıştır. Ayrıca diğer taraftan halkın sahip olduğu silahlar toplatılmış ve silah imalatı devletin tekeline alınmıştır. İsyandan sonra ise yarışlar MS. 537 tarihine kadar bir daha yapılmamıştır (Seidler, 1980: 46).

Nika Ayaklanması sırasında imparatorun ayaklanmayı bastırmak için uyguladığı, kanlı sonuçlar doğuran sert politika toplumun nezdinde büyük itibar kaybetmesine sebep olmuştur. İmparator halkın gözünde imajını düzeltmek için ise yeni bir askeri ve imar politikası benimsemiştir.

4.6. Hipodromun İşlevleri

4.6.1. Tören ve Eğlence Mekâmı Hipodrom

Tarih boyunca hayatın ayrılmaz bir parçası olarak şenlikler, törenler, ziyafetler gibi etkinlikler bilhassa büyük imparatorluk tarihlerinde önemli bir yere sahip olmuşlardır (Sinanlar, 2017: 58). Hipodrom adı ile müsemma olmuş yapı, araba yarışları haricindeki karşılaşmalarda ve seyirlik gösterilerde de ev sahipliği yapmıştır. Bilhassa resmî törenler olduğu zaman insanları eğlendirme amacı ile atlı araba yarışlarının yerine atletizm takımları ve tiyatro kumpanyalarının düzenlediği gösteriler sunulmuştur. Yine At yarışlarının öncesi ve sonrasında veya yarışların olmadığı zamanlarda Hipodrom, günümüzde de var olan sirk alanına benzer bir alana dönüştürülmüştür (Elam, 2015: 287).

Hipodrom'da hayvan avları, hayvanlar ve insanlar arasındaki mücadeleler, tavşanlar ve köpeklerin yarışı, fil, zürafa, ayı ve kaplanların bulunduğu seyirlik gösterilerin yanı sıra atların sırtında veya ip üstünde cambazların ve akrobatların gösterileri, danslar, pandomim, şarkılar, komedi ve tiyatro gösterileri tarzında günlerce devam eden pek çok değişik etkinlik yapılmaktaydı. Bütün bu gösterilere hizipler oldukça fazla katılım göstermekteydiler. Temmuz ve ağustos aylarının arasında kırk beş gün devam eden olimpik şenlik ve gösteriler, dört sene de bir değişiklik gösterirdi. İmparator Commodus'tan itibaren düzenlenen şenlikler erken Bizans döneminde de devam ettirilmiş fakat I. Iustinos bu etkinliklere son vermiştir.

Hipodrom'da oynanan oyunlar sadece bedenen yapılan gösteriler ile sınırlı değildi. Dans, şarkı, şiir yarışmaları ve geceleri düzenlenen etkinlikler de bulunmaktaydı. Bunlar Otuz gün boyunca devam edip üçer yılda bir tekrarlanmaktaydı. Aphorodite ve Dionysos'a adanan bu şenliklere Orgio Şenliği denmekteydi.

Hipodrom'un eğlenceleri içinde yer alan görevliler sayı olarak oldukça fazlaydı. İmparatora bazı günlerde övgülü mısralar dizen şairler, bu mısraları müziğe uyumlu hale getiren melistai,

müziği çalan orkestra ve şefleri, bunlara eşlik etmekte olan orgcular, imparatorun resmini çizen ressam, heykellerini yapan heykeltıraşlar, ellerinde sopalar olan çavuşlar ve bu tarz düzen sağlayan görevliler, yarışların ilk anında engelleri indiren korucular, arabacıların giysi ve altından yapılmış çelenklerini korumakla sorumlu görevliler, atlar ve hayvanlar ile ilgilenen bakıcılar da ara oyunlar için Hipodrom'da hazır bulunmaktaydı (Saltuk, 2001: 131- 135).

Konstantinopolis Hipodromu'nda, Egzotik ülkelerden mekâna getirilmiş olan vahşi hayvanların avlanması şeklinde yapılan programlar da halkın oldukça ilgisini çekiyordu. İmparator İustinianos, bu gösteriler için yirmi aslanın, otuz panterin ve başka türlerde vahşi hayvanların getirtilmesini sağlamıştır. Ayrıca gösterilere yine tropik ülkelerden getirtilmiş kuşlar ile katılan geleneksel giysiler giymiş kişiler de iştirak etmekteydi.

Bir başka gösteri şekli ise savaş oyunları idi. Keza askeri kökene sahip imparatorlardan Nikeforos Fokas'ın emri ile mekânda bu şekilde bir savaş oyunu etkinliği düzenlenmiştir. Ancak bu gösteri o kadar gerçeği andıracak şekilde sahnelenmişti ki izleyiciler korkup kaçmışlardı (Elam, 2015: 287).

VI. yüzyılda İustinianos'un tahta çıkışından bir süre önce hayvanların yer aldığı gösteriler, bir yandan hayvanlar için çok zalimce hareketler barındırıyor olması diğer taraftan da Hipodrom gibi bir mekânda bu gösterilerin insanlar adına tehlike içermesi gerekçesi ile yasaklanmıştır. Ayrıca hemen hemen aynı tehlikelere sahip olan dövüşler, gladyatör dövüşleri ve süre avları da yasaklanan gösteriler arasındadır. Bu şekilde atlı araba yarışları ve pandomim, insanların en önemli eğlence kaynağı haline almıştır. Yasaklanan oyunlar haricinde kalan, kilise yasalarınca onaylanan güreş, boks, koşu, atlama, disk atma tarzı spor dallarına ait etkinlikler ise devam etmiştir (Auzepy, 2011: 60).

Konstantinopolis Hipodromu birçok anma törenine de tanıklık etmiştir. Bunlardan en önemli ve sağlam temellere sahip olan anma töreni, kentin I.Constantinos tarafından kuruluşu şerefine düzenlenmekteydi. MS. 323'ten itibaren hemen hemen bin yıl süresince her sene on bir mayısta olmak üzere halk, zamanla imparatorlukta en ihtişamlı merkez durumuna gelmiş olan şehirlerinin kuruluşunu kutlamak amacı ile bir araya gelmekteydi. Bu tören dahilinde Hipodrom'un çevresine, imparatorluğun o güne kadar fethettiği topraklardan elde edilen savaş ganimetleri dekorasyon amacı ile asılarak sergilenirdi. Böylece halka kazanılan zaferler anımsatılmış olurdu (Cartwright: 2017).

Hipodrom'da halkın diğer bir eğlence kaynağı ordu seferlerinden galibiyet olarak döndüğünde düzenlenen geçit törenleridir. Mekânda Bizans imparatorluk ordusunun girdiği savaşlarda elde ettiği başarılarından sonra subaylar, devlet adamları ve askerler esirleri ile birlikte yere serilen halılar üzerinde yürütülür bu şekilde çiçeklerle bezenmiş zeminde gösterişli bir geçit töreni düzenlenirdi. Tribünler ise büyük bir coşku ile kutlama ve yarışları izlerlerdi. İmparatorun ve saray erkânının gösterileri seyrettiği alan şeref tribünü ile birlikte sıradan halkın insanların oturmuş olduğu tribünlerde de büyük bir heyecan ve kitlesel tutku ile oldukça coşkulu bir ortam oluşurdu (Elam, 2015: 288).

MS. 527 ile 565 yılları arasında hüküm süren ve halka açık gösterileri destekleyen I. Justinianus, Vandallar ile MS. 533 yılında Kuzey Afrika'da yaptığı mücadelede büyük başarı kazanan Komutan Belisarius'u, yaptırdığı geçit töreni ile ödüllendirmiştir. Hipodrom'da yapılan ve MÖ. XIX. Yüzyıldan itibaren imparator ve ailesi haricinde başka kimsenin düzenlemesine müsaade edilmeyen bu geçit töreni, Belisarius'u onurlandıran bir durumdur. Belisarius parlak bir zırh giyerek, kırmızı renge boyanan yüzü ile pistte at arabası ile gezmiştir. At arabasının arkasından ise zafer kazandığı savaşta elde ettiği Vandal ganimetleri içinden seçilen etkileyici bir koleksiyon bulunan arabalar geçit

törenine katılmıştır. Bu ganimetler arasında Vandallara ait sancak, altından üretilmiş tahtlar ve Vandalların Roma'ya saldırdıkları esnada yağma ettikleri şeyler bulunmaktaydı (Cartwright: 2017).

4.6.2. Bir Spor Arenası Olarak Hipodrom

Birçok Roma kenti, toplum içinde eğlence hayatının devamlılığı için eğlendirme amaçlı ve heyecanlı at arabası yarışlarını Roma'daki Circus Maximus tarzı arenalarda yapmaktaydı. Bizantion' da ise MS. 193-211 yılları arasında tahtta olan İmparator Septimius Severus, kentte bir arena inşa edilmesi için MS. III. Yüzyılda maddi desteklerini esirgememişti. MS. 306-337 yılları arasında Konstantinopolis'te hüküm sürmüş olan Constantinus ise Hipodrom'un, imparatora ait olan zenginliği, cömertliği, günlerce süren eğlencelerde gösterme fırsatı sağladığını fark etmiştir. Bu nedenle imparatorluk başkentini Roma'dan Konstantinopolis'e taşıdığında mekânda sadece yenileştirme ve genişletme faaliyetleri ile yetinmemiş, ilk Hipodrom yarışı gerçekleştirildiğinde halk için giysi ve para dağıtmıştı. Constantinus kent merkezinde ve imparatorluk yönetiminin merkezi olan Büyük Saray'ın sağ tarafında, hipodrom ile saray arasında, eğlenen halkın ve imparatorun birbirine fiziksel bağlantısını sağlayan bir merdiven de yaptırmıştı (Cartwright: 2017).

Hipodrom'da günümüz tarihinde Grekoromen diye adlandırılan, Antik Yunan ve Roma devrinden itibaren düzenlenmekte olan atletizm gösterileri Konstantinopolis'te Hristiyan öğretiler ile uyuşmadığı gerekçesi ile hoş karşılanmamaktaydı. Çünkü atletizm hem bedene ayrı bir önem verilmesini gerektirmekte hem giysiler olmadan yapılmaktaydı. Bu sebeple bu dönemde atletizm çeşitlerinin eğitsel rolünün yok olması ile bunlar belirli bir mesleki becerinin gösterileri ile sınırlanmıştır. Kanunların ve kilisenin gösterimine izin verdiği atletizm çeşitleri; güreş, boks, yüksek atlama, koşu ve disk atmayı. Bunların yanında cirit atma, ağırlık kaldırma, okçuluk ve gülle atma da serbest bırakılmıştı. Bu gruplandırma ile aynı anda rakip yarışmacının yaralanması ya da ölümüne sebep olma durumlarında uygulanan cezaları da belirlemektedir.

Halka açık müsabakalarda yarışan atletler bağımsız yurttaş olmak zorundalardı. Köleler yalnızca halka açık olmayan, özel olarak düzenlenen müsabakalarda yarışabilirdi. Bizans halkı, gladyatör ve vahşi hayvanlar ile mücadele eden şovmenler gibi yarışa maddiyat için katılmış kişileri onursuz olarak nitelendirirdi. Atletler, bilhassa yarışlardan önce hazırlık kampı niteliğinde bir denetim dönemine girerdi. Onlardan bu aşamada ciddi bir diyetle olmaları ve kadınlarından uzak kalmaları konusunda dikkatli olmaları istenirdi (Elam, 2015: 288).

Kilise yasaları ile onaylanmış olan güreş, boks, koşu, atlama ve disk atma spor türleri Hipodrom'da düzenli şekilde yapılmaktaydı. Hatta imparator I. Basileios gençlik yıllarında güreş ile uğraşmıştır. I. Ioannes Tsimiskes da okçuluk dalında ün yapmış bir imparatorudur.

Hipodrom'da yapılmış olan başka spor müsabakaları arasında önemli yer tutanlardan bazıları tsikan, tornemen, dzustra denilen binicilik sporlarıdır. Bunlar II. Ioannes Komnenos ile halefi olan I. Manuel Komnenos devirlerinde gözde olmuş türlerdir. Bu sporlar arasında tsikan, Sasani-Pers İmparatorluğu'ndan Bizans İmparatorluğu'na uyarlanarak aktarılmıştır. Günümüzde oynanan poloya benzer şekilde, at üstünde iki grup yarışçısının küçük deriden yapılmış bir topu karşı takımın kalesine atmaya uğraştıkları oyun için II. Theodosios Büyük Saray içinde tsikanisterion adı verilen bir stadyum yaptırmıştır. Burası kiliseye iki galeri dahilinde bağlanmıştır. I.Basileios'un bu spor dalında çok iyi olduğu bilinmektedir (Saltuk, 2001: 131- 135).

Bu oyun Konstantinopolis'te, Trabzon'da, Sparta'da, Efes ve Atina'da kent stadyumlarında oynanan bir oyundur. Polo, soylu ve asil sınıfinca tercih edilen bir spordu ve atlı araba yarışlarında olduğu gibi imparatorluk törenleri ile kendi bünyesinde gerçekleştirilmekteydi (Elam, 2015: 289).

XII. yüzyılda Hipodrom'da nadir şekilde düzenlenen spor dallarından biri olarak tornemen ise, batılı toplumda düzenlenen şövalye müsabakalarına benzemektedir. Tornemende taraflar grup halinde mızraklar ile at üstünde dövüşürdü. Dzustra diye adlandırılan diğer bir oyun türünde de mücadeleler birebir yarışçılar ile yapılmaktaydı. XII. yüzyıl yazarlarından Niketas Honiates I. Manuel tarafından yönetilmiş olan tornemen mücadelesinden bahsetmiştir. Ayrıca III. Andronikos Palaiologos'un 1332'de, oğlunun doğum gününde düzenlediği iki yarışta kendisinin de müsabakaya dahil olduğu bilinmektedir (Saltuk, 2001: 131- 135).

4.6.3. Ceza ve İnfaz Arenası

Hipodrom MS. IV. yüzyıldan başlayarak araba yarışları, hayvan avı ve pandomim gösterilerinin gerçekleştirildiği bir mekân olmanın ilerisinde, kentin ve imparatorluğun siyasi hayatının da en kıymetli sahnesi olarak kullanılmıştır. Bu mekânda dört Hipodrom taraftar grubunun Maviler, Beyazlar, Kırmızılar ve Yeşiller olarak çeşitli roller üstlendiği, kurgulanmış infazlar gerçekleştirilmiştir. Suçlular Hipodrom'da, İmparatorluk locası olan kathismanın alt kısmında yer alan 'stama' denilen yerde cezalandırılırdı. Stamaya aynı anda şekli nedeni ile 'π' veya 'phina' da denilmekteydi (Saltuk, 2001: 92).

Hipodrom'un mimarisini oluşturan üç ana bölümden biri durumunda bulunan Spina, yarış arenasını ortadan iki kısma ayıran bölümdür. Atların piste giriş yaptığı kısmın üzerinde yer alan anıt mekânın en önemli unsurları arasındadır. Bunlar içinde, Karnak Obeliski üzerinde yer alan tasvirler o dönem Konstantinopolis Hipodromu'nda yapılan spor müsabakaları ve anma törenleri haricinde gerçekleşen olaylarla ilgili izler taşımaktadır. Bu çizimlerden anladığımız kadarı ile Hipodrom'da suçlu infazları haricinde imparatorluk infazları da gerçekleştirilmiştir. Kaidenin bir tarafında, imparatorun önünde diz çöken ve tahminen cezalandırılarak infaz hükmü verilmiş olan esirlerin görselleri bulunmaktadır. Öbür yüzeyde ise barbar tutsakların yeni imparatorlarına haraçlarını sunarken ki görselleri tasvir edilmiştir. (Cartwright: 2017).

İmparator Phokas'ın 609 yılında düzenlediği atlı araba yarışı esnasında Yeşil taraftarlarının, İmparator için 'Gene çok içmişsin! Gene kafayı çekmişsin!' sözleriyle hakaret etmeleri üzerine, İmparatorun isteği ile praefectus urbi Kosmos bu olaya sebep olanları cezalandırmış, birçok kişinin uzuvlarını kesmiş ve bu uzuvları sphendoneda sergilemiştir (Dagron, 2012: 194).

İmparatorların kendi otoritelerini göstermek amacı ile bir aracı olarak kullandıkları mekânda kendi fikirleri ile ters düşen kişilerin sonlarının nasıl olduğunu göstermek için tercih ettikleri yol, bu kişilerin halkın gözü önünde cezalandırılması ya da infaz edilmesi olmuştur (Cartwright: 2017). Halkın gözünün önünde yapılan infazlar özellikle MS. 726-842'de İkonaklazma sonrası yapılmaya başlanmış ve Hipodrom kamuya açık bir cezalandırma alanına dönüşmüştür (Daş, 2010: 148). Nitekim V. Konstantin de kiliselerde bulunan ikonaları yasakladığı dönemlerde kendisine ters düşen, karşı gelmeye çalışan keşiş ve din adamlarını halkın önünde küçük düşürmek amaçlı rahibelerle el ele tutuşturup spina çevresinde dönmelerini emrederdi. Bu yürüyüş esnasında halk tribünlerden din adamlarına tükürürlerdi. Politik bir güç şeklinde halkın önünde alay edip aşağılamak ve Hipodrom'da bulunan büyük kalabalığın ayrılmaz bir birlikteliği vardı. Halkın çok keyif alarak izlediği bu cezalar birçok imparator tarafından kullanılmaktaydı.

Yine MS. 741 - 775 yılları arasında tahtta olan V. Konstantin hâkimiyetinin ilk zamanlarında, Konstantinopolis Piskoposu Anastasios'un desteklediği Artabasdos adındaki bir askeri vali, darbe yapıp MS. 743 tarihinde kenti işgal etmiştir. Konstantin ise isyanı çok çabuk bastırmış ve kenti tekrardan kontrol altına almıştır. Anastasios'u cezalandırmak için ise yine Hipodrom'u kullanmış ve

halka açık olarak onu kırbaçlatmıştır. Ardından onu giysisiz olarak bir eşeğe ters bindirmiş, mekânın çevresinde dolaştırmıştır. Artabasdos'un ise iki oğlu ve kendisi Hipodrom'da yapılan bir infaz ile halkın gözleri önünde kör edilmiştir (Cartwright: 2017).

4.6.4. Siyasi Bir Mekân Olarak Hipodrom

Constantinus tarafından inşası tamamlanıp hizmete girdiği ilk dönemlerden itibaren Konstantinopolis Hipodromu, imparatorların zaferlerini hitap ettiği ve halkı ile buluştuğu, çokça para harcanılarak çeşitli eğlence ve yarışların düzenlendiği bir mekân olmuştur. Kentin sivil yapıları içinde Hipodrom'un, Büyük Saray ile beraber ayrıcalık taşıyan bir yeri olmuştur. Mekânın saray ile oluşturulan bağlantısı Roma'dan örneklenmiştir. Hipodrom, Konstantinopolis'in MS. 330 yılında başkent edilmesine ithafen her yıl düzenlenen kuruluş yılı törenlerinin geleneksel hale getirilmesi ve daha sonra sosyal yaşamda oynadığı rol ile de kent halkı açısından kendilerinin Romalı kimliklerinin bir simgesi olma niteliği taşımıştır (Daş, 2010: 148).

Roma İmparatorluğu Bizans'a atlı araba yarışlarına hissedilen tutkuyu miras bırakırken, Hipodrom zamanla Roma'daki circuslarda bulunmayan siyasi bir anlam kazanmıştır (Turgut, 2022: 129). Hipodrom'daki atlı araba yarışları belirli bir zamandan sonra sportif rekabet durumundan ziyade politik ve din temelli bir iktidar mücadelesi halini almıştır (Auzepy, 2011: 66).

IV. yüzyılda kentin mimari yapılarından biri olmasının haricinde farklı bir niteliği bulunmayan mekân, VI. yüzyıldan itibaren otantik bir kültürün temeli ve siyasi hayatın merkezi olmuş ve uzun zaman bu özelliklerini korumuştur (Turgut, 2022: 129).

Hipodrom'daki yarışlar zaman geçtikçe daha çok önem taşımaya başlamış ve taraftar grupları arasında da bitmek bilmeyen mücadeleler yaşanmıştır. Bu durum günümüzde de sürekli yaşanmakta olan holiganizme benzemektedir. Yaşanmış olan bu mücadele ve çatışmaların bazıları kent sokaklarına taşmıştır. Düşünce ayrılığı ve dini alışkanlıkların da etki etmesi ile yaşananlar politik bir gruplaşma halini almıştır. Öyle ki yarışlar Konstantinopolis'te yapılmaya başlamasından önce bile Yeşiller ile Maviler arasında yaşanan çatışmalar sporun ve rekabetin ilerisine geçmiş, dini ve siyasi iktidar mücadelesine dönüşmüştür. Sonraki dönemlerde de günlük yaşam içinde Mavi ve Yeşil taraftarlar arasında çatışmalar yaşanmıştır (Daş, 2010: 148).

Birbirlerine rakip takımlara bağlı şekilde düzenlenmiş olan sportif müsabakaların gerçekleştiği ve aynı anda siyasetin varlık gösterdiği tek mekân iktidar güçleri açısından elbette ki potansiyel bir tehlike olmuştur. Taraftarların ise imparatorluğu elde etmek isteyen bir kişinin, halkın, ordunun ve senatonun tezahüratını kazanma zorunluluğu olduğunun farkında olması ortaya çıkan bu tehlikeyi daha da artırmış olmaktadır. Taraftarlar, kendilerinin yeterli şiddette bir kargaşa ortamı sonunda bir imparatoru devirip tahta başka bir imparatoru oturabileceklerine inanmışlardır. Nitekim Hipodrom, Bizans tarihi süresince birçok kez tahtı sarsan ya da tehdit etmiş olan siyasi gösteri ve ayaklanmalara şahit olmuştur (Turgut, 2022: 129). V. Yüzyıldan VII. yüzyılın sonuna kadar ortaya çıkan kargaşalar imparator değişikliği ile sonuçlanmamış olsa da Hipodrom'da birçok karışıklık yaşanmıştır. Ayrıca taraftarlar kent içinde de birçok karmaşaya sebep olmuşlardır. Özellikle renklerin taraftarı gençler, eğlence sebebi ile veya geleneksel durumları gerekçe görerek çatışmış, imparatorluğun tüm büyük kentlerinde sürekli hareket içerisinde olmuşlardır. Hipodrom kimi zaman galeyana gelmiş taraftarlar ve imparator arasındaki büyük çatışmalara da tanıklık etmiştir. Özellikle V.ve VI. yüzyılda Maviler ile Yeşiller arasında meydana gelen çatışmalar sonucu çıkan kaos ortamı artık siyasi yaşamın değişmeyen bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde dini tartışmalar da önem kazanmıştır (Auzepy, 2011: 66- 70).

Hipodrom'daki çatışmalar esnasında ortaya çıkan bir tehlike anında ise takım taraftarları birleşmiş ve ortak hareket etmişlerdir. Örnek olarak MS. 378 yılında meydana gelen Got istilası esnasında Edirne dolaylarında etkin bir savunma yapmışlar ve MS. 558'de Avarlar ile mücadele sırasında imparatora destek olmak için yardımına koşmuşlardır. Böyle dönemlerde takım taraftar sayılarında artışlar görülmüştür. Bu durum da savaş tehlikesi altındayken genç nüfusun, kendilerini ispatlama amacı ile takımlara katıldıklarını göstermiştir (Elam, 2015: 285).

Constantinopolis'te MS. 532'de yaşanan Nika Ayaklanması'nda da Hipodrom halk ve imparator arasındaki birçok çatışmaya tanıklık etmiştir. Nika Ayaklanması İmparator İustinianus'un Mavi taraftarlarına göstermiş olduğu ayrıcalıklı yaklaşım ile tetiklenmiştir. Bu ayaklanma taraftar gruplarının bir araya gelip imparatora karşı gerçekleştirdikleri toplu bir başkaldırıdır. Bu isyanda 30,000 ile 50,000 arasında ayaklanmacı öldürülmüştür. Ayaklanmanın kanlı bir şekilde sonlandırılmasının ardından bazı kaynaklara göre ölümler gömülmeyle, kathisma'nın karşısında yer alan tribünlerin alt kısmına atılmıştır. Bu tribünler bu sebepten Nekra (ölüler) adı ile anılmıştır. Meydana gelen bu katliam esnasında pek çok önemli yerde olduğu gibi Konstantinopolis Hipodromu'nda da büyük hasar oluşmuştur (Auzepy, 2011: 60-69).

Diğer taraftan atlı araba yarışları imparatorlar tarafından, halkın eğlenmesi adına etkinlikler düzenleme isteğinden ziyade kendilerinin meşruiyetlerini kurmak için kullanmış oldukları bir araç şeklinde görülmektedir. Bu doğrultuda yüz yıllar boyunca hipodrom imparatorların taç giymeleri için uygun görülmüş bir alan olmuştur.

Burası, henüz tahta çıkmış olan imparatorun halka selam verdiği, halkın da onun tahta oturmasını alkışlayarak onayladığı bir mekân durumundadır (Sinanlar, 2017: 37). Siyasi alanda taraftar gruplarının etkisinin artması, imparatorlukta törenlerin zamanla artan önemi ile bağlantılı olmuştur. V. yüzyılın ortalarından sonra, imparator ilan edilebilmenin şartları arasında olan halkın tezahüratını kazanma hakkında grupların işlevi, törende yapılan alkışlamalarda halka önderlik yapıp imparatorların tanınmasını sağlayarak, zamanla daha etkili hale gelmiştir. Ayrıca gruplar bir imparatoru kendi kendilerine seçebilecek ya da devirecek nüfuzla sahip değilken var olan adaylardan hangisinin tahta oturacağı ve bu durumun halk tarafından kabullenileceği konusunda ortaya çıkan tartışmalarda etkin bir unsur şekline dönüşmüşlerdir (Turgut, 2022: 132).

İmparatorun yarışlara katılımı imparatorluk sporunun önem taşıyan özelliklerindedir. Çünkü halka göre İmparator, Tanrı tarafından seçilmiş bir kişidir. Bu inanış çerçevesinde kahramanlık ve başarı kazanmak da önemli bir özelliktir. Bu sebep doğrultusunda İmparatorluğa ait herhangi bir noktadaki herhangi bir zafer, imparatorun şahsı ile ilişkilendirilmiştir. İmparatorlar ve tribün izleyicileri arasında olan münasebet sadece araba yarışları veya zafer kazanma tutkusu ile alakalı olmamıştır. Hipodrom, yarışlar ile ilgili olmayan konular hakkındaki mesajların da karşılıklı birbirlerine iletildiği bir mekân konumunda olmuştur. İmparatorlar, izleyicilere önem taşıyan duyuruları buradan yapıyor, biraz da olsa gösteriş yapacak bir ortam buluyorlardı. Konu ile ilişkili şekilde Anastasius'un tahtından feragat etme girişiminde bulunmasını aktarabiliriz. Anastasius (491-518), imparator olduktan sonra Monofizitliği kuvvetlendirmek istemiş onun bu tavrı halk tarafınca tepki ile karşılanıp yeni bir isyan hareketini beraberinde getirmiştir. 512 tarihinde kanlı çatışmalar yaşanmış, Anastasius tahtı bırakmaya niyetli olduğuna dair halka haberciler göndermiştir. İmparator, tacı olmadığı halde Hipodrom'da görünerek tahttan çekildiğini bildirmiştir. Bu hareket muhalif tarafın ve halkın takdirini kazanmıştır. Genel anlamda Hipodrom'da görülen imparatorların, tribündeki izleyiciler tarafından alkışlanıp destek göreceklere umdukları bilinmektedir.

İmparatorların yarışlar sırasında Hipodrom'da bu kadar sıklıkta bulunmalarının bir sebebi de bu durumdan kaynaklıdır (Turgut, 2022: 145).

Hipodrom, savaşa gitmediği dönemlerde saraya çekilen ve halkın, kendisine ulaşamadığı imparatora sesini duyurabildiği tek siyasal mekân durumundaydı (Turgut, 2022: 129). Hipodrom, toplumun sesini duyurması açısından, imparatorun sesi olmuş saray ve dini iktidarın sesi niteliğindeki Ayasofya'nın yanında önemli bir yere sahiptir (Sinanlar, 2017: 37).

İmparator burada birebir halk ile konuşmasa da Mandator adı ile bilinen görevli aracısı üzerinden bir diyalog gerçekleştirmekteydi (Auzepy, 2011: 66- 70). Atlar ve arabacılar ile birlikte Hipodrom'u canlandıran şey, taraf olduğu takımı tutkulu bir şekilde desteklemiş olan, Hipodrom etkinliklerinde eğlenme şansı bulan ve imparatora sesini duyurma hakkı elde eden izleyici kitlesiydi (Turgut, 2022: 129). Protestoların yapıldığı veya memnun olunmayan durumların imparatora iletilebildiği mekân olarak Hipodrom, kamusal aynı zamanda siyasi bir mekândır. Kimi zaman imparatorlar açısından, halkın direkt olarak tepkisinin ölçüldüğü bir yer kimi zaman da halkın hiç beklenmedik bir zamanda fikrini imparatora bildirdiği açık bir iletişim mekânıydı (Sinanlar, 2017: 37).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca varlığını koruyarak, geçmişi ve uygarlık şifreleri ile dünya siyasetine yön vermiş, tarihi ve siyasi olaylarıyla ön plana çıkmış, entrikaları ve eğlence yaşamıyla da oldukça dikkat çeken bir imparatorluk olan Bizans'ın merkezi durumundaki Konstantinopolis, dünya tarihi ve medeniyetinin odak noktası olarak sunduğu tüm güzellikleri ve ihtişamı ile diğer kentleri gölgede bırakmış, sanat hareketlerinin en üst seviyede yaşandığı bir kent olarak da sürekli ilgi odağı olmuştur.

Konstantinopolis, hem fiziksel hem de sosyal yönden ele alındığında kendine has ve tümü ile incelenmeye değer bir özellik taşımaktadır. Avrupa ve Asya Kıtalarını birbirine bağlayan benzersiz coğrafyası sayesinde içinde barındırdığı aktif yapı, tarihin farklı dönemlerinde farklı biçimlerde toplumun kimliğini ve o ortamda gerçekleşen toplumsal yaşamın izlerini kente katmıştır.

Kurulduğu ilk dönemlerden itibaren tarihe yön vermiş olan Konstantinopolis, Byzantion'dan sonra birçok kuşatma ve savaş yaşayarak değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Bu doğrultuda Konstantinopolis'te bulunan birçok eserin büyük kısmı bozulmuş, bir kısmı ise dönüştürülmüş yapı izleri ve zaman içinde değiştirilmiş işlevsel özellikleri olsa da dimdik ayakta durarak günümüzde hala değerini ve gündemdeki yerini korumuştur. Kent, İmparatorluk kültürü, içinde bulundurduğu görkemli yapıları, anıt eserleri, kutsal emanetleri ve zenginliği ile hem kent dışında yaşayan Doğu Romalılar hem de başka topluluklar tarafından Orta Çağ süresince imrenilen bir odak olmuştur.

Dünya tarihinde etken coğrafyasının yanı sıra, siyasi ve kültürel bir önem taşıyan, fiziki açıdan da oldukça gelişmiş bir kent olarak Konstantinopolis, bin yılı aşkın tarihinde, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan topraklar sürekli değişiklik gösterse de imparatorluğun her daim idari ve dinî merkezi olmuştur. Uzun geçmişi ile sadece imparatorluk başkenti değil aynı zamanda görülmemiş bir görkem ile dünya başkenti görünümü kazanmıştır.

Kent, inançlar açısından da her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Doğu ve Batı dünyasında Konstantinopolis merkezli dinî ve siyasi beklentiler oldukça fazla iken, diğerlerinden ayrı bir yerde ve özellikte olan konumunu, zaman içinde gerçekleşen değişiklikleri ile daha yüksek boyutlara taşımıştır. Antik Çağ'dan Orta ve Yeni Çağ'a simgesel bir yapı kazanmış olan Konstantinopolis; Pagan, Ortodoks, Katolik, Latin ve İslam dünyasının düşünce, inanış ve öğretilerini kaynaştırarak içinde barındırmış, Bizans ve Osmanlı gibi yeryüzünün en kudretli imparatorluklarına başkentlik yapmıştır. Bu özelliği ile tarih ve kültür zenginliğinin bu kadar ihtişamına erişmiş, dünyadaki tek şehir niteliğindedir. Farklı etnik köken, dil ve dine sahip insanları yüzyıllarca yönetmeyi başarmış olan İmparatorluk, genişleyen bu kültürel ortamda Konstantinopolis şehrini merkezine alarak, siyasi gelenek ve dini, toplumsal sınıfların bir arada tutulması için bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda din ve devlet ilişkilerini anlamak açısından burası kilit bir önem taşımaktadır. Nihayetinde hristiyanlaşan yeni başkent gerçekleşen bu dönüşümle Roma'dan farklı bir yapıya bürünmüştür. Önceki dönemlerde bu şehir Hristiyanlar için bir anlam taşımayan basit bir Roma kenti iken zamanla imparatorluğun dinsel ve siyasal odak noktası haline gelmiş, Roma'nın doğusundaki bu bölgede din ve siyaset arasındaki etkileşim çok büyük önem arz etmiştir. Geçmişte imparatorluk içinde bu öğelerin herhangi birinde ortaya çıkan bir değişim ülkenin temel yapısını meydana getiren dinamikleri de altüst etmiştir.

Bizans içindeki din ve siyasetin ilişkisini yalnızca 'birleştirici unsur' kavramı ile açıklamak doğru değildir. Çünkü Bizans tarihini önemli bir derecede etkileyen Hristiyanlık, birleştirici unsur olmanın ötesinde imparatorluk içindeki mücadelelerin de temel sebebi şeklinde görülmektedir. Bu doğrultuda Bizans tarihi süresince imparatorlar tarafından yapılan icraat ve halk hareketleri ya dine

karşı ya da din ile birlikte gerçekleşmiştir. Nitekim yapısı gereği, toplumu idare eden ve yönlendiren oldukça önemli etkenlerden olan din ve siyaset arasındaki ilişki açısından bakıldığında Hristiyanlığın bölgede oldukça yayıldığı I. yüzyıldan IV. yüzyılın başlarına kadar merkez yönetimin baskısına maruz kaldığı görülmüştür. Hristiyanlığın devletin resmi dini olarak kabul edildiği IV. yüzyıldan itibaren ise siyasi otorite, din üstünde belirleyici ve yönlendirici bir etken olarak belirmiştir. Öyle ki imparator yalnızca ordunun ve devletin lideri olmakla kalmayarak dinin de ruhani lideri konumuna gelmiştir. Yine imparator din ile kutsallaştırılarak devlet tam olarak meşru ve dini bir yapıya büründürülmüştür. Bunula birlikte devlet, kendisinin yönetimine açık olan kiliseyi kendi siyasi çıkarları için kullanmıştır. İmparatorluk ise kilisenin birleştirici gücünden onu kurumsallaştırarak fayda sağlamaya çalışmış böylelikle siyasi birliği din birliği ile birleştirmeyi amaç edinmiştir. Ancak bu doğrultuda dönem dönem kiliselere tanınan imtiyazlar kiliselerin de kendi teolojik amaçlarından saparak dünyevi işlerle ilgilenen bir kurum halini almasına sebep olmuştur. IV. yüzyıl Hristiyanlığın devletin resmi dini olarak kabul edilmesi ile son bulurken, önemli kilise merkezleri arasında ortaya çıkan güç yarışının teolojik tartışmaları gölgede bıraktığı farklı bir döneme girilmiştir. İmparatorluğun başkentinin Konstantinopolis'e taşınması ile temelleri atılmış olan bu rekabet Konstantinopolis Kilisesi'nin devlet tarafından kilise hiyerarşisinin içinde ikinci sıraya yükseltilmesi ile daha da artış göstermiştir.

İktidarın merkezi konumunu simgeleyen Konstantinopolis, XX. yüzyılın başına kadar kiliseler ile donatılırken yeni din Hristiyanlığın mabedi olarak seçtiği Ayasofya Kilisesi 537'den 1453'e kadar Hristiyanlığa ait ritüellere ve Bizans imparatorlarının taç giyme merasimlerine tanıklık etmiş, İmparatorlar Ayasofya'yı siyasi otoritelerini meşrulaştırdıkları simge bir mekân durumuna getirmişlerdir. Tanrı ile insanlar arasında aracı konumunda olan bir imparatorluk yönetiminin, dini bir merkez oluşturmak amacıyla tasarladığı bir proje olarak İmparatorluğun başkentinde inşa edilen Büyük Kilise, imparatorluğun ideolojisini nesnel olarak yansıtan bir mekân da olmuştur. Ayasofya'nın buradaki işlevi iki yönlüdür. Bunlar İmparatorun iktidar gücünü yasal duruma getirecek dini törenleri yapmak ve yabancı ziyaretçilere imparatorluğun kudretinin alt edilemez şekilde ilahi haklar ile donatılmış olarak görünmesini sağlamaktır.

Ayasofya'nın Bizans'ın siyasi ve dini iktidar gücünün mekânı olması, yapının hem oldukça büyük ve gösterişli olmasından hem de Konstantinopolis'in Asya ve Avrupa'yı birleştiren merkezi konumundan kaynaklanmıştır. Kültürel bir emanet olan Ayasofya'nın önemi, toplumların kültürel ve nesnel yapıları yüklemiş oldukları anlamlar dahilinde kendileri için ifade ettiği değerlerden kaynaklıdır. Bu anlamda dönemin iktidar gücünü ve zenginliğini simgelemesi ile Ayasofya, dönemin devletlerinin siyasi ve dini mücadelelerinde de her zaman fetih hareketlerinin hedef noktası olacak bir yapı niteliği taşımıştır.

Ayasofya, o dönemin tüm imkânlarıyla yapılandırılan ve mimarlık tarihinin kırılma noktası meydana getiren bir oluşumdur. Yapının planı ve tasarımının son şekli, kendinden önce oluşturulmuş yapılar ile benzer değildir. Bizans mimarisinin mükemmel bir başyapıtı olarak imparatorluk imgesinin mimariye yansımış hali ile günümüze kadar varlığını korumuştur.

Döneme ve iktidara ait psikolojik ve ruhi tabiat en iyi şekilde o devrin sanat eserlerinden anlaşılabilir. Tam da Ayasofya'da araştırdığımız gerçeklik bununla alakalıdır. Yapının süslemelerinden, abidevi fiziki yapısına kadar bir bütün olarak Ayasofya, O dönem İmparatorluğun bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel yapıyı anlamak için bize bir örnek teşkil etmiş, dönemin düşünsel karakterini mekânsal yapısı ve taşıdığı sembolik anlamları ile gözler önüne sermiştir.

Ayasofya'daki sanat özelliği başka Ortodoks kiliselerde bulunmamaktadır. İkona mozaiklerinde yer alan figürler, önceden belirlenmiş detayları barındırmakla birlikte yalnızca yüzeysel nitelikleri ile açıklanabilecek bir durumda değillerdir. Başlangıçtaki sanat teması Hristiyanlık yaratılış esasına dayandırılmaktadır. Sonraki figürler ise, yöneticiye ait kudretin Tanrı'dan geldiğini ifade eden görseller ve din temalı başka simgeleri aktarmaktadır.

Ayasofya'nın içinde yer alan sembolik sanatsal öğelerde kendine yer bulmaya çalışan imparatorlar bu maneviyat ve kutsiyet içinde meşruiyetlerini kazanma yarışına da girerek bir güç ve iktidar arayışında olmuşlardır. İmparatorlar Ayasofya'da yer alan mozaiklerde bulunma uğraşısı içine girmişlerdir. Nitekim kutsal Ayasofya'da Tanrı'ya yakın olma isteği mozaiklerde ön plana çıktıkça kendini göstermektedir. Bunun anlamı ise simgesel bağlamda Tanrı imparator ve onun soyundan gelenlere yakınlık derecesi vermiş bulunmaktadır. İmparatorların mozaikte yer alma hırsları, İkonların Tanrı'nın gazabını üzerlerine çektikleri yönündeki düşüncelerin ortaya çıktığı 1200 sonrası tarihlere kadar devam etmiştir.

Bizans'ın son dönemlerinde bakımsız kalarak harap duruma gelmiş olan Ayasofya, Fatih Sultan Mehmed'in Konstantinopolis'i fethi ile camiye dönüştürülmüş ve tekrardan diriltiştir. Türkler, Konstantinopolis'i alarak Hristiyanlık dünyasındaki en ulaşılmaz eseri de İslamlaştırmıştır. Ayasofya, Osmanlı döneminde yaptırılan yenileme çalışmaları ve ekler ile bir yandan korunmuş, diğer taraftan mabede, külliye özelliği kazandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlar, kendi devirlerinde fethin sembol mekânı şeklinde anlamlandırdıkları Ayasofya'ya bir iktidar mekânı olarak şekil vermişlerdir. Hem iç kısımlarına eklettikleri dini sembol ve hat levhaları hem dış kısma yaptırdıkları restorasyonlar bu yapıya gösterdikleri özeni ifade eder niteliktedir.

Ayasofya'da en önemli restorasyon I. Abdülmecid döneminde olmuştur. Bu restorasyon ile Osmanlı bir taraftan geçmiş fethin hatırasını Ayasofya'da yeniden kurgulamış, diğer taraftan XIX. yüzyılda yapılmış reformların nesnel görünürlüğünü, sembol bir iktidar mekânı durumundaki bu yapıda ortaya sermiştir.

Ayasofya'daki fiziksel değişikliklere iktidar odağıyla bakmak bu değişikliklerin yapıldığı dönemlerde toplumsal, siyasal ve ekonomik durum ile ilişkiler kurulması bakımından açıklayıcı olmaktadır. Nitekim mekân üzerindeki kurgulanmış iktidar düşüncesi yapılan düzenlemelerle daha belirginleşmiştir. Bu yüzden Ayasofya'nın fiziki değişimi her dönemde olduğu gibi şimdi de devam etmektedir.

İstanbul'da tarihsel yapıya iktidar görünürlüğünün Ayasofya sayesinde kazandırılmaya çalışılması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olmuştur. Osmanlı iktidarında bir simge olan Ayasofya, değişen rejimden de dolayısı ile etkilenmiştir. Türkiye'nin kuruluşundaki iktidarın siyasal düşüncesinin etkisi ile Ayasofya 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile camiden müzeye dönüştürülmüştür. Böylece yeni iktidarın ideolojisi, toplumsal olarak milli kimlik, kültürel olarak da pozitif bilime dayanmış laik bir zihniyetin oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca Ayasofya, açılan yeni dönemin sembol mekânı olmuştur. Ancak bu durum birtakım sorunların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü Ayasofya toplumun hafızasında çok önemli bir simgesel anlam taşımaktadır. İstanbul fethinin sembolü ve Fatih'in emaneti şeklinde kabul gören Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesi muhafazakâr, milliyetçi ve İslamcı kesimde büyük bir etki yaratmıştır. Bu sebepten dolayısıdır ki Ayasofya, günümüze kadar süregelen eleştirilerin merkezinde olmuştur. Laik siyaset ideolojisi ve İslami muhafazakâr ideolojiler açısından simgesel bir mekân özelliğindeki Ayasofya, uzun zaman iktidarların gündeminde ilk sıralarda yer almıştır.

Tarih 24 Temmuz 2020'yi gösterdiğinde ise cuma namazı ile birlikte Ayasofya Camii, yaklaşık 86 yıllık aranın ardından yeniden ibadete açılmıştır.

Medeniyet ve mekân arasında olan ilişkiyi yansıtan diğer güçlü örneklerden biri de Bizans'ta, birçok gösterinin sahnelenip, eğlence ve spor faaliyetlerinin ön plana çıkarıldığı, etkili bir sosyalleşme alanı olarak Konstantinopolis'in en büyük ve en önemli yapılarının içinde ön sıralarda yer alan Hipodromdur. Hipodrom Konstantinopolis'in MS. 330'da başkent yapılma vesilesi ile düzenlenen törenler ve daha sonraki zamanlarda, sosyal yaşamda oynadığı rol ile kent halkı açısından Roma vatandaşı olmalarının göstergesi yani öz kimliklerinin bir simgesi olma özelliği taşımıştır. Hipodrom, ideolojik ve siyasal anlamda oldukça önem taşımaktadır. Toplum dinamiklerini aktif tutmak toplumu daha huzurlu ve siyaset ile barışık duruma getirtmek amacı ile var olmuş Hipodrom, imparatorluğun ağır siyasi ve ekonomik şartlara rağmen bin yıl ayakta kalmasının sağlayan etkenler arasına dahil olmuştur.

Hipodrom IX. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar yalnızca heyecan içeren en gözde atlı araba yarışlarının, gösterilerin yer aldığı bir mekân olmakla kalmayarak, askeri zaferlerin ihtişamlı gösterileri ile kutlandığı, imparatorların tahta oturtularak meşrutiyetlerini kazandığı, taçlarını giydikleri çok önem taşıyan bir kamu alanı olmuştur. Hipodrom yarışları, imparatorların halka eğlenceler düzenleme isteğinden çok, kendi meşrutiyetlerini kazanma amacı ile kullandıkları bir araç niteliği taşımıştır. Hipodrom bir yandan kamusal, bir yandan ise politik bir mekân özelliğindedir. Bu bağlamda çok uzun bir zaman Konstantinopolis ve dolayısı ile Bizans İmparatorluğu'nun yönetim ve törensel merkezi konumunda yer almıştır.

Kentin ve imparatorluğun toplumsal ve siyasi yaşantısının önem taşıyan bir mekânı olarak Hipodrom'da oynanan atlı araba yarışları, Bizans halkı için bir aktivite olarak da büyük önem taşımaktaydı. Ekonominin kötüye gitmesi, savaş yenilgileri, ağır vergiler, demokratikliğe aykırı uygulamalar imparatorla alakalı şikâyetlerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Ancak yarışlar, halkın sıkıntılar ile psikolojik olarak baş etmesi açısından da önem taşımaktadır. Yarışlara katılım ise halkın devlete aidiyet duygularının artmasını sağlamış, bu durum İmparatora devletin yöneticisi olarak olumsuz koşullarda dahi ılımlı yaklaşılmasına ortam oluşturmuştur.

MS. X. yüzyılda Hipodrom oyunlarının üzerinde Hristiyanlığın etkisi görülmeye başlamış, hatta ilk yıllarda oyunların zamanı dini özel günlere denk gelmeyecek şekilde düzenlenmiştir.

Konstantinopolis'te organize edilen atlı araba yarışları halk ile imparator arasındaki ilişkiyi de geliştirmiştir. Yarışlardaki teknik detaylar, Hipodrom'un mekânsal özellikleri ve hatta yarışların hazırlanışına gösterilmiş olan özen, imparator ile izleyiciler arasında olan ilişki boyutunu açıkça göstermektedir. Hipodrom'un yönetimini elinde bulunduran imparatorların amacı önemli bir iletişim kanalını sürdürmek olmuştur. Bu şekilde halka mesajlarını iletmiş, imajlarını güçlendirmiş ve halkın gözünde otoritelerini artırabilmişlerdir. Mekân bazı zamanlarda imparatorlar açısından, halkın doğrudan tepkisinin ölçülebildiği bir yer, kimi zaman da halkın hiç beklenmedik fikirlerini imparatorlara aktardığı açık bir iletişim alanı olmuştur. Protestoların yapıldığı ya da hoşnutsuzlukların imparatorlara iletildiği yer olan Hipodrom, halkın sesini iktidara duyurması açısından büyük önem taşımıştır.

İmparatorlar Hipodrom'a iştirak ettiklerinde, seyircilerin kendisini alkışlaması halkın desteğini kazandığına dair ona güç vermiştir. Bu durum imparatorların sıkça yarışlara katılmasını sağlamıştır. Halk için ise imparatorun yarışlara sık katılması, onun ilgisini ve desteğini hissetmeleri açısından önem taşımıştır.

Hipodrom'daki oyunlar ayrıca İmparatorlukta bulunan farklı etnik ve kültürel yapıya sahip halkın oldukça fazla bir kısmını ortak bir noktada da buluşturmuştur. Bu durum Tanrı tarafından seçilmiş temsilci niteliğinde bulunan imparatorun, halkını kendine göre ortak bir noktada birleştirmesine ve kontrol altında tutmasına yardımcı olmuştur.

Zamanla yarışların, taraftar grupları arasındaki mücadelenin sembolik temsili haline evrilmesi ve grupların yarışçıları kendileri ile bağdaştırması, yarışlara olduğundan daha büyük anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Taraftar grupları halkın temsilcileri şeklinde imparatorluk törenlerinde daha etkin hale gelmiş, grupların bu işlevi imparatorların meşruluk kazanması konusunda oynadıkları rolün artmasına neden olmuştur. Bu şekilde güçlerine sembolik bir tanınma da sağlamışlardır. Taraftar grupları görünür tarzda herhangi bir siyasi statü kazanmamışlarsa da uygun kabul edilmeyen memurların görevden alınması, mahkûmların serbest salınmasını istemeleri veya kamudaki ekonomik endişeleri dile getirebilme tarafları olduğundan kısmen de olsa siyasi bir rol oynamış sayılmaktadırlar.

Yarışlar bir zaman sonra sportif mücadeleden çok siyasi ve dini bir iktidar mücadelesi haline almış, bu birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Fakat herhangi bir risk anında taraftarlar birleşip ortak hareket etmişlerdir.

Konstantinopolis Osmanlıların hâkimiyetine girdikten sonra, Hipodromda at yarışlarının oynanması ve mekânın aynı anda da at pazarı olarak kullanılması itibari ile burası artık Atmeydanı olarak anılmaya başlanmıştır. Atmeydanı Osmanlı şehir hayatını ve kültürünü tanımlamış olan yapılardan birisi durumundadır. Osmanlı İmparatorluğu boyunca Atmeydanı, Konstantinopolis Hipodromu'ndan daha fazla şekilde devlet toplum ilişkisinin yaşanmış olduğu bir mekândır. Fethinden sonra kentin manevi yapısı çok değişikliğe uğramamış, önem taşıyan yapılar geçmişte olduğu gibi Hipodrom çevresine inşa edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında özellikle XVII. yüzyıla kadar Atmeydanı şenlik ve kutlamaların odak noktası konumunda olmuş, yabancı elçiler ve halka ziyafetlerin sunulduğu bir tören yeri haline almıştır. Konstantinopolis Hipodromu ile benzer kaderi yaşayan Atmeydanı, ayrıca ayaklanmaların gerçekleştiği, idam ve işkencelerin yapıldığı bir mekân şeklinde kullanılmıştır. Bir zaman sonra ise ayaklanmalardan dolayı imparator idamlarının, halkın gözü önünde gerçekleştirdiği bir yer haline getirilmiştir. Padişahların şenlikleri kentteki başka mekânlarda gerçekleştirmeye başlaması ile burası askeri eğitimlerin yapıldığı bir alan haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, V. (2019), Din-Devlet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, C.11, ISS. 41, s.200-205.
- Ağaoğulları, M.A ve Köker, L. (1991), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Akçay, İ. (1999), *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyat, Ankara.
- Akgündüz, A., Öztürk, S. ve Baş, Y. (2005), *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, A., Öztürk, S. ve Baş, Y. (2006), *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akşit, O. (1985), *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Akşit, İ. (2012), *Tarihi, Mimarisi ve Efsaneleri ile Ayasofya*, Akşit Yayıncılık, İstanbul.
- Akyürek, E. (2014), I. Constatinus Konstantinopolis'in Kuruluşu, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 37, İstanbul, s. 76-87.
- Altınıyıldız, N. (2009), İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, *Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları İstanbul, C.5, s.179-186.
- Altun, F.İ. (2021), İstanbul Hipodromu'ndaki (Atmeydanı) Diyalektolog Obelisk'in (Dikilitaş) Kaidesi Üzerine, *Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, s.113-137.
- Altunbeğ Turgut, C. (2022), Maviler ve Yeşiller: Bizans Atlı Araba Yarışları Çerçevesinde Taraftar Grupları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.41/S.71, s.118-153.
- Arslan, M. (2010), *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık İstanbul.
- Auzepy M. F. (2011), *İstanbul'un Hipodromu, Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. Ed. Annie Pralong. (Çev, Buket Kitapçı Bayrı), Yayın Kitapevi, İstanbul, s.49-71.
- Auzepy M. F. (2011), *Konstantinopolis'in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Ayasofya'nın Yeri, Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. Ed. Annie Pralong. (Çev, B. Kitapçı Bayrı), Yayın Kitapevi, İstanbul, s.100-117.
- Baş, B. (2000), Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi, Divan: *Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, C.2, s.167-200.
- Başgömez, Ş. (1989), *İkonalar*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul.
- Baştav, Ş. (2021), *Doğu Roma tarihi*, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul.
- Bilim ve Aydınlanma Akademisi, (2019), *Ayasofya Siyasi Tartışmaların Ortasındaki Emanet*, Erken Toplumsal Hareket Bilim Alanı Raporu.
- Bornovalı, S. (2020), *Tarihin En Uzun Şiiri Ayasofya*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Brown, P. (2017), *Geç Antikçağ Dünyası*, (Çev: T. Kaçar), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Budak, H. (2021), Darağacında Bir Serdengeçti Davası: Medeniyet ve Mekân Bağlamında Ayasofya, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 11, C.18, S.39, s.858-894.
- Cameron, A. (1976), *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*. Oxford University Press.
- Carr, A. W.(2002), Icons And The Object Of Pilgrimage İn Middle Byzantine Constantinople, *Byzantine Constantinople. Dumbarton Oaks Papers* Vol.56, p.75-92.

- Cartwright, M. (2017), *Konstantinopolis Hipodromu*, (Çev: M. Yordamlı), [https://www.wordhistory.org/trans/tr/2-1158/Konstantinopolis hipodromu](https://www.wordhistory.org/trans/tr/2-1158/Konstantinopolis%20hipodromu)
- Çelik, M. (1999), *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yüzyıla kadar)*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Çetinkaya, H. (2020), *Ayasofya, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV, (İSAM), C.8, s. 68-77.
- Çoban, B. Z. (2008), Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.8, S.4, s.115-157.
- Dagron, G. (2012), *Konstantinopolis Hipodromu (Oyunlar, Halk ve Politika)*, (Çev: İ. Yerguz), SEL Yayıncılık, İstanbul.
- Dagron, G. (2010), *Bir Roma'dan Diğere. (Brigitte Pitarakis). Hipodrom/Atmeydanı*, , Pera Müzesi Yayınları I, İstanbul, s.29-35.
- Daş, M. (2011), *Bizans Başkenti İstanbul'da Eğlence Hayatı*, Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyomu, Şen Ofset Matbaacılık, İstanbul, s.147-155.
- Demirci, K. (1998), *Hıristiyanlık (Hz. İsa'nın Peygamberi Olduğu İlâhî Din)*, DİA, İSAM, C. 17, İstanbul. s328-340.
- Demirkent, I. (1992), *Roma İmparatorluğunun Devamı Olarak Bizans*, TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 6, s. 230-244.
- Diker, H. F. (2010), *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Diker, H. F. (2019), *Ayasofya Bir İktidar Öyküsü, Bir Mimarlık Tarihi Dizini*, Kalkan Matbaacılık, Ankara.
- Dirimtekin, F. (1960), *Ayasofya*, İstanbul Ansiklopedisi, C.III, İstanbul.
- Dursun, H. (2011), *Ayasofya Müzesi Kültür Envanteri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Duygu, Z. (2017), *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul.
- Dürüşken, Ç. (2000), *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Elam, N. (2015), *Konstantinopolis Halk Eğlenceleri, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV(İSAM), C.4, s.278-291.
- Emecen, F. (2015), *Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem kenti İstanbul, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV, (İSAM), İstanbul, Cilt I, s.118-181.
- Erdihan, Y. (2015), *Ayasofya'da Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine*, *Art-Sanat Dergisi*, C.0, S.4, s.15-37
- Ersoy, N. (1990), *Semboller ve Yorumlama, Görünenden Görünmeyene*, Kendi yayınları, İstanbul.
- Erzen, A. (1954), *İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri*, Belleten 18, Ankara.
- Eusebius, (1999), *Kilise Tarihi* (Çev: F. Akderin), İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Eyice, S. (1984), *Ayasofya I*, Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. (1991), *Ayasofya*, İslam Ansiklopedisi, C.IV Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.206-210.
- Eyice, S. (2006), *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Freely, J. ve Çakmak, A. S.(2005), *İstanbul'un Bizans Anıtları*, (Çev: F.G. Tanman), İstanbul.

- Geyik, N. E. (2020), Bizans Tarihinde İkonoklazma Dönemi ve İkonoklazmanın Ayasofya'ya Etkisi, *International Journal of Social, Political and Economic Research*, Volume 7, Issue 3, s. 575-590
- Gibbon, E. (1994), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi: Bizans*, (Çev: A. Baltacıgil), C.4, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Greatrex G. (2015), *Nika Ayaklanması, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV (İSAM), C.2, s. 51-55
- Güç, A. (2011), *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Ş. (2006), *Hıristiyanlık*, İslam Araştırma Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul.
- Gürşan, N. (2011), *Yapıların Efendisi Ayasofya'nın Hikâyesi*, Cinius Yayınları, İstanbul
- Hacısalıhoğlu, M. (2011), *Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki Ortodoks Halkların Tarihinde ve Düşünce Dünyasında İstanbul, İstanbul İmparatorluk Başkentinden Mega Kente*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.60-90.
- Howatson, M.C. (2013), *Araba yarışları, Oxford Antikçağ Sözlüğü*, (Çev, F. Ersöz), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kaçar, T. (2002), Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.1-18.
- Kaçar, T. (2009), *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrininin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaçar, T. (2011), *Doğu Roma Başkentinde Patrik Seçimi: Ioannes Chrysostomus Örneği (MS. 398)*, Özsait Armağanı, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- Kaçar, T. (2013), *Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar ve Milano Fermanı'nın 1700'üncü Yılı*, Toplumsal Tarih, İstanbul, s.46-50.
- Kaçar, T. (2015), *Pagan Byzantium'dan Hıristiyan Konstantinopolis'e: Fetih Öncesi İstanbul'da Din ve Toplum, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV, (İSAM), İstanbul, C.5, s.22-67.
- Kaya, Ö. (2008), *Konstantin'in Kutsanmış Şehri*, Küre Yayınları, İstanbul
- Kaymaz, Y. (2014), Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Dergisi*, C. II, S. 29.
- Keçiş, M. (2015), *Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV. (İSAM), İstanbul, C.3, s.18-37.
- Kleinbauer, W. E. (2004), *Iustianianos'un Kilisesi, Ayasofya*, (Çev: H. Cingi), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (2015), *Bizans Döneminde İstanbul'un Nüfusu, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV. (İSAM), C.3, s.158-168.
- Kuban, D. (1996), *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantium, Konstantinopolis*, İstanbul, (Çev: Z. Rona), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D. (1996), *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantium, Konstantinopolis, İstanbul*, (Çev: Zeynep Rona), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Kutluer, G.(2021), Sanat ile Dinin Mutual Yaşamı: Antikite ve Erken Hıristiyan Sanatı Örneği. *Medeniyet Sanat Dergisi*, C.7, S.1, s.88-104
- Lemerle, P. (1994), *Bizans Tarihi*. (Historie de Byzance), (Çev: G. Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Levtchenko, M.V. (2007), *Bizans Tarihi Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, (Çev. M. Selen), Doruk Yayınları, İstanbul, s.34-62.
- Magdalino, P. (2012), *Orta Çağda İstanbul: Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında İstanbul'un Kentsel Gelişimi*, (Çev: B. Cezar), KÜY, İstanbul.
- Magdalino, P. (2015), *Bizans İstanbul'u: Topoğrafya ve Yerleşim. Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (İSAM), İstanbul, C. 1, s.410-427.
- Mango, C. (2006), *Bizans Mimarisi*, (Çev: M. Kadiroğlu), özel basım, İstanbul.
- Mantran, R. (2001), *İstanbul Tarihi*, (Çev: T. Tunçdoğan), iletişim yayınları, İstanbul.
- Millingen, A. V. (2003), *Konstantinopolis İstanbul*. (Çev: A. Gürçağlar) Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Mitchell, S. (2020), *Geç Roma İmparatorluğu tarihi*, (Çev: T. Kaçar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Morgan, G. (2010), *Yeni Roma ya da Konstantin Şehri Bizans'ın Kısa Tarihi*, (Çev: E. Ç. Babaoğlu) Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Norwich, J. J. (2013), *Bizans: erken dönem (MS 323-802)*. (Çev: H. Koyukan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Ostrogorsky, G. (1981), *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Özalan, I. (2010), *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçelik, A.C (2015), *Ayasofya'nın Mimari Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Konya.
- Özdoğan, M. C (2010), *Tarih Öncesi Çağlarda İstanbul*, Kültür Başkenti İstanbul, İstanbul.
- Özüsağlam, M. Z (2016), *Nika Ayaklanması*, Eskiçağ Yazıları 10, Onur, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, T. (2020), İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Deneme, *Journal Of Interdisciplinary And Intercultural art*, C.5, S.10, s.251-257.
- Saltuk, S.(2001), *Antik Çağda Hipodromlar Circuslar*, Ege Yayınları, İstanbul
- Seidler, G. L. (1980), *Bizans Siyasal Düşüncesi- Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, (Çev: M. Tunçay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Sinanlar, S. (2017), *Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Sivrioğlu, T. (2012), Bizans Devleti'nde Kilise –Devlet Çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.18, s. 64-75.
- Sönmez, Z. (2022), *Bizans Tarihi (1071-1204), Malazgirt Savaşından Haçlıların Konstantinopolis'i İşgaline*, Ed. M.Ertan Bamyacı, Akademisyen Kitabevi. Ankara
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2011), *Sanat Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Stephenson, P. (2016), *Büyük Konstantin*. (Çev: G. Ergin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tarakçı, M. (2010), Nestorius ve Kristolojisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, s.215-241.
- Tekeli, İ. (2010), *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgi Yazıları*, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Thorpe, M. (2002), *Roma Mimarlığı*. (Çev: R. Akbulut), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Todd, R. (2004), *Constantinus ve Hristiyan İmparatorluğu. Hristiyanlık Tarihi*, (Çev: S. L. Kınran) Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, s. 141-153.

- Turgut, R. (2011), *Donatizm*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa
- Uzun Aydın, D. (2013), İstanbul At Meydanı Anıtları Üzerine Bir Deneme (Dikilitaşlar, Heykeller ve Lisippos'un Atları), *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 29-44
- Vasiliev, A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. M. Mansel) Maarif Matbaası, Ankara.
- Vogt, J. (1961), *Eskiçağ Tarihine Dair İki Konferans: İmparator Konstantin ve Hristiyanlık İlkçağ Tarihi ve Dünya Tarihi*, (Çev: U. Esin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Wiener, M.(2001), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yapıcı, A. (2004), Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.2, S.7, s.169-206.
- Yavuz, M. F. (2014), *Byzantion: Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Yeşilkaya Gürallar, N. (1999), *Halk Evleri, İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, S. (2009), *Bizans Tarihi Kültürü Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yücel, E.(1986), Ayasofya Müzesi, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Zosimos, Zosimus, (2006), *New History (Nea Historia)*. (Trans. Ronald T. Ridley). Canberra: Printed by Central Printing, Australian National University. (Australian Association for Byzantine Studies, Canberra).